

SYLABUS PŘEDMĚTU

NOVODOBÉ DĚJINY II

Doc. PhDr. Marie Gawrecká, CSc.

Opava 2018

1. Téma

ÚVOD

Cílem přednášek je poskytnout základní přehled o formování novodobé české společnosti v 19. století v kontextu vývoje česko-německých vztahů v českých zemích a v monarchii. V návaznosti je pak sledován její vývoj v období samostatného československého státu do Mnichova 1938, přičemž pozornost je soustředěna na hlavní aspekty politického, národnostního, hospodářského a kulturního vývoje.

Pro dějiny 19. století je nutné věnovat pozornost konceptu modernizace, který je spojován s proměnou tzv. tradiční společnosti ve společnost tzv. moderní. Modernizace je stále více chápána jako komplexní historicko-sociální proces, v němž se uplatňují nové sociální trendy doby, zvláště liberalizace, byrokratizace, urbanizace, unifikace, scholarizace, sekularizace, profesionalizace a technizace občanského a veřejného života, přičemž jedním z hlavních projevů moderny je fenomén industrializace. Dichotomický modernizační model německého historika Hanse Ulricha Wehlera. Při sledování počátků projevů modernity v Evropě je nutné věnovat pozornost geografické podmíněnosti modernizačních procesů v jednotlivých evropských zemích. Ve střední Evropě se tyto procesy projevují se zpožděním oproti západoevropským zemím a také poněkud odlišně.

Periodizace 19. století. Jako počátek epochy je všeobecně přijímána Francouzská revoluce, která nastolila klíčové problémy moderní éry: formování občanské společnosti, vznik moderní politiky a ideologie, nacionalismus, sekularizaci a další. V habsburské monarchii a v českých zemích se však vliv francouzských vzorů projevoval velmi pozvolna, z hlediska národní emancipace je pro české dějiny významným mezníkem rok 1848, ke skutečnému prosazení moderny v oblasti občanských svobod a jejich osvojení občany dochází však až na začátku éry ústavnosti, tedy v roce 1861. Pro střední Evropu a zejména české dějiny je nutná přesnější vnitřní periodizace s využitím vnitřních mezníků, které více reflektují regionální rozdíly a problémy poněkud odlišného tempa vývoje v oblasti politické, hospodářské, kulturní. Periodizační mezníky: počátky formování novodobé české společnosti (80. léta 18. století - 40. léta 19. století), revoluce 1848, počátek ústavnosti 1861, hospodářská krize 1873, konzervativní éra Taaffeho a česká politika, 90. léta 19. století, kdy dochází k hlubokým strukturálním změnám v oblasti politiky, ekonomiky, kultury i mentalit. Konec „dlouhého“ 19. století je pro české dějiny jednoznačně vymezen koncem první světové války a vznikem samostatného československého státu. Je nutné sledovat otázky kontinuity a diskontinuity vývoje české společnosti v pozdním 19. století v Rakousko-Uhersku a v období první Československé republiky.

Periodizace období první Československé republiky. Toto období lze v zásadě rozdělit do tří hlavních etap: léta 1918-1921 - vznik a formování československého státu (otázka hranic nového státu, německá iredenta, spory s Polskem, politický systém, ČSR jako národní stát Čechoslováků, ekonomická situace nového státu), léta 1921-1929 - dobudování parlamentního politického systému, vazby ČSR na versailleský systém a státy Dohody, národnostní menšiny a jejich vztah k novému státu, hospodářská konjunktura druhé poloviny 20. let, léta 1930-1938 - velká hospodářská krize a její politické, hospodářské a sociální důsledky, růst nacionálního napětí a kroky k „silné demokracii“, vyostření česko-německého vztahu, zmezinárodnění sudetoněmecké otázky, Mnichovská dohoda. Podle objektu výzkumu budou historikové politických, hospodářských nebo kulturních dějin vždy preferovat poněkud jiné periodizační mezníky.

Prameny a literatura. Pro sledované období je historik konfrontován s prudkým nárůstem počtu pramenů zejména úřední povahy, a to jak v oblasti hospodářské, politické, sociální, od

poslední čtvrtiny 19. století pak i v oblasti národnostní a jazykové. Alfabetizace společnosti nese s sebou obrovský nárůst pramenů literární povahy, vedle korespondence, deníků, memoárů především periodického tisku, který je jedním z klíčových pramenů pro dějiny 19. a 20. století. V rámci přednáškového cyklu je důraz položen zejména na literaturu vydanou po roce 1989. Především v literatuře věnované období první Československé republiky se výrazně promítají nová ideová a metodologická východiska (interpretace vzniku ČSR, zvýšená pozornost je věnována dříve zcela opomíjeným občanským stranám), a dochází i k snahám o postupnou demytizaci meziválečného režimu např. v otázce národnostní politiky.

1. Doba předbřeznová a formování novodobé české společnosti

Habsburská monarchie vyšla z napoleonských válek posílena, stala se oporou Svaté aliance a společně s Pruskem a Ruskem dohlížela na dodržování zásad Vídeňského kongresu. Roku 1804 bylo vyhlášeno Rakouské císařství a 1806 se vzdal František II. titulu císaře římského a ponechal si jen titul císaře rakouského jako František I. Období jeho vlády a od roku 1835 vlády jeho syna Ferdinanda I., posledního korunovaného českého krále, je označován jako metternichovský absolutismus, podle nejvýraznější postavy tehdejší rakouské politiky knížete Metternicha, který je chápán jako tvůrce a symbol celého systému. Charakteristická pro tento absolutistický systém byla snaha o neměnnost a každé úsilí o změnu zavánělo císaři a jeho okolí revolucí. Přesto však nemohl metternichovský absolutismus dosáhnout toho, aby v Rakousku nedošlo k celé řadě kvalitativních přeměn ve sféře hospodářského, společenského i kulturního vývoje. Proces těchto přeměn se nicméně podařilo přibrzdit v některých sférách politického a společenského života a „zásluhou“ tuhého policejního dohledu, především proti liberálně smýšlejícím občanům a institucím téměř umrtvit. Potírána byla zejména všechna hnutí vycházející z národně liberální ideologie, zatímco kulturní rozvoj národností monarchie v duchu monarchistických a nepolitických tradic byl podporován nebo spíše tolerován. Agónie systému a nemohoucnost státního aparátu se ještě výrazněji projevila po nástupu duševně zaostalého císaře Ferdinanda I., místo nějž vládla pětičlenná státní rada. Kancléř Metternich, nazývaný svými současníky „četníkem Evropy“, byl obratným kabinetním politikem, který rakouskou zahraniční politiku řídil téměř 40 let (1809-1848), a díky jeho diplomatické obratnosti prožila habsburská monarchie dlouhá desetiletí klidu na velmocenském výsluní.

V 80. letech byl zahájen proces formování moderní národní společnosti v českých zemích. Pojem „národní obrození“, kterým se tento proces často označuje, je však nepřesný a redukuje v podstatě tento složitý proces pouze na jazykové a literární snažení obrozeneckých generací. Na Moravě a ve Slezsku se národní emancipace českého etnika podstatně opožďovala, na Moravě začíná ve 30. letech 19. století, ve Slezsku dokonce až v 60. letech 19. století. Národně uvědomovací proces nebyl v Evropě jevem ojedinělým či izolovaným, stejně jako ostatní Evropa procházely české země od počátku 19. století složitým procesem přeměny starých feudálně stavovských struktur v moderní občanskou společnost a národní hnutí, resp. formování novodobého českého národa bylo integrální součástí těchto proměn. Novou identitou se stával národ či ideologie nacionalismu, která postupně nahrazovala starší identifikaci založenou na obyvatelském právu k určité zemi, jakožto politickému celku - zemský patriotismus. V jednotlivých částech Evropy probíhal proces formování národních společností v různých časových obdobích a měl svůj specifický charakter vycházející z konkrétních podmínek. Zatímco u Němců a Italů byl spojen s národně osvobozovacím hnutím a se snahami po sjednocení do té doby roztržštěných států do národních států, národy mnohonárodnostní habsburské monarchie (Češi, Slováci, Chorvati, Slovinci) se musely v první fázi prosadit především jako kulturní a jazyková společenství. Tvůrcem novodobého českého národně kulturního programu byl Josef Jungmann, autor programového článku Dvoji

rozměňování o jazyku českém z roku 1806.

I přes velký kulturní přerod je třeba zahrnout do procesu vedle jazykových, literárních a kulturních snah i další společenské přeměny v českých zemích - politické, sociální, hospodářské včetně proměny mentalit, týkající se celé tehdejší společnosti, nejen Čechů, ale i Němců a Židů.

Stavové a osvícenci z městských vrstev byli zemskými patrioty. Zemský patriotismus bývá v literatuře označován také jako protonacionalismus a jeho vznik je vysvětlován tlakem josefínské centralizace a reakcí zemské šlechty na politické odstavování. Velká pozornost byla věnována zdůrazňování vnější symboliky (např. aktu korunovace), pěstování mateřského jazyka, literatury, umění a hledání vlastních dějin. Teorii jednotného politického národa skládajícího se z německé a české větve formuloval matematik a filozof Bernard Bolzano ve spise O poměru obou národností v Čechách (1816). Podle jeho představ měla být příslušnost k zemi nadřazena etnickým a jazykovým hlediskům. Zemský patriotismus (bohemismus, moravismus) byl ještě před polovinou 19. století vystřídán lidovějším raným nacionalismem, který původně národnostně neutrální instituce proměnil v centra národních aktivit.

Proces vyčleňování české společnosti neprobíhal jen v rámci česko-německých vztahů, ale řešila se i otázka vztahů česko-slovanských. Je nutné si uvědomit, že rozsah národnostní asimilace, přičemž nešlo jen o jednostranný akt poněmčování, probíhal ve všech vrstvách společnosti s různou intenzitou. Do poloviny 19. století se ujasňovalo postavení českého etnika v rámci slovanského světa a pojmy český národ, slovanský národ byly používány značně nejednotně. V centru pozornosti stálo Rusko, mocný samostatný slovanský národ, vítěz nad Napoleonem. První generace českých vlastenců (Jungmann, Kollár) byla ve svém rusofilství značně nekritická. První krizi českého slovanství znamenalo polské povstání 1830. Od původně kollárovskeho pojetí slovanství, které zdůrazňovalo společné jazykové, kulturní a mravní tradice Slovanů se postupně přecházelo k rozpoznávání a zdůrazňování specifických zvláštností české společnosti a nadřazování pojmu Čech na pojem Slovan.

V tomto procesu sehrál důležitou roli český žurnalista Karel Havlíček Borovský, který ve stati Slovan a Čech z roku 1846 odmítl jako nereálnou představu jednotného slovanského národa a postavil se na stanovisko etnické a kulturní svébytnosti českého národa. Ve stati byly formulovány základní myšlenky politické koncepce austroslavismu, který se stal základem českého politického programu roku 1848. Austroslavismus vycházel z představy, že nejvhodnější podmínky pro rozvoj českého národa může zajistit transformovaná rakouská monarchie, v níž by získali přirozenou převahu západní a jižní Slované. Toto národnostně spravedlivé Rakousko by stabilizovalo střeoevropské poměry v pásmu mezi Německem a Ruskem ve prospěch těchto slovanských národů a působilo by jako ochrana před německou agresivitou a ruskou expanzí. V některých rysech se shodoval program austroslavismu s politickými představami některých českých aristokratů, např. hraběte Lva Thuna.

Ve 40. letech se zformoval na půdě zemských institucí, které se stávají centry národních snah, budoucí liberální tábor českých politiků, k němuž patřil např. František Palacký, Pravoslav Trojan, František Ladislav Rieger, František August Brauner a další. Vedle této skupiny se začal kolem spolku Repeal utvářet i český tábor radikálně demokratický (Karel Sabina, J. V. Frič, Emanuel Arnold), tento směr byl však v českém hnutí nepřilíš zřetelný. Na sklonku předbřeznového období se výrazněji politicky aktivizovala i šlechtická opozice na českém zemském sněmu, která se dožadovala větších pravomocí pro tento stavovský orgán.

Periodizační schéma vývoje národního obrození podle předního historika tohoto období Miroslava Hrocha: 1) období vědeckého či kulturního zájmu osvícenských učenců. U Čechů: G. Dobner, J. Dobrovský, F. M. Pelcl. 2) Období národní agitace skupiny aktivistů, která se snažila získat pro svou národní ideu širší vrstvu stoupenců (J. Jungmann, F. Palacký). 3)

Dosud nepolitické hnutí se politizuje. Starší periodizace se od Hrochovy příliš neliší, stavěla spíše na generačním členění: osvícenská fáze (Dobner, Dobrovský), romantická (Jungmann), politicko-liberální (Palacký, Rieger). Rok 1848 znamená vyvrcholení národně obrozeneckého procesu po stránce politické. Další významnou éru národního, sociálně politického i ekonomického života českého národa pak představují léta šedesátá, do nichž spadá státoprávní úsilí české politické reprezentace, teprve od 70. let 19. století se proces vnější diferenciacie české národní společnosti v podstatě uzavírá.

Kontrolní otázky

1. Vysvětlíte pojem metternichovský absolutismus.
2. Proč je starší termín „národní obrození“ nepřesný?
3. Pokuste se o periodizaci národního obrození.
4. Vysvětlíte pojem zemský patriotismus.
5. Jaké byly příčiny opožďování národně emancipačního procesu na Moravě a ve Slezsku?
6. Co víte o Kollárově pojetí slovanství?
7. Vysvětlíte vztah českých obrozenců k polskému povstání roku 1830.
8. Jaká byla role šlechty v procesu národního obrození.
9. Co víte o článku K. H. Borovského Slovan a Čech?
10. Charakterizujte austroslavistický program.

Literatura

BĚLINA, Pavel - HLAVAČKA, Milan - TINKOVÁ, Daniela: Velké dějiny zemí Koruny české. Sv. XI. 1792-1860. Praha 2013.

ČAPKA, František: Dokumenty a materiály ke studiu národních dějin 1848-1918. Brno 1996.

EFMERTOVIČ, Marcela - SAVICKÝ, Nikolaj: České země v letech 1848-1918. I. díl. Praha 2009.

GAWRECKI, Dan a kol.: Dějiny českého Slezska 1742-2000. Opava 2002.

HERRE, Franz: Metternich. Praha 1996.

HLAVAČKA, Milan: České země v 19. století. Proměny společnosti v moderní době. Praha 2013.

HROCH, Miroslav: Pohledy na národ a nacionalismus. Praha 2003.

HROCH, Miroslav: Na prahu národní existence. Praha 1999.

HROCH, Miroslav: Obrození malých evropských národů. Praha 1987.

CHOCHOLÁČ, Bronislav - KUBÍČKOVÁ, Jana - Malíř, Jiří - RÁJA Martin: Morava v národním a politickém ruchu 19. století. Sborník studií k 75. narozeninám profesora Jana Janáka. Brno, 2007.

KUTNAR, František: Obrozenecké vlastenectví a nacionalismus. Příspěvek k národnímu a společenskému obsahu češství doby obrozenecké. Praha 2003.

KOŘALKA, Jiří: František Palacký. Praha 1998.

KOŘALKA, Jiří: Češi v habsburské říši a v Evropě 1815-1914. Praha 1996.

KŘEN, Jan: Konfliktní společenství. Češi a Němci 1780-1918. Praha 1990.

LNĚNIČKOVÁ, Jitka: České země v době předbřeznové 1792-1848. Praha 1999.

MORAVA, Jiří: C. k. disident Karel Havlíček. Praha 1991.

MORAVA, Jiří: Palacký/Čech, Rakušan, Evropan. Praha 1998.

ŘEPA, Milan: Moravané nebo Češi? Vývoj českého národního vědomí v 19. století. Brno 2001.

Přílohy:

Josef Jungmann: O jazyku českém rozmlouvání druhé (1806)

(...)

Slavomil: (...) A není-li jazyk jako sklad veliký všeho umění a vší vědomosti lidské, kteráž ním od otce na syna, co zvláštní jedné každé rodiny bohatství přechází? Co více? Jazyk jest ta nejužitečnější, dle zvláštního země prouhu, mravů, smejšlení, náklonností, a dle tisícerych každého národů rozdílů uzpůsobená filosofie, a tudy, jakož každý účinek k své příčině se nese, tak on složením, zvukem, a povahou svou ten nejjistější a nejvěrnější obraz počátku, zobecnění, zdělání, povahy a způsoby samého národu představuje, takže v jednom jazyku jako celý národ žije a jej co známku a důvod osobnosti své přednáší, jeho zkoumáním sám neomylně vyzkoumán bývá a jím samým od jiných národů tak se dělí, jako se dělí člověk od druhu jiného vychování a zvedení. I může tedy vlastenec, nic se neohlédaje na jisté zámezní filosofy, bez bázně, že by v ouhonný předsudek upadl, milovati jazyk jakýkoli národu svého, ano, ať dím ještě jednou, jelikož to jistému lidu dosti praveno býti nemůže, bez lásky k vlasteneckému jazyku na lásku k vlasti, tj. k národu svému pomysliti nelze jest.

(...)

Slavomil: (...) Já sobě vážím Němců, co jiného národu osvíceného, a každý Čech tak pravotný bude a vyzná, že jim v umění a učení aspoň tolik, co oni sami Francouzům, dlužní jsme; kterak bych mínil, že by pro to samé, že Němci jsou, šťastni býti nemohli, ježto já sám to, co je šťastné činí, učení a umělosti jejich vysoce velebím a miluji? Ale mohou-li Čechové, pokud to jich poněmčování trvá, šťastni býti, to věru jiná otázka jest. Uvažte sám a sud'te! Pouhý Čech ode všech úřadů vyloučen jsa, ani mizerným nádenním písákem býti nemůže, nýbrž jako tam u Egyptčanů ku pluhu nebo sídlu otců svých zaklen jest, ježto zatím cizozemec nadutý v správu zemskou a prospěchy jeho se uvazuje; aneb velký nákladem a prací k ouřadům ten klíč německý zjednati sobě musí, ve školách, očkovaných sice němčinou, ale k tomu nejvíc hodných, aby i ten poslední znik vtipu českého udusily; v nichž by i nejbystřejší hlavě za čtvero i patero let nebylo možné se naučiti kromě tomu německému bukvaru, hezký od slova k slovu, jako by na modlanky hrál. O porozumění věci, pohříchu! dbání není žádného, a k posledu vyjde ubožák jak všel, jen o něco tupější.

Zdroj: České myšlení. Obrození národa. Svědectví a dokumenty. Ed. Jan Novotný, Praha 1979, s. 114, 116-117.

Karel Havlíček Borovský: Slovan a Čech (1846)

Zároveň s probuzením národního ducha a nějaké vyšší činnosti ve vlasti naši přistěhovala se i myšlenka slovanstva, aneb raději procitla opět, jen s větší silou a větší nadějí než dříve za starodávna. Jak obyčejně na světě bývá, stala se i tato myšlenka slovanstva jako

všechny jiné nové a velké myšlenky, módou u nás, takže před několika léty každý skoro sebe jmenoval Slovanem, stydě se jaksi za tak malé jméno jako naše Čech, Moravan, Slezan, Slovák; každý; dříve než se počal učití mluvnicí české, předběhl ruský, polský, aj. jazyky, mnoho o nich sice nevěděl, ale přece s učenou tváří knihy a časopisy v rozmanitých jinoslovanských jazycích čítal a z nich mnoho, časem nesmyslně, do češtiny překládal. Rusy, Poláky, Illyry a jiné Slovany jmenoval každý své bratry, staral se o jejich prospěch, ne-li více, aspoň tak jako o vznik svého národu; a ti, kteří nejpraktičtější byli, kojili v srdci svém pevné přesvědčení, že časem svým všech 80 milionů Slovanů (i s těmi miliony, co jich zatím přiroste) jeden jazyk písenní, jedny sympatie a všechny jiné věci, které jmenovati neslušno a nedovoleno jest, dohromady míti budou; zkrátka, že z nich ze všech bude jediný národ v takovém smyslu, jako jsou Francouzi atd. jedním národem.

To všechno nazývali Němci panslavismem, a vyšňořivše ho ještě mnohými zvláště přimyšlenými nemotornostmi, vzali (jen na papíře) troubu váleční do zubů a troubili proti panslavismu a Slovanům: „Mordement!“

(...)

Především, abych, jak se říká i s dveřmi do domu vpadl, vyslovuji pevně a nevývratně přesvědčení své, že Slované, totiž Rusové, Poláci, Češi, Illyrové atd., nejsou jedním národem.

Tato slova jsou jako výpověď vojny, a tak rozhodná, že obšírného vysvětlení potřebovati budou. Nechtěje zde všechno opakovat, co jsem na jiném místě (Cizozemci v Rusích v Časopise musea) k určení toho, co národ jest, již pověděl, uchopím se zde raději přirovnání.

Komu by napadlo mluvití o národu románském neb germánském? Komu napadlo jmenovati Vlacha bratrem Španěle a Francouze aneb Angličana s Němcem do stejného národu počítati? A zrovna tak jako Španělé, Portugézi, Francouzové, Vlaši dohromady jsou románští národové, a Němci, Dáni, Švédí, Norvézi, Holanďané germánskými národy slovou, zrovna tak jsme my, Poláci, Illyři, Rusové atd. slovanskými národy a jméno Slovan jest a zůstati má jen jménem zeměpisným a vědeckým, nikoli však jménem srdečným, jménem sympatie, s jakou každý národ jméno své vyslovuje. Tak jako nemá být člověk pořádný kosmopolitou (kdo praví, že každého miluje, nemiluje žádného), tak jako by směšno bylo cítiti patriotismus indoevropský a dělati verše o něm v nadšení, zrovna tak, jenom ovšem v menší míře nepravdivé jest vlastenectví všeslovanské. Namítne-li někdo, že snad mezi národy slovanskými není tak veliká rozdílnost jako mezi románskými a germánskými, musíme tomu naprosto odporovati. Třeba by u př. mezi jazyky rozličných slovanských národů ani tak veliký rozdíl nebyl jako mezi jednotlivými germánskými a románskými (ačkoli u příkladu jazyk holandský blíže jest německé než ruský českému a mezi franštinou a vlaštinou není většího rozdílu než mezi ruštinou a češtinou), nesmíme přece zapomínat, že nejen jazyk, nýbrž také obyčeje, náboženství, vláda, vzdělanost, sympatie aj. více dohromady národnost, a tedy i rozdíly mezi rozličnými národy tvoří, a béře-li se při slovanských národech na všechno to náležitý ohled, nesmíme již tvrditi, že by si kupř. Rusové a Češi, Poláci a Rusové, Illyři a Poláci blíže stáli než kteříkoli národové germánští neb románští.

Čas a okolnosti rozdělily veliké množství lidu slovanského původu již oddávna na čtyry podstatně od sebe rozdílné národy, z kterých každý (vyjímaje Illyry) jedním národem samostatným jest, a všechno buď měl neb má, co zapotřebí jest, má-li se o národu mluvit.

(...)

Hlavní zásady celého pojednání, které zde ještě dohromady sestavím, jsou tyto: Slované nejsou jeden národ, nýbrž čtyry tak samostatné a tak mezi sebou nespojené národy, jako kterékoli jiné národy evropské – Každý z těch národů slovanských sám pro sebe stojí a jeden za druhým ani v dobrém, ani ve zlém neodpovídá; čest a hanbu národní nemají společné. –

Pro velikou podobu jazyku slovanských užitečno a potřebno jest každému národu slovanskému literárně co možná nejvíce ostatních si všimati a z jejich literatur a jazyků a národností pro sebe kořistiti. – Jenom mezi českým a illyrským národem mohou být kromě toho větší sympatie, protože dle nynějších poměrů jeden druhému nikoli nebezpečen, ovšem ale prospěšen býti může. – Mocnářství rakouské jest nejlepší garancie na zachování naší a illyrské národnosti, a čím výše vzroste moc císařství rakouského, tím jistěji stojí naše národnosti. – Aby někdy Slované všichni jediného jazyka v literatuře užívati mohli, je věc nemožná a proto každé snažení k tomu nesmyslné a jako maření času škodné. Nikdo zde nepoukazuje na Němce, že oni jsou nyní v jedné literatuře spojeni, ačkoli mezi jednotlivými nářečímí mnohem větší mezery jsou než mezi slovanskými. Němci byli dříve již politicky spojeni a okolnosti, které u nich literaturu jednu utvořily, nejsou mezi Slovany. Zkrátka s hrdostí národní řeknu: „Já jsem Čech“, ale nikdy: „Já jsem Slovan“. Kdykoli se nazvu Slovanem, učiním to vždy jen ve smyslu učeném, země - a národopisném. Slované mají čtyry vlasti a ne jednu vlast: a patriotismus slovanský jest jenom o něco méně horší než kosmopolitismus. Lépe jest méně lidí, ale důkladně a vřele milovati, než každého trochu.

Zdroj: České myšlení. Obrození národa. Svědectví a dokumenty. Ed. Jan Novotný: Praha 1979, s. 331, 333-334, 347-348.

2. téma

REVOLUCE 1848/1848 A ČESKÉ ZEMĚ

Rok 1848 se stal symbolem „jara národů“ či úsvitu nové doby. V českých zemích nešlo o izolovaný proces, ale o součást střeoevropského hnutí, jejímž příznačným rysem bylo, že zde politické požadavky byly spjaty s požadavky národnostními. Rakouská revoluce se dostala do širších souvislostí střeoevropské revoluce, což se týkalo jak hlavního požadavku německé revoluce na sjednocení německých zemí, tak i otázky nového uspořádání politického života v monarchii s ohledem na odlišný vývoj jednotlivých zemí a jejich specifické požadavky.

Rozhodující význam pro vývoj událostí měla revoluce ve Vídni 13. března, kdy dvůr i vláda splnily nejdůležitější požadavky povstale Vídne. Byl propuštěn symbol minulého režimu kníže Metternich, slavnostně vyhlášena svoboda tisku, bylo přislíbeno vydání ústavy a svolání celoříšského sněmu. Liberálové převzali vládu nad Vídni a studenti nad univerzitou.

V Praze vznikla z iniciativy spolku Repeal myšlenka petiční akce a 11. března 1848 se sešli v hostinském sále při Svatováclavských lázních na Novém Městě Pražském čeští liberálové a vypracovali petici císaři, která obsahovala obecně liberální a konkrétní hospodářské požadavky (zrušení cenzury, uznání shromažďovacího práva, zrušení roboty a tzv. vyvázání gruntů a také zrušení akcizu-potravinové daně). První dva body pražské petice obsahovaly státoprávní požadavek na sjednocení zemí Koruny české a nacionální přání, vyjádřené žádostí o zrovnoprávnění češtiny s němčinou v úřadech a ve vyšším školství. V prvních měsících revoluce postupovali Češi a Němci společně, obě národnosti byly zastoupeny ve Svatováclavském výboru a v peticích byl kladen důraz na rovná občanská práva pro oba národy ve všech oblastech veřejného života. V kabinetním listu z 8. dubna císař Ferdinand I. pražským požadavkům vyhověl s výjimkou požadavku administrativního sjednocení českých zemí. O osudech Království českého měl v budoucnu rozhodovat český sněm, který se měl sejít v červnu v Praze, kabinetní list stanovil zásady voleb do českého zemského sněmu.

Jedenáctého dubna odmítli čeští liberálové ústy Františka Palackého podílet se ve Frankfurtském parlamentu na přípravě německého sjednocení. Palacký učinil ze svého Psaní do Frankfurtu, které nechal otisknout v Národních novinách a schválit Národním výborem programovou záležitost a jeho dopis se stal základním východiskem liberální koncepce českého austroslavismu. Tento politický program české reprezentace považoval české země za nedílnou součást transformované habsburské monarchie, požadoval jejich uznání jako celku a vytvoření ministerstva pro české země. Národy v monarchii si měly být rovny. Boj o Frankfurt otevřel novou fázi revoluce v českých zemích, která se vyznačovala otevřeným konfliktem mezi českým národním hnutím, které se otevřeně přihlásilo k Rakousku, a snahami Němců o německé národní sjednocení.

Ve Vídni po vydání oktrojované Pillersdorfovy ústavy z 25. dubna 1848, která neuspokojila liberály ani radikály, došlo k radikalizaci celého revolučního hnutí a císařský dvůr se rozhodl pro útěk z Vídne do Innsbrucku. Tzv. vídeňská „květnová revoluce“ představovala vyvrcholení činnosti radikálů, ale ztratila sympatie provincií a liberálních vrstev, které revoluci dál radikalizovat nechtěly a hledaly legální politickou základnu pro svou činnost a tu jim měl v součinnosti císaře poskytnout říšský sněm.

V červnu proběhly volby do českého zemského sněmu a Lev Thun sestavil tzv. prozatímní českou zemskou vládu, avšak následná jednání s císařem o schválení této prozatímní vlády skončila naprostým fiaskem. Protiváhou německých sjednocovacích a maďarských emancipačních snah a zároveň prověrkou možného společného postupu slovanských politiků

na budoucím říšském sněmu se měl stát kongres slovanských národů habsburské monarchie v Praze. Slovanský sjezd se konal v Praze ve dnech 2. - 12. června, a aby se předešlo nařčení z panslavismu, byli ostatní Slované pozváni jen jako hosté. Na sjezdu došlo ke střetu dvou představ o budoucím postavení Slovanů v Evropě, a to koncepce austroslavistické, k níž se hlásila většina českých zástupců, a všeslovanské orientace, stavící zájmy Slovanů nad zájmy států. Když velící generál v Čechách kníže Windischgrätz potlačil v červnu 1848 spontánně zahájené povstání v Praze, zaznamenaly konzervativní integrační síly první významné vítězství nad revolucí. Pro českou politiku to znamenalo podstatnou změnu politické situace. Tzv. svatodušní bouře přinesly nejen předčasné ukončení Slovanského sjezdu, ale zmařily i naděje na svolání zemského sněmu a vypracování zemské ústavy. Liberálové, pro které bylo povstání „výstřelkem“ nebo „bláznivým kouskem“ mladých radikálních demokratů, nastoupili provládní kurs, jako politickou taktiku akcentovali legitimitu a jako klíčový program národnost. Tento přístup znamenal další diferenciaci uvnitř české společnosti mezi liberály a radikálními demokraty.

V červnu a v červenci proběhly volby do ústavodárného říšského sněmu. Poprvé v dějinách habsburské monarchie vzniklo shromáždění, které bylo sestaveno nikoliv na základě stavovských výsad, ale na základě velmi široce pojaté politické volby. Ve městech zvítězili liberálové, na venkově konzervativněji naladěni kandidáti z majetnějších vrstev. Hlavním posláním jednokomorového říšského sněmu, který své jednání zahájil 22. července a na němž byli zastoupeni poslanci slovanské, německé i italské národnosti, bylo vypracování ústavy. Dne 26. července vystoupil v podstatě mimo program slezský poslanec Hans Kudlich s návrhem na zrušení poddanství a roboty a po dlouhých diskusích rozhodl říšský sněm s mírnou převahou konzervativnější slovanské většiny o výkupu z roboty za mírnou, v podstatě třetinovou náhradu. Zrušení poddanství a roboty bylo sankcionováno císařem 7. září 1848.

V září 1848 vypuklo povstání v Uhrách. Vládní politiku potlačování separatistického hnutí podporovali na říšském sněmu i čeští liberální poslanci, pro které byla integrita monarchie politicky žádoucí. Odeslání nových vojsk do Uher se snažilo zabránit obyvatelstvo Vídně a ve městě vypuklo 6. října další povstání, které po třítýdenních bojích krvavě potlačil generál Windischgrätz. Český politický tábor, jak liberálové, tak radikální demokraté, odmítli na rozdíl od Moravy říjnové povstání, které považovali za nacionální boj proti Slovanům. Císař a jeho dvůr reagovali útekem do Olomouce, načež byl říšský sněm přes protesty německé liberální levice císařem uzavřen a jeho rokování přeneseno do Kroměříže. Po vojenské porážce vídeňského povstání se nová Schwarzenbergova vláda sice zavázala vládnout konstitučně, ale nastoupila ostrý kurs k obnovení integrity monarchie. Druhého prosince došlo v Olomouci k palácovému převratu, na místo neschopného a revolucí zkompromitovaného císaře Ferdinanda I. nastoupil jeho synovec František Josef. Jednání říšského sněmu bylo obnoveno v kroměřížském arcibiskupském zámku koncem listopadu 1848 a pokračovalo projednáváním ústavních návrhů. Při projednávání otázky budoucího státoprávního uspořádání monarchie ztroskotal návrh Františka Palackého na rozbití tradičních historicko-politických individualit a jejich nahrazení etnicko-právním principem. Poslanci přijali návrh moravského poslance Kajetana Mayera, který respektoval zachování jednotlivých historických zemí, jejichž správa na krajské úrovni měla však být organizována podle nacionálního principu. F. L. Rieger se významně podílel na koncipování zákona o občanských právech, jeho návrh, aby první paragraf nové ústavy zněl ve smyslu americké ústavy, že všechna moc pochází z lidu a je vykonávána zvolenými zástupci, však nebyl na nátlak dvora přijat. Císař měl zůstat po celou dobu trvání říše nedotknutelným a nikomu nezodpovědným. Nová ústava měla být schválena na plenárním zasedání sněmu, k tomu však již nedošlo. Pod dojmem optimistických zpráv z uherského bojiště byl kroměřížský sněm za asistence vojska 7. března 1849 rozehán. Císař vydal oktrojovanou ústavu, nesoucí datum 4. března, která

byla koncipována jako celoříšská se silným monarchou v čele.

Kontrolní otázky

1. Jaké požadavky obsahovala pražská petice z března 1848?
2. Jaký vztah zaujímaly Morava a Slezsko k českým státoprávním požadavkům?
3. Vysvětlete vztah Čechů a Němců v revoluci 1848.
4. Charakterizujte Palackého dopis do Frankfurtu.
5. Vysvětlete termíny velkoněmecké a maloněmecké sjednocení.
6. Co víte o Slovanském sjezdu.
7. Hodnocení pražských červnových bouří českou historiografií.
8. Které nejdůležitější úkoly měl splnit říšský sněm?
9. Jmenujte osobnosti české politiky v letech 1848/1849.
10. Vysvětlete pojmy liberalismus, konzervatismus, demokratismus, nacionalismus.

Literatura

BĚLINA, Pavel - HLAVAČKA, Milan - TINKOVÁ, Daniela: Velké dějiny zemí Koruny české. Sv. XI. 1792-1860. Praha 2013.

ČAPKA, František: Dokumenty a materiály ke studiu národních dějin 1848-1918. Brno 1996.

EFMERTOVIÁ, Marcela - SAVICKÝ, Nikolaj: České země v letech 1848-1918. I. díl. Praha 2009.

GAWRECKI, Dan a kol.: Dějiny českého Slezska 1742-2000. Opava 2002.

HLAVAČKA, Milan: České země v 19. století. Proměny společnosti v moderní době. Praha 2013.

HROCH, Miroslav: Pohledy na národ a nacionalismus. Praha 2003.

KLÍMEK, Arnošt: Češi a Němci v revoluci 1848-1849. Kutná Hora 1994.

KOŘALKA, Jiří: František Palacký. Praha 1998.

KOŘALKA, Jiří: Češi v habsburské říši a v Evropě 1815-1914. Praha 1996.

Kroměřížský sněm a tradice parlamentarismu ve střední Evropě. Kroměříž 1998.

KŘEN, Jan: Dvě století střední Evropy. Praha 2005.

KŘEN, Jan: Konfliktní společenství. Češi a Němci 1780-1918. Praha 1990.

MORAVA, Jiří: Palacký. Čech, Rakušan, Evropan. Praha 1998.

URBAN, Otto: Kroměřížský sněm 1848-1849. Praha 1998.

URBAN, Otto: Česká společnost 1848-1918. Praha 1982.

ŠTAIF, Jiří: Revoluční léta 1848-1849 a české země. Praha 1990.

Přílohy

Z dopisu Františka Palackého do Frankfurtu přípravnému výboru celoněmeckého parlamentu z 11. dubna 1848

(...) „Sem Čech rodu slovanského, i se vším tím nemnohým, co mám i co mohu, oddal jsme se zcela i navždy ve službu svému národu. Tento národ malý sice jest, ale odjakživa zvláštní a sám o sobě stávající; panovníci jeho účastnili se od věkův ve svazku knížat německých, národ ale sebe sám nikdy k národu německému nepočítal, aniž také od jiných po všecka století kdy k němu byl počítán. Celé spojení země české nejprve se Svatou říší německou a potom s Německým spolkem bylo odjakživa pouhé regale, o kterém český národ, čeští stavové sotva kdy chtěli věděti, aniž toho sobě všímali. Věc tuto skutečnou vědí všickni němečtí znalci dějin stejně tak dobře jako já; a chtěl-li by kdo ještě o tom pochybovati, nabízím se, že ji přivedu svým časem k úplné a zřejmé jistotě. I kdyby se zouplna za pravdu přijalo, že koruna česká kdy byla s Říší německou ve svazku lenním, (čemuž ale publicisté odjakživa upírali), nemůže žádnému skutečnému znalci dějin přijíti na mysl, aby co se dotýče záležitosti vnitřních, pochyboval o někdejší suverenitě a svézákonnosti vlády a země české. Celému světu jest povědomé, že císařové němečtí, co se jejich hodnosti dotýče, odjakživa s národem českým ani dost málo činiti neměli, že jim v Čechách ani nad Čechami nepřislušela ani moc zákonodárná, ani soudní, ani exekutivní, že nikdy neměli práva vybíratí ze země vojsko neb jaké regalie, že země česká spolu se svými korunními zeměmi nepočítala se k žádnému z někdejších desíti krajů německých, že příslušenství k říšskému soudu komornímu nikdy se na ni nevztahovalo atd., že tudíž celé dosavadní spojení země České s Říší německou pokládáno i považováno býti musí nikoli za svazek národu s národem, ale za svazek panovníka s panovníkem. Žádá-li ale kdo, aby nad tento dosavadní svazek mezi knížaty nyní spojil se národ český sám s národem německým, jest aspoň toto vždy požadavek nový, nemající žádného historického základu právního, jemuž já o své osobě hověti oprávněna se necítím, pokud neobdržím k tomu výslovného a platného mandátu...“.

Zdroj: České myšlení. Obrození národa. Svědectví a dokumenty. Ed. Jan Novotný. Praha 1979, s. 397-398.

Z řeči Františka Ladislava Riegra na Kroměřížském sněmu 10. ledna 1849

(...) Původ všeliké moci, všeho panství, pokud je po právu, spočívá jedině ve vůli svobodného člověka, a spočívá také ve státě jen ve vůli svobodných národů, která se původně projevila buď ve svobodné volbě anebo v mlčenlivém uznání za vůdce toho, který se osvědčil v radě nejmoudřejším, v boji nejstatečnějším. Moc, pánové, není důvodem práva; kdož se odvolává jen k moci, ten přiznává tím samým, že je dovoleno opřítí se mu zase mocí, a tudíž možná to právo jeho v každé chvíli opět mu odejmouti. Panovník, který se odvolává jen ke své moci, je despota; panovník, který spoléhá na vůli svých národů, jež nese vůle veškerenstva lidu je pravý, svobodný panovník...Byla tedy vždy a vždy základem vlády jakási smlouva písemné listiny, charty. Máť i bez ní neméně právní platnost. Pravda tato, byť sebevíce popírána, zůstane přece vždy nezvratnou: Moci státní povstaly z vůle lidu, ony jsou jen k jeho dobrému, ony trvají jedině skrze lid! Všechny teorie, které bojovaly proti pravdě této, nebyly s to, aby ji odrozumovaly. Pánové, pravda tato tak slavně se vznáší na obloze rozumu, je tak skvělá, zářící a tak vznešená jako slunce, a osvědčení ministerské nezahálí tak lehce slunce toto, jako se měsíc na staré kulise zalepiti může kusem papíru... Pánové, když jednou veškerý národ jednomyslně povstane v celé velebnosti hněvu svého, který smrtelník smí pak vystoupiti a říci: Já jsem rozený tvůj pán, ty národe jsi zrozen mně k poslušenství! Pánové, hněv národu jesti vichřice mocná, dechem jejím kácejí se trůny, koruny padají z hlav

pomazaných, a jako ohromná bouře zachvátí starý dub, tak uchvátí hněv lidu někdy i prastarý kmen panovnický, vytrhne jej ze života národu a zavěje jej do širé dálky jako nějaký lehký vrbový proutek!...“

Zdroj: Robert Sak: Rieger. Konzervativec nebo liberál? Praha 2003, s. 269.

Zákon o zrušení poddanských a feudálních povinností (1848, 7. září)

My Ferdinand První, konstituční císař rakouský, král uherský a český toho jména Pátý, král lombardský a benátský, dalmatský, chorvatský, slavonský, haličský, lodomerský a ilyrský atd., jsme se na návrh naší ministerské rady a v dohodě s ústavodárným říšským sněmem rozhodli a nařizujeme:

1. Poddanství a poměr vrchnostenské ochrany jsou se všemi zákony upravujícími tyto poměry zrušeny.
2. Půda budiž zbavena břemen. Všechny rozdíly mezi dominikálními a rustikálními pozemky budou zrušeny.
3. Od nynějška se ruší všechny na poddanské půdě lpící břemena, služby a platy všeho druhu, jež vyplývaly z poddanského poměru, jakož i všechny naturální, pracovní či peněžní povinnosti pocházející z vrchního vlastnictví půdy, z práva pobírat desátek, z ochrany, fojtství, z vinohradního práva a panství nad vesnicemi, doposud odváděné z gruntů nebo osobami, včetně poplatků placených při postupování držebnosti za života držitelova nebo po jeho smrti.
4. Za některé z těchto z těchto zrušených břemen má se poskytnout náhrada, za některé nikoli.
5. Za práva a příjmy, vyplývající z osobního poddanství, z poměru ochrany, z vrchnostenské práva jurisdikce a z panství nad vesnicemi se nemůže žádat žádné odškodnění, přičemž břemena z toho vyplývající mají pominout.
6. Za takové práce a naturální i peněžité dávky, které byl povinen poskytovat pánovi statku, desátku nebo fojtství držitel půdy jako takový necht' je co nejdříve vyměřena mírná náhrada.
7. Právo brát dříví z lesů a pást dobytek, jakož i služebnosti mezi vrchnostmi a jejich dosavadními poddanými necht' jsou zrušeny za náhradu, právo vesnických vrchností k požínování i pletí a k pastvě, právě tak jako pasení na úhorech a strništích bez náhrady.
8. Komise složená z poslanců všech zemí, vypracuje a předloží říšskému sněmu návrh zákona, který bude obsahovat ustanovení:
  - a) o výplatě vzájemných poplatků a povinností, vyplývajících z emfyteutických či jiných smluv o dělbě vlastnictví,
  - b) o zrušitelnosti těch břemen na pozemcích, která by snad nebyla uvedena v §3,
  - c) o způsobu zrušení nebo úpravy práv uvedených v §7,
  - d) o míře a výšce náhrady, která se má poskytnout, a o zřízení fondu z prostředků té které země, z něhož by se prostřednictvím státu splatila náhrada vypočítána pro každou zemi zvlášť,
  - e) o otázce, má-li se za dávky a povinnosti zrušené podle §2, 3, a 8b, avšak neuvedené v §5 a 6, dáti náhrada a v jaké říši.
9. Patrimoniální úřady mají prozatím dále vést soudnictví a politickou správu na útraty státu až do zavedení zeměpanských úřadů.
10. Zásada náhrady za práce a naturální i peněžité dávky vyslovený v 6. článku nemá však vyloučit případné pozdější návrhy komise, zřízené podle článku 8., jimiž by se tato

zásada mohla vysvětlit nebo omezit.

11. Bude též odstraněn nucený odběr piva a pálenky se závazky k němu přínaležejícími.

Provedením tohoto zákona jsou pověřeni naši ministři vnitra, spravedlnosti a financí.

Dáno v našem císařském hlavním a sídelním městě Vídni 7. září 1848, ve čtrnáctém roce našeho panování.

Ferdinand v. r.

Zdroj: Dějiny českého státu v dokumentech. Ed. Zdeněk Veselý. Praha 2003, s. 207-208.

3. téma

OBNOVENÍ ÚSTAVNOSTI A ČESKÁ POLITIKA 1860-1879

Na počátku šedesátých let dochází v habsburské monarchii k transformaci politického systému absolutistické monarchie v systém konstituční. Po porážce na severoitalském bojišti u Solferina museli odejít z vysoké politiky hlavní protagonisté neoabsolutismu v čele s ministrem vnitra Alexandrem Bachem a ministrem policie a četnictva von Kempenem. Pozvolný nerevoluční přechod do nové éry měla se souhlasem císaře připravit tzv. rozmnožená říšská rada jako poradní orgán panovníka. Pro převahu konzervativních sil se prosadila koncepce tzv. historicko-politických individualit, která požadovala obnovení ústavního života na historických základech, tj. s přihlédnutím k tradičním zemským zřízením a historickým právům. Dvacátého října 1860 byl vydán tzv. Říjnový diplom, kterým se František Josef I. slavnostně zříkal absolutistického způsobu vlády. Ve státoprávní rovině představoval kompromis mezi federalistickými a centralistickými tendencemi, a proto mohl být a také byl vykládán různě a o jeho naplnění se sváděl politický boj.

Únorová ústava z 21. února 1861 posunula výklad Říjnového diplomu blíže k centralismu, který prosazovali vedle panovníka i němečtí liberálové v čele s Antonem von Schmerlingem. Ústředním zákonodárným orgánem s omezenými pravomocemi se stala dvoukomorová říšská rada, složená z tzv. panské a poslanecké sněmovny. Členy panské sněmovny jmenoval panovník podle vlastního uvážení, členové poslanecké sněmovny měli být voleni jednotlivými zemskými sněmy podle stanoveného klíče. Při zavedení desetizlatkového volebního censu byly z účasti na volbách vyloučeny téměř dvě třetiny dospělého obyvatelstva a volební právo bylo přiznáno bohatým a vzdělaným vrstvám obyvatelstva. Nejdůležitějším státoprávním prvkem Schmerlingovy ústavy byly zemské sněmy, které byly sestavovány na základě voleb ve třech kuriích (velkostatkářské, městských obcí a venkovských obcí). Ústava měla platit pro celou monarchii, a proto, vzhledem k odlišnému postavení uherských a italských zemí, rozlišovala tzv. širší a užší říšskou radu. Širší rada se nikdy pro odpor uherských, sedmihradských a benátských politických špiček nesešla. Ani Češi a Poláci z Haliče nedokázali prosadit ve sněmovně své zájmy a postupně z dolní sněmovny odešli. Všichni odmítali především centralistickou představu rakouských liberálů o jednotně spravované říši. Přetrvávající rozpory ústavního konfliktu vedly roku 1865 k pádu Schmerlingovy vlády a sistování únorové ústavy.

V souvislosti s uskutečňovanými politickými změnami došlo k obnovování veřejného politického života a aktivizaci i české politiky. Česká politická reprezentace, třebaže únorová ústava neodpovídala představám českých federalistů, zejména vlivem potencionálních spojenců z řad konzervativní šlechty, která si uchovala významné pozice, vstoupila na říšskou radu v roce 1861. Snažila se vystupovat jako jednotná národní strana na základě programu, který v prvním čísle Národních listů zveřejnil F. L. Rieger. Tento program kombinoval v zásadě národně politické a státněpolitické požadavky ve federalistickém pojetí. Od počátků však existovaly v Národní straně jisté rozdíly, připomínající ideové a názorové štěpení z let 1848-1849. Vedle umírněnějšího liberálního směru v čele s F. Palackým, F. L. Riegrem aj. (tzv. staročeši) se prosazoval i radikálnější proud v čele s K. Sladkovským, J. Grégrem a E. Grégrem (mladočeši), kteří se v rámci daných možností snažili navazovat na radikálně demokratické, resp. havlíčkovské dědictví. Prohloubení názorových rozdílů mezi oběma tábory přineslo polské povstání v roce 1863. V témže roce opouštějí čeští poslanci říšskou radu a na 16 let odcházejí do pasivní rezistence.

V důsledku jednoznačné uherské rezistence se zvyšovaly šance dualistického řešení ústavní krize. Před dualismem varoval F. Palacký v sérii 8 článků publikovaných v deníku

staročechů Národ, které pak souborně vyšly pod názvem Idea státu rakouského na jaře 1865.

O dalším prohloubení liberalizace politického života a definitivní státoprávní podobě habsburské monarchie rozhodly další zahraniční politické a vojenské neúspěchy, zejména prusko-rakouská válka. Habsburská říše ztratila své „německé a italské poslání“. Rozpuštěním Německého spolku ztratili rakouští Němci své kulturní a mocenské zázemí a rušila se také jakákoliv státně politická vazba mezi Německem a zeměmi Koruny české. Oslabená císařská moc viděla nejspokladnější východisko pro zachování monarchie v kompromisu dvou nejvlivnějších politických sil, německé a maďarské politické reprezentace, a dohodě o novém státoprávním a ústavním uspořádání.

Tzv. rakousko-uherské vyrovnání z roku 1867 se stalo základním zákonem říše, Uhry získaly v rámci habsburské monarchie rozsáhlou samostatnost a svébytnost. Společnou s říší měly armádu, zahraniční politiku, a některé finanční záležitosti. Na parlamentní úrovni měli o věcech společných rokovat tzv. rakousko-uherské delegace, jakýsi společný parlament. Všechny ostatní záležitosti byly vykonávány předlitavskou vídeňskou a zalitavskou, tedy budapeštskou vládou odděleně. Vlády byly odpovědné říšské radě a uherskému sněmu. Tzv. hospodářské vyrovnání se mělo s přihlédnutím k ekonomickým podmínkám upravovat vždy po deseti letech. S ohledem na počet obyvatel a především na daňové výnosy měla neuherská část přispívat 70%, uherské království pak 30%. Oficiálně se nový stát skládal z „Království a zemí na říšské radě zastoupených“ a uherského království. Oficiálně byl tento státní celek nazýván Rakousko-uherskou monarchií nebo jen Rakousko-Uherskem. V prosinci 1867 byla vypracována poslanci říšské rady ústava tzv. prosincová, která obsahovala ucelený soubor základních občanských práv, zaručovala občanskou rovnost a občanské svobody. Stejným zákonem byla ústavně zaručena rovnoprávnost všech národů a právo každého národa na ochranu a pěstování národnosti a jazyka. Nově vytvořený politický systém znamenal definitivní přelom na cestě od absolutismu ke konstitucionalismu.

Česká liberální politika rozhodně odmítla realizované pojetí rakousko-uherského vyrovnání, které naprosto přehlíželo české státoprávní aspirace. V dubnu 1867 přednesli čeští poslanci na českém sněmu protest a sněm opustili. Tzv. státoprávní deklarace z roku 1868 nejúplněji shrnovala české státněpolitické snahy 60. let. V českém politickém programu, který dosud kolísal mezi širším celorakouským federalismem a užším státoprávním pojetím, převážily nyní jednoznačně české státněpolitické snahy. To znamenalo naprostý pasivní odpor jak vůči říšské radě, tak i vůči zemskému sněmu. V této době se do jisté míry stíraly rozdíly mezi oběma liberálními proudy české politiky. Společně podnikli staročeši a mladočeši pouť na Rus v roce 1867, která měla symbolizovat odpor vůči dualismu, byl uskutečněn převoz korunovačních klenotů z Vídně do Prahy. Mladočeši se po ústavních změnách pokusili organizovat široce založené protestní hnutí, tzv. táborové hnutí. Pokusem o řešení ústavní krize byly tzv. fundamentální články, který na podnět císaře vypracoval v roce 1871 český zemský sněm. Byly souborem 18 bodů, jimiž se zakotvovalo postavení českého království v politickém systému habsburské monarchie. Současně byl vypracován také návrh zákona na ochranu národností a nová osnova volebního řádu pro český sněm. Proti fundamentálním článkům a s nimi spojeným návrhům vystoupila silná opozice v čele s německými liberály, kteří v nich viděli konec „jednotného Rakouska“, námitky vznesl i ministr zahraničí Beust i uherská vláda. Císař těmto tlakům ustoupil a proti původnímu záměru dohodnutá ujednání odmítl. Pokus o rakousko-české vyrovnání byl tak zmařen. Čeští poslanci opět odešli z českého zemského sněmu a vrátili se k politice totální pasivní rezistence, v níž setrvali do roku 1878, do říšské rady vstoupili až roku 1879. Léta připravované rozštěpení jednotné národní strany bylo dovršeno koncem roku 1874, kdy byla ustavena samostatná Národní strana svobodomyšlná (mladočeská) v čele s Juliem Grégrem.

Kontrolní otázky

1. Objasněte příčiny pádu neoabsolutismu.
2. Charakterizujte říjnový diplom a únorovou ústavu.
3. Charakterizujte kuriální volební systém.
4. Vysvětlete, proč prosazovali staročeši spolupráci s historickou šlechtou.
5. Jaké důsledky měla pro monarchii porážka Rakouska v prusko-rakouské válce.
6. Kdo byli virilisté?
7. Ze kterých zemí se skládalo Předlitavsko a Zalitavsko?
8. Co to byly fundamentální články?
9. Vyložte pojmy státoprávní boj, pasivní rezistence.
10. Jaká byla reakce české politiky na dualismus?

Literatura

- ČAPKA, František: Dokumenty a materiály ke studiu národních dějin 1848-1918. Brno 1996.
- EFMERTOVÁ, Marcela - SAVICKÝ, Nikolaj: České země v letech 1848-1918. I. díl. Praha 2009.
- GAWRECKI, Dan a kol.: Dějiny českého Slezska 1742-2000. Opava 2002.
- HLAVAČKA, Milan: České země v 19. století. Proměny společnosti v moderní době. Praha 2013.
- KOŘALKA, Jiří: František Palacký. Praha 1998.
- KOŘALKA, Jiří: Češi v habsburské říši a v Evropě 1815-1914. Praha 1996.
- KŘEN, Jan - BROKLOVÁ, Eva: Obraz Němců, Rakouska a Německa v české společnosti 19. a 20. století. Praha 1998.
- KŘEN, Jan: Dvě století střední Evropy. Praha 2005.
- KŘEN, Jan: Konfliktní společenství. Češi a Němci 1780-1918. Praha 1990.
- MORAVA, Jiří: Palacký. Čech, Rakušan, Evropan. Praha 1998.
- PERNES, Jiří: František Josef I. Nikdy nekorunovaný český král. Praha 2005.
- PFAFF, Ivan: Česká přináležitost k západu v letech 1815-1878. K historii českého evropanství mezi vídeňským a berlínským kongresem. Brno 1996.
- SAK, Robert: Rieger. Příběh Čecha 19. století. Semily 1993.
- URBAN, Otto: Česká společnost 1848-1918. Praha 1982.
- URBAN, Otto: František Josef I. Praha 1991.
- TAYLOR, A. J. P.: Poslední století habsburské monarchie. Rakousko-Uhersko v letech 1809-1918. Brno 1998.
- VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla – ŘEPA, Milan: Bratři Grégrové a česká společnost v druhé polovině 19. století. Praha 1997.

Přílohy

Říjnový diplom (1860, 20. říjen)

I) Právo zákony dávat, je měniti a rušiti, vykonáváno bude od Nás a Našich nástupcův jedině společně se sněmy zemskými řádně shromážděnými a vedle případností s radou říšskou, do které budou sněmové posílati jistý počet úduv, kterýž My ustanovíme.

II) Všeliké věci zákonodárství se týkající, ježto se vztahují ku právům, povinnostem a záležitostem, kteréž mají veškerá království a země Naše společně, jmenovitě věci zákonodární, týkající se mince, peněz a úvěru, cla a obchodu, též pravidel bankovníctví cedulního; jakož i věci zákonodárné, týkající se pravidel poštovníctví, telegrafů a železnic, rovněž i způsobů i spořádání povinnosti vojenské, mají se budoucně v radě říšské a s radou říšskou vyjednávat i pomocí její vedle zřízení vyřizovati; jakož se jedině s přivolením rady říšské mají nové daně a dávky uváděti, daně a poplatky již zavedené, zvláště cena soli zvyšovati, dle Našeho rozhodnutí, jehož datum 17. července 1860 nové výpůjčky činiti; nynější dluhy státní konvertovati a nemovitě jmění státní prodávati, zjinačovati aneb zavazovati; - konečně se mají pomocí rady říšské rozpočty vydání státních nárok příští zkoušeti a na jisto postavovati, a taktéž závěry počtu státních a resultáty ročního hospodaření a financemi zkoumati.

III) Všeliké jiné věci, zákonodárství se týkající, které v punktech výše položených nejsou, vyřizovány budou dle zřízení ve sněmích zemských, a to v královstvích a zemích ke Koruně uherské příslušných dle předešlého jich zřízení, v Našich ostatních královstvích ale dle jich řádů zemských. ... Věci, o nichž nepřisluší výhradně radě říšské, budou se moci společně vyjednávat také tehda, když by si toho ten který sněm zemský žádal a návrh v příčině toho učinil.

IV) Tento diplom císařský budiž neprodleně v archivech zemských království a zemí našich schován, a časem svým vložen v zákony zemském v textu autentickém i v jazycích zemských. Nástupcové Naši mají též diplom hned, když nastoupí na trůn, týmž způsobem podpisem svým opatřiti, a jednomu každému království i jedné každé zemi jej vydati, kdežto se pak vloží v zákony zemské.

Tomu na svědomí jsme se v tomto diplomě podepsali, pečeť Naši císařskou k němu přitisknouti dali a poručili, aby byl v Našem archivu domovním, dvorském a státním uložen a chován.

Dáno ve Vídni, hlavním a sídelním městě Našem, dne 20. října léta tisícího osmistého šedesátého, panování našeho roku dvanáctého.

František Josef m. p. (L. S.)

Hrabě Rechberg m. p.

Z nejvyššího nařízení:

Svobodný pán Ransonnet m. p.

Zdroj: Dějiny českého státu v dokumentech. Ed. Zdeněk Veselý. Praha 2003, s. 228-229.

Deklarace českých poslanců (1868, 22. srpen)

(...) Vzavše svědomitě na uváženu právo i zdar vlasti naší, jakož povinnost svou k národu svému, dosah mandátu nám svěřeného a všechny dosavadní akty státní jak od koruny

samé, tak i od sněmu našeho posud vyšlé, přesvědčili jsme se, že nemáme ani nesmíme účastnými býti sněmu zemského při nynějším jeho složení a úkolu, ano pokládáme za povinnost svou k národu a k svému legitimnímu panovníku vysloviti zjevné přesvědčení své v zásadách a vyjádřeních, jež následují:

1. Mezi Jeho c. k. ap. Veličenstvem, dědičným králem našim spolu co representantem nejjasnější rodiny panující, a politickým národem českým, jest poměr právní pro obě strany stejně závazný, založený smlouvou mezi národem tím a Ferdinandem I. za sebe a za své potomky; kterýž poměr sankcí pragmatickou oboustranným a podmíněným svolením sněmu přešel na nej. rod Lotrinský a byl až do naší doby vždy obnovován korunovační přísahou králů našich a holdovací přísahou zákonných representantů země. Jeho Veličenstvo přijav korunu Českou postupem dobrovolným od nejjasnějšího předchůdce krále Ferdinanda V. přísahou národu zavázaného, nepřijal ji zajisté jinak, než se všemi právy a povinnostmi, jež tento držel na základě přísahy korunovační a nejvyššího listu majestátního od 8. dubna 1848.

(...)

3. Všeliké změny v právním poměru mezi královstvím českým a nejvyšším panovníkem a rodinou panující, tudíž všeliké změny ve státním právě českém a ústavě české, jakož i definitivní ustanovení volebního řádu nemohou podle historické ústavy zemské a po nejvyšším majestátní listu od 8. dubna 1848 ba i podle diplomu od 20. října 1860 státi se právně a platně jinak než novou úmluvou mezi králem českým a politickým národem českým správně a spravedlivě zastoupeným.

(...)

5. Od této chvíle co jediný a přední účel jak diplomu říjnového, tak i patentu únorového, totiž přetvoření monarchie složitě a absolutní ve stát jednotní a ústavní, od samého mocnáře opuštěn a tak tito základní zákonové říše podniknutým zřízením dvou států a kolika ústav ze samých základů svých vyvráceni jsou, pozbyly práva a povinnosti z nich plynoucí podmětu i předmětu svého, jelikož co jen pro jisté osoby, poměry a účely platno býti mělo, nemůže podržeti plné platnosti též pro jinou osobu, jiný spolek, jiné poměry, jiná práva a úkoly jiné.

6. Nepřísluší nám popírati politickému národu uherskému odvěké právo jeho, smluvil se s nejjasnějším panovníkem o vlastním svém právě státním a ústavním, jakož i smluviti se s jinými zeměmi říše; avšak nemůžeme dopustiti, aby úmluvami takovými se rozhodovalo zároveň o právech koruny České, a aby tak aspoň fakticky zbaveno bylo království České stejného a rovněž tak starého historického práva seburčení v záležitosti svých státních i ústavních.

(...)

V Praze dne 22. srpna 1868

Dr. Frant. Palacký.

(podpisy 80 českých poslanců českého zemského sněmu)

Zdroj: Dějiny českého státu v dokumentech. Ed. Zdeněk Veselý. Epoque, Praha 2003, s. 243.

Fundamentální články (1871, 10. říjen)

Články fundamentální ježto mají míti platnost zákonů základních

I. Království České uznává za záležitosti všem královstvím a zemím mocnářství společné věci, jež tuto následují:

- a) Zležitosti zahraničné, počítajíc k nim diplomatické a komercionální zastupování naproti cizozemsku jakož i opatření, jichž by bylo potřebí v příčině smluv mezinárodních;
- b) Vojenství, pojímajíc v ně i loďstvo válečné, avšak vylučujíc z něho povolání rekrutů a zákonodárství o způsobu, jak náleží plniti povinnost vojenskou, pak nařízení o dislokaci a opatřování vojska a upravování poměrův občanských a práv i povinnosti k vojenské službě nenáležitých pro příslušníky loďstva;
- c) Zležitosti finanční, pokud se týkají nákladů, ježto se mají zapravovati společně, zvláště pak ustanovení budgetu těchto věcí a zkoušení účtův, ježto se jich týkají.

II. Správu zležitosti společných obstarává ministerstvo společné, jemuž ale podle úmluv s královstvím Uherským není dovoleno spravovati jiné zležitosti než tyto společně. Nařizovati, co se týče řízení, vedení a vnitřního ustrojení veškeré armády náleží výhradně císaři a králi.

III. Království České uznává, že zákonodárství o zležitostech společných vykonávati se má vyslanými delegacemi, a sice má vedle úmluv s královstvím Uherským vysílána býti jedna delegace od říšského sněmu království uherského, druhá způsobem konstitučním od ostatních království a zemí.

(...)

IX. Všechny zležitosti, ježto se týkají království Českého a které nebyly prohlášeny za společné všem královstvím a zemím celého mocnářství (čl. 1.), náležejí v zásadě co do zákonodárství českého sněmu a pokud se týče správy české vládě zemské.

X. Poněvadž ale mimo zležitostí prohlášené za společné celému mocnářství jsou i takové, při nichž prospěch mocnářství i prospěch království i zemi samých k tomu radí a toho vyhledává, aby společně byly vyřizovány, kromě toho též v úmluvách s královstvím Uherským, jež království České přijímá, některé předměty byly vytknuty co takové, které ne sice společně, ale vedle stejných čas od času ujednaných zásad spravovány býti mají, uznává sněm toho potřebu, aby stalo se opatření o vyřizování takových zležitostí.

(...)

Zdroj: Dějiny českého státu v dokumentech. Ed. Zdeněk Veselý. Praha 2003, s. 250-251.

4. téma

ČESKÁ POLITIKA OD ROKU 1879 DO ROKU 1914

Nová vláda hraběte Eduarda Taaffeho, která nastoupila v Předlitavsku po pádu vlády německých liberálů na podzim 1879, se opřela o konzervativnější politické síly jak z německého, tak slovanského, zejména pak z českého a polského politického spektra. Čeští liberálové, kteří již v roce 1878 přerušili pasivní rezistenci a vstoupili na český zemský sněm, se v roce 1879 účastnili voleb do říšské rady a po 16 letech pasivní rezistence zahájili tzv. aktivní politiku. Fakticky to znamenalo uznání existence Předlitavska jako určitého státně politického subjektu a bezprostředním cílem bylo dosáhnout v rámci existujících právních a politických podmínek reálných výsledků, jež by mohly přispívat k hospodářskému, kulturnímu a politickému posílení české společnosti a vytvářet tak předpoklady pro případné pozdější obnovení státněpolitických bojů.

Taaffemu se podařilo přivést české liberály do vládního tábora za příslib splnění jazykových a kulturně nacionálních požadavků, které byly předány panovníkovi v roce 1879 ve formě čtyř memorand. Ta obsahovala požadavky na zrovnoprávnění češtiny a němčiny u všech úřadů v Čechách a na Moravě, na zrovnoprávnění češtiny a němčiny na pražské univerzitě a přiměřenou úpravu podmínek v oblasti středního a středního odborného školství, kde počet českých škol neodpovídal národnostním poměrům. Odpovědí na memoranda byla Stremayrova jazyková nařízení z roku 1880, která uznávala rovnoprávnost češtiny s němčinou v tzv. vnějším úřadování, rozdělení Karlo-Ferdinandovy univerzity na českou a německou v roce 1882, dlouhodobější záležitostí bylo rozšiřování českého středního a odborného školství, ale i zde se podařilo dosáhnout nepodcenitelných výsledků. Od poloviny 80. let se stále více ukazovalo, že aktivní politika ve staročeském pojetí má poměrně omezené možnosti a nepřinášela zdaleka takové výsledky, jak se původně očekávalo. Mladočechy byla málo lichotivě označována jako „drobečková politika“, jejím bezprostředním důsledkem byl koncem 80. let rozpad jednotného Českého klubu v říšské radě i na zemském sněmu.

Osmdesátá léta se vyznačovala zostřováním národnostních rozporů v rámci Předlitavska i v českých zemích. Taaffeho kabinet byl hodnocen německou liberální opozicí jako „triumf slavizace“ a mladší generace Němců požadovala kodifikovat německou prioritu v Předlitavsku a jeho německý ráz. V národnostně smíšených oblastech byl příznačný vznik organizací k ochraně „národní državy“. Od 80. let se začíná rýsovat dezintegrace obou národů Čechů a Němců, zejména v Čechách, teprve později na Moravě, kde vznikají dvě paralelní, navzájem izolované národní společnosti s minimem vzájemných kontaktů.

Proti požadavkům české politiky týkajících se národnostní rovnoprávnosti v zemi a integrity království vystupovali němečtí liberálové, kteří v polovině 80. let formulovali svou koncepci administrativního rozdělení země, tj. rozdělení země na uzavřená jazyková území, která by byla spravována podle odlišných zásad. Snahy o dorozumění vyústily v roce 1890 v jednání o tzv. punktacích, které se měly stát základem pro národnostní vyrovnání. I když se formálně nerušila politická jednota Čech, jejich realizace by ve skutečnosti znamenala dělení Čech na německé jazykové a smíšené území. Punktace byly kategoricky odmítnuty mladočechy, kteří je považovali za kapitulaci staročechů jak z národnostního, tak i státoprávního hlediska. Punktace znamenaly konec české politiky pod vedením staročeské strany.

Mladočeské vítězství ve volbách do říšské rady v roce 1891, které vyjadřovalo protipunktační smýšlení většiny české veřejnosti, přineslo stupňování státoprávního radikalismu v první polovině 90. let. Významným projevem mladší české generace bylo pokrokové hnutí studentské a dělnické mládeže v letech 1891-1893, které využívalo každé příležitosti k tomu,

aby veřejně demonstrovalo svůj nesouhlas s existujícími poměry. Po protivládních akcích v létě 1893 byla řada pokrokářů zatčena a roku 1894 byl s většinou z nich zinscenován monstrproces pro údajnou účast na protistátním spiknutí v organizaci Omladina. V mladočeské straně dochází k střetávání radikálních a umírněných realistických koncepcí, které vyvrcholilo na zemské sjezdu v Nymburce 1894. Na něm se prosadilo umírněné realistické pojetí, jak je představovali J. Kaizl, K. Kramář, G. Eim, tj. konstruktivní vládní politika, která by se neomezovala jen na opozici. V rámci tzv. „etapové politiky“ se mladočeši snažili prosadit také v oblasti výkonné moci, v parlamentní politice se nevázali na trvalejší uskupení a na rozdíl od staročeků postupovali zcela nezávisle na konzervativní české šlechtě.

V 90. letech zasáhly do politického života Předlitavska nové masové politické strany, které těžily z krize liberalismu. K politické diferencii dochází i v české společnosti. Rozklad jednotného národního hnutí a jednotného národního programu byl dokladem vyspělosti a zralosti české společnosti. Politická a ideová diferenciaci demonstrovala různé zájmy a představy jednotlivých společenských skupin. Novým znakem v politické struktuře byl také nástup masového dělnického hnutí a postavení dělnické strany v politické struktuře. Nově vzniklý stranickopolitický systém je uveden v následujícím přehledu: 1. Strana konzervativního velkostatku, 2. Národní strana staročeská, (F. L. Rieger, Albín Bráf), 3. Národní strana svobodomyšlná tj. mladočeská (E. Grégr, J. Kaizl, K. Kramář), 4. katolické strany, kde se formovaly dva odlišné proudy: Národní strana katolická (M. Hurban, V. Schönborn) a Křesťansko-sociální strana (J. Šrámek), 5. Agrární strana (K. Prášek, A. Švehla), 6. Strana státoprávně radikální, která vznikla z pravicového křídla pokrokového hnutí (K. Baxa, A. Rašín, J. Preiss), 7. Strana radikálně pokroková, vzniklá ze sociálně reformního středu pokrokového hnutí (A. Hajn), 8. Česká strana lidová, ovlivněna Masarykovým realismem (T. G. Masaryk), 9. Národně sociální strana v Čechách, na Moravě a ve Slezsku (V. Klofáč), 10. Československá sociálně demokratická strana dělnická (A. Němec, J. Hybeš, P. Cingr, F. Soukup).

Po pádu Taaffeho vlády v roce 1893 a přechodném vládnutí knížete Alfréda Windischgrätze, byla jmenována vláda hraběte Kazimira Badeniho. V roce 1896 prosadil volební reformu, která vycházela vstříc novým stranám a hnutím, které sdružovaly méně majetné či nemajetné voličstvo. K dosavadním čtyřem volebním kuriím byla přidružena pátá tzv. všeobecná bez volebního censu, čímž se volební právo v Předlitavsku podstatně rozšířilo, ale zůstalo nadále nerovné. Badeni ztroskotal na otázce tzv. vnitřního úřadování v Čechách a na Moravě. Podle jeho jazykových nařízení z r. 1897 se zaváděla čeština v určitých případech také jako tzv. vnitřní úřední jazyk a všichni státní úředníci v Čechách a na Moravě měli do čtyř let prokázat znalost obou zemských jazyků, němčiny i češtiny. To vyvolalo bouřlivou reakci německých stran a hnutí, které přerostlo v demonstrace i násilné excesy v poslanecké sněmovně říšské rady a Badeniho vláda musela 1897 odstoupit. Následné ministerstvo Paula Gautsche Badeniho jazyková nařízení odvolalo a vládlo dočasně pomocí nouzového zákonodárství. Situaci v Předlitavsku se však již nikdy nepodařilo uklidnit a rovněž několikrát pokusy o česko-německé vyrovnání z let 1910-1912, iniciované zemským místodržícím hrabětem Thunem, skončily v Čechách vždy nezdarem. Úspěch v této otázce zaznamenal moravský zemský sněm v roce 1905, na němž Češi a Němci vyjednali tzv. moravský pakt. Ten vytvářel přesně vymezené národní volební katastry, kde druhá strana své kandidáty nestavěla. Moravský pakt byl kompromisem, který zhruba odpovídal národnostním poměrům na Moravě.

V roce 1906 byly prosazeny nové volební zákony do poslanecké sněmovny říšské rady. Nejdůležitější z nich byl zákon o říšském zastupitelstvu, který rušil dosavadní kuriální systém a nahradil ho principem všeobecného volebního práva pro muže starší 24 let. Revize kuriálního parlamentarismu byla krokem k demokratizaci veřejného a politického života.

Neznamenala však důslednou změnu politického systému, neboť se týkala pouze voleb do říšské rady a neměnila nic na kuriovém systému zastoupení v zemských sněmech.

Kontrolní otázky

1. Charakterizujte v hlavních rysech konzervativní vládu Taaffeho.
2. Charakterizujte výdobytky tzv. drobečkové politiky.
3. Jaký byl vztah Němců a Čechů v českých zemích před Velkou válkou?
4. Charakterizujte nové české politické strany a jmenujte jejich hlavní představitele.
5. Co to byl proces s tzv. Omladinou?
6. Co bylo podstatou jednání o tzv. punktacích?
7. Charakterizujte rozšiřování volebního práva od 60. let do roku 1907.
8. Vysvětlete pojem politický pluralismus.
9. Charakterizujte politické a společenské aktivity T. G. Masaryka do roku 1914.
10. Objasněte tzv. etapovou politiku mladočeské strany.

Literatura

- ČAPKA, František: Dokumenty a materiály ke studiu národních dějin 1848-1918. Brno 1996.
- DOUBEK, Vratislav: T. G. Masaryk a slovanská politika 1882-1910. Praha 1999.
- Týž: Česká politika a Rusko (1848-1914). Praha 2004.
- EFMERTOŮVÁ, Marcela - SAVICKÝ, Nikolaj: České země v letech 1848-1918. I. díl, Praha 2009.
- GAWRECKI, Dan a kol.: Dějiny českého Slezska 1742-2000. Opava 2002.
- HLAVAČKA, Milan: České země v 19. století. Proměny společnosti v moderní době. Praha 2013.
- KOŘALKA, Jiří: František Palacký. Praha 1998.
- KOŘALKA, Jiří: Češi v habsburské říši a v Evropě 1815-1914. Praha 1996.
- KŘEN, Jan - BROKLOVÁ, Eva: Obraz Němců, Rakouska a Německa v české společnosti 19. a 20. století. Praha 1998.
- KŘEN, Jan: Dvě století střední Evropy. Praha 2005.
- KŘEN, Jan: Konfliktní společenství. Češi a Němci 1780-1918. Praha 1990.
- MALÍŘ, Jiří – MAREK, Pavel a kol.: Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a v Československu 1861-2004. I. díl 1861 -1938. Brno 2005.
- PERNES, Jiří: František Josef I. Nikdy nekorunovaný český král. Praha 2005.
- SAK, Robert: Rieger. Příběh Čecha 19. věku. Semily 1993.
- SOUBIGOU, A.: T. G. Masaryk. Praha 2004.
- TAYLOR, A. J. P.: Poslední století habsburské monarchie. Rakousko-Uhersko v letech 1809-1918. Brno 1998.
- URBAN, Otto: Česká společnost 1848-1918. Praha 1982.
- URBAN, Otto: František Josef I. Praha 1991.

VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla – ŘEPA, Milan: Bratři Grégrové a česká společnost v druhé polovině 19. století. Praha 1997.

Přílohy:

Naše politika. Otevřený list panu Dru. Fr. L. Riegerovi. Od Dra. Edvarda Grégra.

Vaše Blahorodí!

Nevím, jak o stavu a poměrech, v nichž se národ náš nyní nalézá, soudíte. Kdyby se Vám ale líbily, byl byste snad jediným mužem v Království českém, jenž nalézá potěšení v tom, co se každému jinému stává téměř již nesnesitelným. Já alespoň nenalezl ještě ani jediného myslícího a politicky jen poněkud uvědomělého člověka, ať „starý“ ať „mladý“, který by již dávno nebyl tohoto přesvědčení, že situace, do níž národ český zabředl, velice je povážlivá a že jest nejvyšší čas, abychom se z ní opět dostali, nemá-li to dojít ke koncům, z nichž národ nenapravitelných škod vzítí by musel.

(...)

Příčinu národního našeho úpadku a žalostného stavu, v němž jsme se ocitli, nalézáme jediné v našich politických chybách, kterých jsme se tak v hojné míře dopustili, že veškerá politická činnost naše průběhem 15 let není téměř ničím jiným než nepřetržitý řetěz chyb a omylů.

První a nejhlavnější chybu vidím v tom, že politický náš program v samých základech byl pochybený. My založili svůj politický program na historickém státním právu Koruny české. Ale tomuto našemu právu nikdo na světě nerozuměl – a my také ne! Sám Palacký neznal ještě před r. 1861 ničeho o takovém státním právu českém, na němž jsme později stavěli svůj politický program. Důkazem toho jsou jeho práce na Kroměřížském ústavodárném sněmu. Konstituce, která tenkrát pomoci jeho vypracována byla na Kroměřížském sněmu, byla pravým hrobem českého státního práva.

Nejvíce ale ublížili státnímu právu českému čeští poslanci sami, uznavše platnost císařského diplomu ze dne 20. října 1860, kterým důležitá ustanovení práva českého podstatně změněna byla. Již to, že diplom říjnový byl oktrojován, porušilo nejhlavnější a nejdůležitější ustanovení státního práva českého; neboť dle tohoto práva nesměl král sám o své vůli měniti zřízení zemské bez svolení stavů - nesměl oktrojovati. (Patent krále Leopolda ze dne 12. srpna 1791.) Diplom říjnový byl ale od politických vůdců našich nejen uznán, ale i s velkou radostí přijat, a odvoláváno se k němu jako k nezvratnému základu státního práva našeho. Když se ale připustila a uznala platnost oktrojírky při diplomu, bylo pak těžko, alespoň nedůsledno, neuznávatí oprávněnost oktrojírky následující, totiž patenty únorové.

Státní naše právo zakládá se na starých listinách a přísahách našich králů, tedy na starých smlouvách mezi národem a dynastií.... Každá smlouva má jen tenkrát cenu, když obě smlouvající strany smlouvou se cítí býti vázány, aneb je-li nad stranami nějaká moc, která může strany k dodržení smlouvy přinutiti. Drží-li se jen jedna strana smlouvy a druhá ne, aniž by ji k tomu někdo mohl nutiti, nemá smlouva žádnou praktickou cenu. A tak se to má i s našim státním právem.

(...)

Státní právo bez patřičné moci, která by mu dovedla sjednat platnosti, nestojí ani za fajfku tabáku a my bychom mohli dlouho čekati, než bychom se našimi protesty, adresami, memorandy, deklaracemi aneb tím nešťastným trpným odporem dodělali uznání našeho státního práva. My jsme si tím našim státním právem jen škodili. Nikdo nám nerozuměl,

nikdo nás nepochopil a každý se nám jen vysmál. Nynější svět nemá smyslu pro staré pergameny a předvěké přísahy potentátů; celý směr naší doby běží k tomu, stavěti státy na jiných základech nežli na starých smlouvách.

(...)

Z toho následuje, že potřebujeme nového politického programu praktického, přiměřeného změněným okolnostem a poměrům. Programu, který sestaven bude s moudrou umírněností a s nepředpojatým uvažováním skutečné síly národa, který nebude výtvorem bujné politické fantazie aneb překypujícího hněvu uražené národní hrdosti – jako jest naše deklarace.

(...)

A tu přicházím k druhé veliké politické chybě naší – pasivnímu odporu.

(...)

Hledě k tomu, že nynější náš politický program je chybný, že neshoduje se více se změněnými poměry rakouskými i mimorakouskými, mám za nutné, aby se předsevzala důkladná revize politického programu našeho.

K tomu konci bylo by zapotřebí svolati schůzi všech poslanců českých, jakož i vynikajících mužů všech politických stran k společné poradě.

Zároveň by se mělo státi usnesení, že se upustiti má od pasivního odporu, jak se nyní bez úspěch provádí, že se sáhnouti má k prostředku jinému, totiž k pravému zákonitému odporu.

Zdroj: Český liberalismus. Texty a osobnosti. Eds. Milan Znoj – Jan Havránek – Martin Sekera. Torst 1995.

Státoprávní ohrazení českých poslanců říšské rady (1879, 23. září)

V okamžení, kdy vstupujeme do sněmovny poslancův rady říšské, jsme povinni podati vyjádření:

Že tímto krokem a důsledky z něho plynoucími právní stanovisko své, vyslovené opětovnými veřejnými projevy a posledně volebním svoláním vydaným dne 24. června 1879 od konservativní strany velkostatkářů českých a volebním svoláním strany národní ze dne 20. června 1879, na jichžto základě jsme byli zvoleni, nikterak neopouštíme aniž sůžiti míníme;

že tím také prejudikovati ani nemůžeme ani nechceme státoprávnímu stavu království českého a koruny České, mnohými a všelijakými státními akty uznanému a zaručenému;

ano, že to pokládáme za právo své a povinnost svou zastávati a držeti se i napotom jako posud práv a nárokův, ježto se v onom stavu zakládají.

Ze stanoviska tohoto našeho právního přesvědčení klademe za to, že přirozený základ a nezbytná podmínka ústavního pořádku mocnářství spočívá v tom, aby rovněž tak právní nároky všech království a zemí chráněny, jakož i aby organickému, nedílnému a nerozlučnému jich spojení byl dán výraz a zajištění a že také jen tím způsobem mohou se dáti říši trvalé záruky moci a jednoty;

spolupůsobení k tomuto vznešenému cíli pokládáme za nejvyšší úkol zástupců všech království a zemí, a v přistoupení ke smíření a vyrovnání při všestranném a vzájemném šetření práva spatřujeme jedinou cestu, vedoucí k tomuto cíli.

Na této cestě a k tomuto cíli, ohradivše stanovisko své, byli jsme vždy ochotni

spolupůsobiti, tutěž ochotu chceme osvědčiti opěť dnes, jížto v okamžení tomto, kde hlas národův žádá smíření a vyrovnání a kde položení říše je vymáhá, jdouce za vyzváním císaře a krále našeho na faktické půdě institucí parlamentárních, na niž s tímto upřímným vyjádřením vstupujeme, podáváme ruku k blahodějnému dílu dorozumění.

V Praze, 23. září 1879.

Rieger, Zeithammer, Harrach, Julius Grégr, Mattuš, Jireček, Oliva, Trojan, Wiedersperg, Lobkovic, Jindřich Clam-Martinic, Richard Clam-Martinic, Bedřich Kinský, Stangler, Pfeill-Scharffenstein, Schäffer, Müller, hr. Frt. Deym, hrabě Frant. Thun, Krofta, Prachenský, Suda, Vašatý, Jaromír Čelakovský, Adámek, Veselý, Kučera, Brauner, Gärtner, Klimeš, Grünwald, Jeřábek, Platzner, Kaizl, Hevera, Kletečka, dr. Kar. Adámek, Žák, Rott, Tilšer, Mašek, Neubauer, Jansa.

K tomuto vyjádření přistupují Adolf Schwarzenberg a Egbert Belcredi.

Zdroj: Dějiny českého státu v dokumentech. Ed. Zdeněk Veselý. Praha 2003, s. 256.

5. téma

ČESKÉ POLITICKÉ ELITY 19. STOLETÍ

Přeměna poddanské společnosti v občanskou společnost, jeden z hlavních charakteristických rysů 19. století, probíhala jinak v oblastech, kde nebylo třeba potvrzovat etnickou a kulturní identitu, a jinak v podmínkách habsburské monarchie, kde „obrození“ občanské šlo ruku v ruce s „obrozením“ národním. Obecně liberální požadavky byly zde vždy spojovány s požadavky národními. Pro české prostředí bylo charakteristické úzké sepětí liberálního a národního myšlení a cítění, i když to nebylo jen výlučně českou záležitostí. Čeští vzdělanci měšťanského původu přijímali liberalismus především z německých zdrojů, z části pak z francouzských nebo anglických. V českém prostředí se tak prosadilo moderní pojetí lidských práv a občanských svobod. Dokládá to činnost českých liberálů v letech 1848-1849, zejména jejich účast na jednáních vídeňského a kroměřížského sněmu. Ucelenou filozoficko-politickou koncepcí pojetí národa a státu v liberálním chápání představil v roce 1848 František Palacký. Zásluhou některých předních českých liberálů, zejména F. L. Riegra, který byl autorem jednoznačně liberálního návrhu zákona o základních právech občana, patřilo české liberální myšlení k nejvyzrálejšímu v rámci střední Evropy. Na utváření české občanské veřejnosti v liberálním duchu se výrazně podílel prostřednictvím svých politických statí a komentářů, ale i dalších literárních textů i Karel Havlíček. Liberalismus zůstal základem českého politického myšlení i v dalších desetiletích, ostatně liberalizace veřejného života byla na přechodu ke konstitucionalismu pojátkem liberálů všech národních společností. V 60. letech byla sice přijata základní občanská práva, která umožnila svobodné utváření moderní občanské veřejnosti i se svými národními konturami, občanská a národní veřejnost byla autonomní, ale nemohla se výrazněji podílet na utváření státních a politických institucí. Možnosti českého liberalismu byly navíc podstatně zúženy tím, že jeho představitelé prohráli ze státněpolitického hlediska své ústavní boje a nedokázali prosadit svou koncepci federalizace monarchie. Na přelomu století pak dochází k nové myšlenkové i politické krystalizaci českého liberalismu a k jeho novému vzepětí.

Stručný přehled nejvýznamnějších osobností české politiky, které se podílely na utváření českého liberálního politického myšlení:

František Palacký (1798-1876) - v letech 1848-1849 vystupoval jako vedoucí osobnost české liberální politiky, byl členem Národního výboru a předsedou Slovanského sjezdu v Praze. Na Kroměřížském sněmu jednal v ústavním výboru, kde vedl skupinu národních federalistů. S nástupem neoabsolutismu se vzdal veřejné činnosti. Po vydání Říjnového diplomu se vrátil do politického života a stal se opět vůdčí postavou liberálně konzervativního křídla české politiky. Roku 1861 byl jmenován doživotním členem panské sněmovny říšské rady. Po vyhlášení dualismu Rakouska-Uherska se v roce 1867 účastnil manifestační cesty do Petrohradu a do Moskvy. Palacký prosazoval český státoprávní program zdůvodňovaný přirozenoprávně i historicky a usiloval o zrovnoprávnění českého národa v rámci habsburské monarchie. Jeho politická koncepce vycházela ze zachování Rakouska, ovšem ve formě federalistického státu, který by zaručoval rovnoprávnost všech národů.

Karel Havlíček Borovský (1821-1856) - byl aktivním účastníkem politických událostí roku 1848. Byl členem Svatováclavského později Národního výboru. V dubnu 1848 založil Národní noviny reprezentující českou liberálně demokratickou politiku a snažil se o co největší aktivizaci české veřejnosti. Byl poslancem říšského sněmu ve Vídni a do prosince 1848 i Kroměřížského sněmu. Havlíček byl přesvědčen o nutnosti zachování Rakouska, usiloval však o jeho ústavní přeměnu, která by vedla k vytvoření demokratické konstituční federace. Po rozehnutí Kroměřížského sněmu a nástupu reakce se Havlíček postavil do

opozice vůči vládě. Po zákazu Národních novin v roce 1850 vydával v Kutné Hoře časopis Slovan. Od roku 1851 byl tři a půl roku internován v rakouském Brixenu. Roku 1855 mu byl pod podmínkou, že se zřekne novinářské činnosti, povolen návrat domů. Rok po návratu z vyhnanství v důsledku pokročilé tuberkulózy umírá.

František Ladislav Rieger (1818-1903) – výrazný poslanec říšského sněmu ve Vídni a Kroměříži, v němž zastával liberální a federativní zásady uspořádání politických a ústavních poměrů v Rakousku. Po rozeznání sněmu v roce 1849 odjel do Francie a Anglie. Po návratu koncem roku 1850 se zapojil do nejrůznějších kulturních i národohospodářských akcí, z nichž nejvýznamnějším počinem bylo vedení redakce Naučného slovníku. K roli národního vůdce jej předurčovalo kromě vzdělání a mimořádných řečnických schopností i to, že byl zetěm F. Palackého. Jeho občanskou a politickou autoritu uznávala téměř do konce 80. let celá česká politická reprezentace na říšské radě (poslancem 1861-1863, 1879-1891) i na českém zemském sněmu (poslancem 1861-1871, 1878-1895). V duchu programu českého státního práva zformuloval po rakousko-uherském vyrovnání státoprávní deklaraci českých poslanců na zemském sněmu 22. 8. 1868. Neúspěšný pokus o státoprávní vyrovnání v roce 1871 vedl ke stranické diferenciaci českých liberálů (1874 vznik mladočeské strany). Rok 1879 přinesl konec pasivního odporu českých poslanců, kteří po 16 letech vstupují opět na říšskou radu. Riegrova nová parlamentní taktika byla hanlivě označována mladočechy jako „drobečková“, nebyla dosud v historiografii dostatečně zhodnocena. Po pokusu o česko-německé vyrovnání v r. 1890 a neúspěchu staročechů ve volbách 1891 již Rieger politiku zásadně neovlivňoval.

Julius Grégr (1831-1896) – představitel mladočeského liberalismu. Grégrovo radikální mladočešství se utvářelo pod vlivem Karla Sladkovského, po němž ve druhé polovině 70. let převzal vedení mladočeské strany. V roce 1874 zformuloval program strany, který představoval do té doby nejpropracovanější politický program českého měšťanstva. Od roku 1862 byl majitelem Národních listů, nejvlivnějších českých novin 19. století. Byl poslancem zemského sněmu (1865-1870, 1889-1895) a říšské rady (1879-1880). V 90. letech, kdy mladočeši převzali funkci politických reprezentantů českého národa v říšské radě, Grégr svou autoritou zaštiťoval zásadní protivládní opozici svého listu a strany, jeho skutečný vliv však klesal a umírnění mladočeši i realisté se snažili o změnu této taktiky v duchu pozitivní politiky.

Eduard Grégr (1827-1907) – spolupracoval s Národními listy a s bratrem vedl tiskárnu. Od roku 1861 s přestávkami do roku 1907 poslancem zemského sněmu. V letech 1883-1901 měl mandát do říšské rady. Radikální liberál, který byl vytrvalým kritikem Riegrovy politiky, zejména pro spojenectví s konzervativní šlechtou, zastával autoritářský postoj v otázce pasivní rezistence i ustupování nároků církve. I v 90. letech pokračoval v mladočeské straně v linii radikálního nacionalismu a odmítal zaujmout pozitivní postoj k vládě.

Josef Kaizl (1854-1901) – spolu s T. G. Masarykem a Karlem Kramářem vytvořil roku 1887 tzv. realistickou skupinu, která 1890 vstoupila do mladočeské strany. V následujícím roce získal mandát do říšské rady, postupně si budoval pozici ve vedení strany. Byl odpůrcem nacionálního radikalismu, své představy etapové politiky a konsolidované mladočeské strany se mu podařilo prosadit až v letech 1894-1895. Vrcholem jeho kariéry byla léta 1898-1899, kdy se stal prvním českým odborným ministrem-financí. V roce 1895 vydal spisek České myšlenky, v němž zásadně odmítl Masarykovo pojetí humanity a jeho kritiku liberalismu.

Albín Bráf (1851-1912) - profesor politické ekonomie a zakladatel tohoto oboru v českém jazykovém prostředí. Na právnické fakultě založil vlastní ekonomickou školu, která probojovala nový vztah české politiky k hospodářským otázkám. Bráf byl příslušníkem staročeské strany a nejbližším spolupracovníkem F. L. Riegra, svého tchána, po němž v 90. letech převzal vedení strany. Jeho zásluhou byl v roce 1906 přijat první a jediný ucelený a

písemný program strany, který věnoval pozornost i ekonomickým otázkám. V letech 1883-1895 byl poslancem českého sněmu, 1905 byl jmenován členem panské sněmovny. V letech 1908-1911 a 1911-1916 byl členem vlády jako ministr orby.

T. G. Masaryk (1850-1937) – v roce 1882 přechází z Vídně na nově zřízenou českou univerzitu do Prahy, 1883 zakládá revue Athenaeum, na jejích stránkách začal tzv. boj o rukopisy Královedvorský a Zelenohorský, 1887 byl založen časopis Čas. Z kritického směru, podníceného mladými intelektuály, vzniká realistické hnutí, které se soustřeďuje kolem Masaryka, Kramáře a Kaizla a profiluje se stále více politicky. Realisté jednali o vstupu do staročeské strany, rozcházejí se však zejména kvůli puntacím, poté se sblíží s mladočechy a 1891 vstupují do mladočeské strany. V roce 1891 získává Masaryk poslanecký mandát do říšské rady, o rok později do zemského sněmu. Pro rozpory s mladočeskou stranou se v roce 1893 vzdává Masaryk obou poslaneckých mandátů. Zakládá měsíčník Naše doba, kde vycházejí jeho přednášky a články z té doby sestavené později v českou tetralogii (Česká otázka, Naše nynější krize, Jan Hus, Karel Havlíček). V roce 1898 vydává T. G. M. Otázku sociální, o rok později vystupuje v Hilsnerově případu proti českému antisemitismu. V roce 1900 se ustavují realisté v samostatnou stranu. Ve volbách 1907 získává Masaryk za pomoci sociální demokracie poslanecký mandát do říšské rady. Masarykovo angažmá v tzv. záhřebském procesu (falešně obviněno 53 Srbů a Chorvatů z velezrady). Po vypuknutí války v roce 1914 se Masaryk začíná orientovat na rozbití Rakouska-Uherska, v prosinci 1914 odchází do zahraničí, doma iniciuje vytvoření informační sítě (Maffie) na podporu protirakouské zahraniční akce.

Kontrolní otázky

1. Vysvětlete pojmy nacionalismus, liberalismus, demokratismus, konzervatismus.
2. Jmenujte nejvýznamnější politické články Františka Palackého.
3. S kterými novinami je spojena činnost K. H. Borovského?
4. Vysvětlete význam státoprávní deklarace českých poslanců z roku 1868.
5. Charakterizujte Riegrovu aktivní politiku po roce 1879.
6. Vysvětlete rozdíl mezi pojetím staročeské a mladočeské politiky.
7. S kterými novinami je spojena žurnalistická činnost J. a E. Grégra?
8. Jmenujte osobnosti prosazující tzv. etapovou politiku v mladočeské straně.
9. Kdy převzala mladočeská strana vedení české politiky?
10. Co prosazoval A. Bráf v české politice na sklonku 19. století?

Literatura

BĚLINA, Pavel - HLAVAČKA, Milan - TINKOVÁ, Daniela: Velké dějiny zemí Koruny české. Sv. XI. 1792-1860. Praha 2013.

BÍLEK, Jan – VELEK, Luboš: Karel Kramář (1860-1937). Praha 2009.

Český liberalismus. Texty a osobnosti. Edd. M. Znoj – J. Havránek – M. Sekera. Praha 1995.

EFMERTOVÁ, Marcela - SAVICKÝ, Nikolaj: České země v letech 1848-1918. I. díl., Praha 2009.

HLAVAČKA, Milan: České země v 19. století. Proměny společnosti v moderní době. Praha 2013.

KOŘALKA, Jiří: František Palacký. Praha 1998.

Kroměřížský sněm a tradice parlamentarismu ve střední Evropě. Kroměříž 1998.

KŘEN, Jan: Konfliktní společenství. Češi a Němci 1780-1918. Praha 1990.

MALÍŘ, Jiří – MAREK, Pavel a kol.: Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a v Československu 1861-2004. I. díl 1861 -1938. Brno 2005.

MORAVA, Jiří: C. K. disident Karel Havlíček. Praha 1991.

OPAT, Jaroslav: Filozof a politik T. G. Masaryk 1882- 1893. Praha 1990.

SAK, Robert: Rieger. Příběh Čecha 19. věku. Semily 1993.

SOUBIGOU, A.: T. G. Masaryk. Praha 2004.

ŠOLLE, Zdeněk: Století české politiky. Počátky moderní české politiky od Palackého a Havlíčka až po realisty Kaizla, Kramáře a Masaryka. Praha 1998.

ŠTAIF, Jiří: Česká národní společnost a její politické elity v letech 1848-1911. In: P. Vošahlíková - M. Řepa (edd.), Bratři Grégrové a česká společnost v druhé polovině 19. století, s. 9-28.

URBAN, Otto: Česká společnost 1848-1918. Praha 1982.

VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla – ŘEPA, Milan: Bratři Grégrové a česká společnost v druhé polovině 19. století. Praha 1997.

Přílohy:

František Palacký, O centralizaci a národní rovnoprávnosti v Rakousku

(...) Dle našeho mínění jednota Říše rakouské, má-li býti neklamná i nezvratná, požaduje pro své centrum, čili pro „říši“ vůbec, nutně a naprosto jen následující záležitosti a předměty: 1) císaře a dům, čili rodinu jeho; 2) záležitosti zahraničné; 3) vojenstvo pozemské i námořní; finance říšské; 5) záležitosti obchodu a tudíž i 6) orgány čili prostředky komunikační v říši vůbec. Dále ještě jest, ač ne naprosto potřebné, alespoň velmi žádoucí, aby to co v jedné části říše za právo jest, ve druhé za křivdu považováno nebylo.

(...)

Podle toho měly by se všecky ostatní záležitosti státní a národní v Rakousku ponechány býti mocem a sněmům zemským čili autonomii národův – rozumí se, že pod řízením a štítem též moci exekutivní, která i v říši činná jest, a výhradně jen mocnáři čili panovníkovi přísluší. Nám zajisté ve sporu tomto nejde nikoli o nějaké obmezení moci a prerogativy panovníkovy, nýbrž naprosto jen o jiný přirozenější a přiměřenější mechanismus působení jejího. A protože všecky ty obyčejné důtky o naší prý neloajlnosti, našem rýpalství a separatismu atd. odkazujeme zato tam, odkud přicházejí, do oboru lži a utrhaní.

(...)

Netajíme se, že bychom si přáli, aby ministeria, která nyní pp. Bach, Schmerling a Thun ve Vídní zaujímají, buď dokonce zrušena, buď aspoň v područí svém obmezena byla na ten způsob, aby všecka jejich běžná řízení odbývána byla ve zvláštních ministeriích zemských neboli národních. Každý větší komplex aneb každá národní grupa zemí korunních měla by v čele veškeré administrace své jednoho ministra, jenž by kolegou sice byl ministrův říšských čili vídeňských, ale přebýval by ve hlavním městě zemí sobě podřízených, maje pod sebou rady ministeriální pro všechny větve administrací zemských. Takových ministrův muselo by

v celé říši býti přinejmeně sedm, a sice pro země 1) německé, 2) československé, 3) polsko-rusínské, 4) maďarské, 5) rumunské, 6) jihoslovenské a 7) italské; vedle nich pak tolikéž sněmův zemských a soudův kasačních. Měl-li by ustanoven býti počet větší, my bychom tomu také tuze na odpor nebyli. Ministrové takoví, dostávající řádně důvěrné zprávy o poradách a uzavřeníh kolegův svých říšských, museli by arci včas potřeby zajížděti sami k nim do Vídně. Od té doby, co železné dráhy a telegrafy do všech měst hlavních se rozbíhají, zřízení takové dalo by se provésti bez podstatných nesnází. Hlavní ale výhoda ze zřízení takového plynula by ta, že všechny záležitosti státní a národní, stojící pod ministerium zemským, daly by se odbývati až do instance nejvyšší v řečech národních a že zásada rovnoprávnosti národův přestala by tudíž býti pouhým mámidlem.

(...)

V Praze dne 21. prosince 1849

Zdroj: O centralizaci a národní rovnoprávnosti v Rakousích. In: František Palacký, Úvahy a projevy. Vyd. J. Špičák. Praha 1977.

K. H. Borovský, Článek, o kterém bych si přál, aby jej každý přečetl a rozvážil

Jakkoli tedy my Slované západní po spojení bažíme, musíme přece sami uznati, že naše nynější síly a postavení nedává nám žádné naděje na uskutečnění svých přání.

Lépe než my sami postarala se o nás náhoda a historie; ejhle, v rakouském mocnářství skutečně všichni pohromadě jsme, rakouské mocnářství je ten svazek, který veliký počet našeho národu dohromady váže, držíme se tedy tohoto spojení, važíme si této náhody nám velice prospěšné, tj. jinými slovy a krátce řečeno: My rakouští Slované máme největší potřebu a užitek z toho, když se Rakousko pohromadě udrží, poněvadž se tak i my Slované pohromadě udržíme: přičiňme se tedy o to celou silou svou!

(...)

Nám Slovanům záleží na zachování Rakouska, dynastií habsburské též záleží na zachování Rakouska, držíme se tedy dynastie, držíme se monarchického principu.

Ale na jedno nezapomínejme: ačkoli nám i dynastií záleží na zachování Rakouska, jest v tom ohledu mezi námi a dynastií veliký rozdíl, na který ohled míti musíme. Nám národům slovanským záleží a záležeti musí na zachování svobodného demokratického Rakouska: dynastií nemusí záležeti na svobodě a na demokracii, jí záleží hlavně jen na Rakousku, a chceme-li hledati rady v historii, můžeme se domýšleti s velkou jistotou, že dynastií naši záleží více na aristokracii a na absolutismu, aspoň se odjakživa těchto přidržovala a proti svobodě a demokracii opírala. - Další myšlenky, které z této okolnosti vyplývají, snadno si každý sám v duchu představí. - Postupujme dále ve svém uvažování!

Jisto jest, že dynastie sama svými prostředky a svou mocí aristokratické a nesvobodné (absolutistické) Rakousko udržeti nemůže, neb vlastně již nemohla, neboť toho jsou letošní jarní události patrným důkazem.

Jisto jest za druhé, že by dynastie sama svými prostředky a svou mocí ani demokratické a svobodné Rakousko pohromadě udržeti nemohla, kdyby jí v tom větší část národů odporovala.

(...)

Jisto ale jest nade všechnu pochybnost, že my rakouští Slované ve spojení s dynastií svobodné a demokratické Rakousko pohromadě udržíme, třeba se i ostatní národové,

jmenovitě Němci a Maďarové, o zničení a rozpadnutí jeho pokoušeli. To jest, jinými slovy řečeno: když my rakouští Slované spojení s dynastií svobodu a demokracii zachováme, zdržíme rakouské Němce od centralizace frankfurtské a přinutíme Maďary, aby zanechavše svého osobování a oddělování; pod těmi samými výminkami jako my ostatní s Rakouskem spojení zůstali, a tak svého cíle dojdeme.

Zapotřebí k tomu ale, jak již praveno, trojího: předně, abychom se my Slované demokracie a svobody věrně drželi, za druhé, abychom s dynastií spojení byli a za třetí, aby též dynastie při svobodě a demokracii pevně stála.

(...)

Národní noviny 30. 8. 1848

Zdroj: Karel Havlíček Borovský. Dílo II. Vyd. A. Stich. Praha 1986.

Julius Grégr, Program Národní strany svobodomyslné z roku 1874

1.(...) Národní strana svobodomyslná především bude usilovati o zřízení vpravdě svobododárná, spočívající na základě demokratických, tj. na rovném právu všech.

(...)

2. Tak zvaný pasivní odpor, před několika lety napsaný co obecné heslo na prapor opozice státoprávní, v poslední době pohříchu zvrhl se v nečinnost a netečnost k nejdůležitějším zájmům národa, k nejnaléhavějším potřebám lidu.

Budiž tedy přední péči Národní strany svobodomyslné, aby místo dosavadního trpného odporu zaujal odpor činný, na místo dosavadní nečinnosti aby vstoupil obětavý zápas, neúnavná práce a činnost ve všech oborech veřejného života, zvláště činnost na zemském sněmu českém, jako bývalo druhy.

Poznáváme toho potřebu, všemi prostředky zasazovati se o to, aby sněm Království českého byl oblesán zástupci národa českého v počtu jich plném.

Co se týče otázky o vstoupení či nevstoupení do říšské rady, máme za to, že oblesání zákonodárného sboru mimo Království české státi se může jenom usnesením většiny všech zemských zástupců českého národa, a jen jedenkrát, když a pokud sjednána bude úplná jistota, že tím životní podmínky národa nikterak neutrpí a v nižádném neoctnou se nebezpečí.

3. Na sněmu zemském Národní strana svobodomyslná skrze poslance své bude se domáhati nejen uznání a uskutečnění samostatnosti a samosprávy Zemi českých na základě platného a neporušitelného státního práva, ale bude též usilovati o vydání spravedlivého zákona na ochranu národnosti v zemi, aby příště nebylo nátisků jednou národností způsobených národnosti druhé.

(...)

4. Nepokládajíc sněm Království českého v nynějším jeho složení za spravedlivé zastoupení země, Národní strana svobodomyslná bude pracovati k tomu, aby nynější sněmovní řád volební opraven byl dle zásad všeobecného práva hlasovacího.

V této opravné snaze usilovati bude především, aby odstraněno bylo nynější rozřídění voličů v jednotlivé kurie, aby vypuštěny byly virilní hlasy, aby ustanoveno bylo přímé volení v obcích venkovských, jakož aby rozšířeno bylo volební právo i na ty občany, kdož při volbách obecních volíce v třetích sborech, posud vyloučení jsou z práva volení do sněmu zemského.

5. Jakož v osvětě a vzdělanosti Národní strana svobodomyslná poznává za hlavní základ lepší budoucnosti svého národa, rovněž pokládá za důležitý úkol, aby pečovala o zvelebení českého školství, tohoto předního pramene duševního rozvoje. (...)

Však nejpilněji zasazovati se bude o zřízení české univerzity, aby národ déle nepostrádal tohoto nejdůležitějšího, pro vyšší své vzdělání nezbytného ústavu.

6. Vedle péče o politické, národní a kulturní zájmy národa strana svobodomyslná pilně starati se bude o hmotné zájmy lidu.

(...)

Zdroj: Český liberalismu. Texty a osobnosti. Edd. M. Znoj – J. Havránek – M. Sekera. Torst 1995, s. 176-178.

6. téma

NÁRODNOSTNÍ STRUKTURA HABBURSKÉ MONARCHIE A ČESKÝCH ZEMÍ V DRUHÉ POLOVINĚ 19. STOLETÍ

Národnostní struktura obou polovin říše byla podobná – v obou existoval politicky dominantní a početně nejsilnější národ, v Předlitavsku Němci a v Uhrách Maďaři, ale ani jeden z těchto národů neměl ve „své části“ říše nadpoloviční většinu. V roce 1880 mělo obyvatelstvo Předlitavska následující složení: Němci 40%, Češi 24%, Poláci 15%, Rusíni 13%, Slovinci 5%, Italové 3%. I když ostatní národy tvořily šedesátiprocentní většinu, různé zájmové rozdělení jim bránilo svou majoritu uplatnit. Přesto byl v této polovině říše národnostní problém akutnější než v Uhrách, protože neněmecké národy v Předlitavsku byly již plně konstituované, jejich národnostní hnutí masové a s výjimkou Rusínů už nebylo možno je považovat za druhořadé „plebejské“ národy. Značné však byly sociální rozdíly mezi neněmeckými národy. Tradičně agrární provincie tvořily na severu Halič a Bukovina a na jihu Dalmácie hospodářsky nejzaostalejší část mocnářství. Naproti tomu Češi a Slovinci, kteří žili v nejrozvinutějších provinciích, byli hospodářsky mnohem pokročilejší a měli také silnější střední třídu, politicky však reprezentovanou ještě dosti slabou občanskou elitou, která se opírala o „podmíněnou“ podporu historické šlechty jak v říšské radě, tak i v zemských sněmech.

V českých zemích, především však v Čechách a na Moravě, se v letech 1848-1914 opakovaně řešila národnostní otázka a etnické rozpory mezi zvýhodněnou německou menšinou a nerovnoprávnou většinou českého obyvatelstva. Zrození „konfliktního společenství“ Čechů a Němců na území českých zemí je spojeno se zrodem a rozmachem národního hnutí obou národů, jehož nedílnou součástí se staly i politické programy. Emancipační hnutí se prezentovalo i prostřednictvím kultury, vzdělání a nikoli v poslední řadě i hospodářskou emancipací. Zatímco ve státě byli Češi v postavení menšiny, v českých zemích tvořili s výjimkou Slezska, v Království českém a Markrabství moravském většinové obyvatelstvo. Němci představovali v českých zemích v letech 1848-1914 více než třetinu obyvatel Čech, kde z geografického hlediska sídlili zejména v pohraničních oblastech, a více než čtvrtinu obyvatelstva Moravy. Zde však byli rozptýleni na celém území hlavně ve městech, takže navenek působila Morava němečtěji než Čechy. Zatímco v jazykově českých oblastech Čech přešla již v 60. letech samospráva většiny měst, s výjimkou Českých Budějovic, do českých rukou, všechna větší města na Moravě zůstala pod německou správou až do roku 1918. Ve Slezsku, kde tvořili Němci téměř polovinu obyvatelstva, nemohla být nadvláda německé jazykové skupiny v politických, ekonomických a kulturních záležitostech Čechy ani početnějšími Poláky ohrožena. Na Moravě a ve Slezsku bylo až do počátku 20. století také rozšířeno spíše vědomí regionální než národně - politické. Německé etnikum z Moravy a Slezska se orientovalo k Vídni, kdežto Němci z Čech inklinovali spíše k říšské německé politice. Složitě postavení v českých zemích měli i Židé, jejichž společenský význam byl vyšší než procentuální podíl na obyvatelstvu těchto zemí. Vzestup české společnosti od 90. let 19. století posiloval v Čechách tendence k asimilaci Židů spíše do českého jazykového a kulturního prostředí, naproti tomu na Moravě a ve Slezsku většina Židů patřila do německého kulturního okruhu.

Češi ani Němci z českých zemí se nechtěli spokojit s postavením menšiny a v jejich smýšlení se projevovaly ať již politické koncepce související s udržení Rakouska a v jeho rámci se státoprávním a národnostním vyrovnáním s českými zeměmi, nebo s jeho připojením k sjednocenému Německu. Neslučitelné politické tendence obou etnik a ekonomický i sociální vzestup Čechů vedl k nesmiřitelným postojům projevovaným z obou stran.

Osmdesátá léta 19. století jsou označována jako doba velkých českých pokroků na cestě k národnímu zrovnoprávnění. V Čechách se stávali Češi definitivně převládajícím živlem v zemských institucích a ve společenském a kulturním životě vůbec. Vlivem příznivých hospodářských poměrů se Češi začínají měnit z maloměstsko-rolnického společenství v moderní národ s plnou sociální strukturou. Ačkoliv si Němci stále udržovali převahu a vzestup Čechů se odehrával spíše než na úkor jejich národních zájmů na účet jejich tradičních privilegií, reagovala německá veřejnost na vzestup Čechů s velkou nervozitou. Zejména v mladší generaci se začal projevovat etnický nacionalismus jako nejvyšší hodnota a státní loajalita byla zatlačena do pozadí. Mladší generace vystupovala s požadavkem uzákonění státní němčiny, ústavního zakotvení spojenectví s Německem, přestavby Rakouska a odluky zemí s převážnou většinou neněmeckého obyvatelstva. (1882 Linecký program, čeští Němci zde však nehráli významnou roli). Smyslem byla právní kodifikace německé priority v Rakousku a jeho německého rázu vůbec.

Pro 80. léta 19. století je příznačný pro německou politickou scénu v národnostně smíšených českých i východoalpských oblastech vznik organizací k „ochraně národní državy“, tzv. Schutzvereine, v jejichž čele stála sdružení na podporu německého národní školství (Schulverein), jehož českým protějškem byla Ústřední matice školská. I když těmto spolkům nelze upřít pozitivní osvětové zásluhy, ze soukromých prostředků byly na obou stranách vydržovány desítky škol, byly tyto spolky také nacionálními organizacemi, které se staly osou národního soupeření v národnostně smíšených oblastech.

Od 80. let se začíná rýsovat to, co vyvrcholilo na přelomu století – dezintegrace obou národů, které si byly tolik civilizačně, sociálně, duchovně i politicky příbuzné. Němci si začínají vytvářet vlastní uzavřenou strukturu. Na Moravě s jistým zpožděním, v Čechách však vznikly dvě paralelní izolované národní společnosti s minimem vzájemných kontaktů. Nacionální předsudky překonával pouze obchod, hospodářská spolupráce a smíšená manželství, jistá spolupráce byla patrná i ve vědecké oblasti a v dělnickém hnutí.

Od roku 1882-1884 se v Čechách (na Moravě a ve Slezsku se německá nadvláda udržovala v podstatě nezměněna) Němci přiklíněli k autonomismu a k návrhům na národnostní rozdělení země, respektive její administrativy na německou a českou část. Požadavek administrativní autonomie „uzavřeného německého jazykového území“ zůstal omezen jen na Čechy. Na Moravě a ve Slezsku trvala německá reprezentace nadále na „statu quo“.

Nacionální nebezpečí, které dřímalo v českých zemích pro nevyřešené vztahy mezi Čechy a Němci, vyústilo v roce 1890 v jednání o tzv. punktacích, které se měly stát základem tzv. národnostního vyrovnání. Obsahovaly 11 bodů, a i když se jimi formálně nerušila politická jednota Čech, otevíraly cestu k postupnému štěpení. Realizace punktací by znamenala dělení Čech na německé jazykové a smíšené území. Staročeši byli ochotni dohodu akceptovat, reakce mladočechů, kteří nebyli přizváni k jednání do Vídně, byla posléze zásadně odmítavá kvůli národnostním soudním okresům a národním kuriím. Většina punktáčnických bodů pak nebyla zemským sněmem schválena.

Bouřlivou reakci všech německých stran a hnutí, která přerostla v demonstrace a potyčky jak ve Vídni, tak i v Praze a vedla i k násilným excesům v poslanecké sněmovně Říšské rady, vyvolala Badeniho jazyková nařízení z května 1897 o zavedení tzv. vnitřního úřadování v Čechách a na Moravě. Podle nich měli do čtyř let všichni státní úředníci na Moravě a v Čechách prokázat znalost obou zemských jazyků, tedy němčiny a češtiny. Kasimir Badeni byl císařem propuštěn a následné ministerstvo Paula Gautsche Badeniho jazyková nařízení odvolalo a vládlo dočasně pomocí nouzového zákonodárství. Situaci v Předlitavsku se však již nikdy nepodařilo uklidnit. Několikeré pokusy o tzv. česko-německé vyrovnání skončily v Čechách vždy nezdarem. Úspěchem v této otázce byl tzv. moravský pakt, který zde

vyjednali Češi a Němci v roce 1905. Jednalo se o soubor zákonů, jimiž se měnil systém voleb a volební řád do zemského sněmu a upravovaly se národnostní poměry v oblasti školství a části správy. Vytvářel přesně vymezené národní volební okresy, kde druhá strana své kandidáty nestavěla.

Kontrolní otázky

1. Podle jakých kritérií se zjišťovalo národnostní složení obyvatel monarchie od 60. let 19. století?
2. Zjistěte procentuální podíl německého obyvatelstva v jednotlivých zemích Koruny české a jejich geografické rozložení.
3. Vysvětlete, co znamenají pojmy národně- politické a regionální vědomí.
4. Vysvětlete, proč jsou 80. léta označována jako období velkých českých pokroků k národnostnímu zrovnoprávnění.
5. Charakterizujte politické koncepce Němců v Předlitavsku v 80. letech 19. století, které by kodifikovaly německý charakter Předlitavska.
6. Vysvětlete požadavek Němců v Čechách na vytvoření uzavřeného německého jazykového území.
7. Charakterizujte tzv. obranné spolky.
8. Jaký byl význam jednání o tzv. punktacích a kdo se jich za Čechy zúčastnil?
9. Vysvětlete tzv. Badeniho jazyková nařízení.
10. Zjistěte, ve kterém městě v Čechách, došlo k pokusu o německo- české vyrovnání.

Literatura

EFMERTOVÁ, Marcela - SAVICKÝ, Nikolaj: České země v letech 1848-1918. I. díl. Praha 2009.

FASORA, Lukáš – HANUŠ, Jiří – MALÍŘ, Jiří (eds.): Moravské vyrovnání z roku 1905. Der Mährische Ausgleich von 1905. Brno 2006.

GAWRECKI, Dan a kol.: Dějiny českého Slezska 1742-2000. Opava 2002.

HLAVAČKA, Milan: České země v 19. století. Proměny společnosti v moderní době. Praha 2013.

KOŘALKA, Jiří: Češi v habsburské říši a v Evropě 1815-1914. Praha 1996.

KŘEN, Jan: Dvě století střední Evropy. Praha 2005.

KŘEN, Jan: Konfliktní společenství. Češi a Němci 1780-1918. Praha 1990.

MALÍŘ, Jiří – MAREK, Pavel a kol.: Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a v Československu 1861-2004. I. díl 1861 -1938. Brno 2005.

RUMPLER, Helmut – SEGER, Martin (Hrsg.): Die Habsburgermonarchie 1848-1918. Band IX/2, Wien 2010.

RUMPLER, Helmut – SEGER, Martin (Hrsg.): Eine Chance für Mitteleuropa. Bürgerliche Emanzipation und Staatsverfall in der Habsburgermonarchie. Wien 2005.

TAYLOR, A. J. P.: Poslední století habsburské monarchie. Rakousko-Uhersko v letech 1809-1918. Brno 1998.

URBAN, Otto: Česká společnost 1848-1918. Praha 1982.

WANDRUSZKA, Adam – URBANITSCH, Peter (Hrsg.): Die Habsburgermonarchie 1848-1918. Band III. Die Völker des Reiches. Wien 1980.

Přílohy:

Reforma volebního řádu do moravského zemského sněmu (1905, 16. listopadu)

ŘÁD VOLEBNÍ DO SNĚMU ZEMSKÉHO MARKR. MORAVSKÉHO

1/ O OKRESÍCH VOLEBNÍCH A O MÍSTECH, V KTERÝCH SE VOLITI MÁ

§ 1) Pro voličskou třídu velkostatku.

V příčině volení poslanců z voličské třídy velkých statkářů jest veškeré markrabství moravské, počítajíc k němu i enklávy ve Slezsku ležící, jediným okresem volebním. Volba konati se má v Brně, hlavním městě zemském.

§ 2) Voličové poslanců z voličské třídy velkých statkářů dělí se na dva sbory volební:

I. volební sbor tvoří držitelé statků do desk zemských vložených a svazkem svěřeneckým zavázaných, kteří mají právo voliti, pak následující držitelé takových do desk zemských vložených statků, kteří mají právo voliti, pokud statky ty bez povolení zeměpanských anebo státních úřadů zcizeny býti nesmějí a to: duchovní hodnostáři, kapituly u stoličních chrámů, kláštery, duchovní a světské nadace a veřejné fondy, konečně Nejvyšší rodinný fond a duchovní rytířské řády, c. k. tereziánská akademie rytířská, mají-li v držení statky do desk zemských vložené.

II. volební sbor tvoří všickni ostatní držitelé statků do desk zemských vložených, kteří mají právo voliti, zvláště také akciové společnosti a jiné v předešlém odstavci nejmenované právnické osoby i tehdy, když jejich hospodářství podléhá dozoru zeměpanských úřadů správních.

I. volební sbor volí 10, II. volební sbor 20 poslancův.

§ 3) Národnostní volební sbory

Voličové poslanců z měst, venkovských obcí, jakož i ze všeobecné voličské třídy rozdělení jsou na volební sbory české a německé národnosti.

(...)

§ 7) Komora obchodní a živnostenská v Brně má voliti tři poslance do sněmu zemského a komora obchodní a živnostenská v Olomouci taktéž tři. V příčině tohoto volení mají skuteční údové každé komory činiti sbor volební.

(...)

V. PŘECHODNÁ USTANOVENÍ

§ 61) Prozatímní soupis všech voličů dle jejich národnosti.

Jakmile tento volební řád se stane zákonem, nařídí místodržitel všeobecný soupis všech voličů, kteří na Moravě nebo v moravských obvodech ve Slezsku jsou oprávněni voliti do sněmu, v příčině jich příslušnosti k některému z obou zemí obývajících kmenů za tím účelem, aby se získal podklad pro zdělání voličských záznamů voličských sborů české a německé národnosti ve voličské třídě měst a venkovských obcí, jakož i všeobecné voličské třídě pro první všeobecnou volbu, jež dle předpisů tohoto řádu provésti se má. (§ 30. a 31.)

§ 68) Výkon tohoto soupisu voličstva vyhlásiti se má zemskými časopisy a plakáty ve všech obcích na Moravě a v moravských obvodech ve Slezsku ležících. V této vyhlášce dlužno oznámiti účel tohoto soupisu, dobu, kdy voličské záznamy ve všech obcích budou vyloženy, přípustnost a lhůty opravovacího řízení.

§ 69) Místodržící vyzve obecní zastupitelstva měst s vlastními statuty a okresní hejtmanové vyzvou zastupitelstva všech obcí ve svých obvodech, aby zdělala záznamy všech, kteří dle tohoto volebního řádu v obci ať již ve voličské třídě měst, anebo venkovských obcí anebo ve všeobecné voličské třídě bez ohledu na to, jak dlouho platí daň (§ 21) anebo v obci jsou usazeni (§ 22), mají právo voliti do sněmu a to na základě posledních obecních voličských listin. Zastupitelstva obcí se mimo to vyzvou, aby dle známých jim osobních poměrů zapsala voliče dle jich příslušnosti k českému nebo německému národnímu kmeni do dvou rozdělených záznamův.

§ 70) Politické úřady jsou povinny, představené obcí podporovati při zdělání těchto záznamů a poučovati je o účelu a účinku tohoto soupisu voličstva.

Zdroj: : Dějiny českého státu v dokumentech. Ed. Zdeněk Veselý. Praha 2003, s. 261-262.

Etnicko-jazykové složení obyvatelstva v Čechách, na Moravě a ve Slezsku v letech 1846 – 1921

		1846	1910	1921
Čechy:	Češi	59,77%	63,19%	66,54%
	Němci	38,62%	36,76%	33,04%
	Židé	1,61%	-	0,17%
Morava:	Češi	70,23%	71,75%	78,01%
	Němci	27,65%	27,62%	20,93%
	Židé	2,08%	-	0,59%
Slezsko:	Češi	20,08%	24,33%	47,28%
	Němci	47,77%	43,90%	40,53%
	Poláci	31,52%	31,72%	11,23%
	Židé	0,63%	-	0,59%

Poznámka: v roce 1921 se ve Slezsku údaje týkají pouze území, které připadlo v roce 1920 k ČSR.

Zdroj: Kořalka, Jiří: Češi v habsburské říši a v Evropě 1815-1914. Praha 1996, s. 128, 130

7. téma

HOSPODÁŘSKÝ A SOCIÁLNÍ VÝVOJ V ČESKÝCH ZEMÍCH V 19. STOLETÍ

Industrializační proces v českých zemích proběhl v souvislosti s první a druhou fází průmyslové revoluce. První fáze probíhala od počátku 19. století do konce 70. let, byla přechodem od řemesla a manufakturní výroby ke strojové tovární výrobě. V době první fáze se vytvářely předpoklady pro nástup tzv. vědecko-technické revoluce či druhé fáze průmyslové revoluce na přelomu 19. a 20. století. V českých zemích byla první fáze spojena s výrobním a technickým rozvojem textilnictví, které navázalo na tradici řemeslné a manufakturní výroby. Industrializace byla závislá i na aplikaci nových energetických zdrojů, zejména parních strojů. Dalším oborem rychle se rozvíjejícím bylo potravinářství, v jehož rámci se rozvíjelo hlavně cukrovarnictví, lihovarnictví, pivovarnictví.

Industrializaci urychlovala v 50. letech 19. století i hospodářská politika státu. K rozvoji podnikatelských aktivit výrazně přispěla celní unie s Uhrami, snížení dovozních cel, nový obchodní a živnostenský řád (1859), moderní úvěrový systém v podobě bank, spořitelny a záložny, vznik obchodních a živnostenských komor. Důležitou podmínkou pro rozvoj průmyslu byla akumulace kapitálu. Postupně se vytvářela široká kapitálová základna, bankovní a obchodní kapitál se přeměnil v podnikatelský, do něhož přerostl i kapitál šlechtický, především pozemkové aristokracie. Po krizi v 70. letech začaly vznikat první kartely a monopoly.

Od 50. let začal i velký rozmach těžkého průmyslu, zejména železářství a strojírenství. Vedle Vítkovických železáren se od 50. let vyvíjela Pražská železářská společnost s kladenskými hutěmi a k nim v průběhu 70. let přibýly i Třinecké železářny. Strojírenská výroba a podnikání byly v českých zemích spojeny s rozvojem textilnictví, protože do poloviny 19. století vznikaly strojírenské podniky jako přidružené výroby textilních závodů. Počátek vývoje strojírenství byl spojen s působením zahraničních odborníků, zejména Angličanů a Němců. Strojírenští továrníci domácího původu se začali objevovat ve 40. letech a ve větší míře hlavně v 50. a 60. letech. Jako samostatné výrobní odvětví se strojírenství konstitovalo v 60. letech, když technický a technologický rozvoj umožnil v širším měřítku výrobu strojů samotnými stroji. Mezi nejvýznamnější podniky patřila Ringhofferova továrna na Smíchově, Daňkova továrna v Karlíně, Valdštejnova strojírna v Plzni, kterou 1869 koupil Emil Škoda, První českomoravská strojírna v Praze aj. Rozvoj zaznamenala ve druhé polovině 50. let také chemická výroba, která získávala ryze průmyslový charakter, sklářské hutě se měnily ve velké továrny na výrobu skla a rozvíjelo se také stavebnictví.

Využívání parní energie v dopravě pak měnilo podmínky hospodářské závislosti na surovinách a podmínilo rozvoj komunikačních možností. Prvořadý význam pro proces hospodářské integrace jednotlivých částí monarchie mělo budování železniční sítě. Ve 20. a 30. letech vznikly na území českých zemí dvě koněspřežné dráhy (z Českých Budějovic do Lince a z Prahy do Lán), které sloužily provozu od počátku 40. let. Vlastní budování železnic započalo ve 30. letech (parostrojní Rothschildova Severní dráha císaře Ferdinanda), hlavní síť tratí byla budována v 60. a 70. letech.

Po ztrátě průmyslové Lombardie a Benátska se těžiště výroby v habsburské monarchii přeneslo do českých zemí, které vyráběly 64% veškeré průmyslové produkce habsburské říše.

Vývoj v zemědělství směřoval od extenzivních k intenzivním formám činnosti. Docházelo k přechodu ke střídavému hospodaření, což souviselo se zaváděním pícnin a průmyslových plodin (cukrová řepa, brambory). Podstatně se zvyšovala sklizeň, rozvíjela se specializace

zemědělství a zaváděly se zemědělské stroje. Zásadní změnu přinesl patent o zrušení roboty (7. září 1848), na jehož základě došlo ke změnám ve vlastnictví půdy. Rolník, který byl dosud uživatelem půdy, se stal jejím vlastníkem a byla zrušena feudální vrchnostenská práva. V zemědělství byla uplatněna tzv. pruská cesta vývoje, což znamenalo, že i při značném podílu malovýroby zůstala většina půdy v rukou původní pozemkové šlechty, která získala prostředky na rozjezd kapitalistického podnikání v zemědělství. Od 50. let se vybavení zemědělských usedlostí modernizovalo.

Hospodářský vývoj českých zemí v 19. století můžeme obecně rozdělit do tří větších celků, které mají svou specifickou charakteristiku. První období se časově kryje s dovršením první fáze průmyslové revoluce v 70. letech. Došlo k intenzivnímu rozvoji většiny oblastí kapitalistického podnikání. Druhé období lze vymezit hospodářskou krizí 70. let a druhou polovinou 90. let 19. století a je charakterizováno dlouhodobou depresí a stagnací hospodářství. Třetí období je vymezeno koncem 19. století do 1. světové války a přineslo další poměrně dynamický ekonomický růst.

V důsledku rychlého ekonomického vývoje českých zemí ve druhé polovině 19. století docházelo i k proměně struktury společnosti a vytváření nové sociální struktury. Venkovské a městské obyvatelstvo se rozčlenilo do tří základních skupin: 1. buržoazie, aristokracie a velkoburžoazie; 2. maloburžoazie; 3. dělnictvo, které se konstitovalo s dovršením 1. fáze průmyslové revoluce koncem 70. let.

Po rozkladu feudálních vztahů v zemědělství v 50. letech se začala nově formovat sociální struktura vesnice. Výkup z roboty posílil největší vlastníky půdy a znesnadňoval hospodaření středním a drobným rolníkům. Ti byli postupně vytlačováni do sféry námezdní práce, kde hledali prostředky ke své obživě, druhou možností pak byl pronájem půdy. Na přelomu 19. a 20. století hospodařila asi třetina všech rolníků na částečně nebo zcela pronajaté půdě.

Na venkově v českých zemích se vyprofilovaly tyto sociální vrstvy:

1) velkostatkáři a statkáři, většinou s rozlohou půdy větší než 20ha, k obhospodařování svých usedlostí najímali pracovní síly a hospodařili pro trh. K největším vlastníků půdy patřila dřívější pozemková aristokracie, nejbohatší velkostatkáři s rozlohou půdy větší než 100 ha, kteří navazovali kontakty s průmyslovým a finančním kapitálem (Schwarzenberkové, Fürstenberkové, Lichtensteinové aj.)

2) skupinu tvořili malorolníci s výměrem půdy 2-5 ha, kteří pracovali na vlastní i pronajaté půdě, a střední rolníci, což byli tradiční sedláci hospodařící na rozloze 5-10 ha nebo 10-20 ha. Ti představovali hospodářsky soběstačnou skupinu a běžně využívali námezdní práce.

3) zemědělský poloproletariát - početné venkovské obyvatelstvo pracující na vlastní a pronajaté půdě zhruba do 2 ha.

4) venkovský proletariát – čeledíni, děvečky, mlatci, pastýři, který byl velmi početný, nebyl vlastníkem půdy a jeho příslušníci pracovali trvale v námezdním poměru.

Taaffeho vláda vytvořila v 80. letech 19. století základ pevného sociálního zákonodárství podle německého vzoru. Bylo nově regulováno dědické právo k půdě, což přivítaly rolnické vrstvy. Byla prosazena zákonná ochrana dělnictva zavedením úřadů živnostenských inspektorů, institutu nemocenského a úrazového pojištění, docházelo k omezování dětské a ženské práce a vymezení pracovní doby podle odvětví. Novela živnostenské řádu z roku 1885 zakazovala dětskou práci až do 10 let věku dítěte a noční práci pod 16 let. Na přelomu 19. a 20. století byla dětská práce eliminována ze všech výrobních oborů. Ženy bylo na základě novely zakázáno zaměstnávat dříve než 4 měsíce po porodu a byla zakázána ženská práce mezi osmou hodinou večerní a pátou hodinou ranní. Na 11 hodin byl zkrácena pracovní doba i dospělých mužských dělníků a pod vlivem generální stávkou horníků byla v roce 1902

zkrácena zákonem na 9 hodin. Celkové vymezení pracovní doby probíhalo podle odvětví a zdaleka ne ve všech podnicích bylo dodržováno. Novelou živnostenského řádu došlo také k zprísnění příliš liberálního živnostenského zákona z roku 1859. Bylo tak částečně odbouráno sociální napětí v průmyslových oblastech a živelně rostoucích továrních městských čtvrtích. Vedle pracovních podmínek byly pro dělnictvo důležité i mzdy. Rozdíly ve mzdách ve stejném čase byly podle jednotlivých výrobních oborů i místa. Před Velkou válkou byl průměrný příjem kvalifikovaného dělníka 2,5-4 koruny denně. Lépe byli placeni např. typografové, kteří dostávali plat 8-10 korun denně. Nejhůře placeno bylo textilní nebo zemědělské dělnictvo (cca. 1,7 korun denně). Mzdy je však nutné srovnat s cenami zboží v jednotlivých časových obdobích.

Kontrolní otázky

1. Vysvětlete hlavní rysy průmyslové revoluce.
2. Charakterizujte její hlavní etapy v českých zemích (střední Evropě).
3. Co víte o hospodářské politice v období neoabsolutismu?
4. Jmenujte nejvýznamnější strojírenské podniky v českých zemích v druhé polovině 19. století.
5. Které znáte významné podnikatelské osobnosti v českých zemích 19. století?
6. Charakterizujte vývoj železnic v českých zemích v 19. století.
7. Jaké byly sociální důsledky průmyslové revoluce?
8. Uveďte hlavní etapy hospodářského vývoje českých zemí v letech 1848-1918.
9. Co víte o obchodních a živnostenských komorách v habsburské monarchii?
10. Srovnajte hospodářské postavení českých zemí v rámci Předlitavska.

Literatura

Dějiny hospodářství českých zemí od počátku industrializace do současnosti. I. II. díl. Red. Lacina, V. – Pátek, J. Praha 1995.

EFMERTO VÁ, Marcela - SAVICKÝ, Nikolaj: České země v letech 1848-1918. I. díl. Praha 2009.

HLAVAČKA, Milan: České země v 19. století. Proměny společnosti v moderní době. Praha 2013.

HLAVAČKA, Milan: Dějiny dopravy v českých zemích v období průmyslové revoluce. Praha 1990.

HLAVAČKA, Milan: Hospodářský vývoj českých zemí v rámci Rakouska-Uherska od 60. let 19. století. In: Historický obzor 3, 1992, č. 7-8, s. 230-234.

LACINA, Vlastislav: Hospodářství českých zemí 1880-1914. In: Práce Historického ústavu. Řada A, sv. 2, AVČR, Praha 1990.

LNĚNIČKOVÁ Jitka: České země v době předbřeznové 1792-1848. Praha 1999.

MACHAČOVÁ, Jana – MATĚJČEK, Jiří: Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781-1914. Opava 2002.

MACHAČOVÁ, Jana: Vnitřní obrazy měst středních vrstev v 19. století. In: Město-identita-paměť. Bratislava 2007, s. 99-107.

Město a městská společnost v procesu modernizace 1740-1918. Eds. Kladiwa, P. – Zářický, A. Ostrava 2009.

MYŠKA, Milan a kol.: Historická encyklopedie podnikatelů Čech, Moravy a Slezska do poloviny XX. století. Ostrava 2003.

MYŠKA, Milan: Rytíři průmyslové revoluce. Šest studií k dějinám podnikatelů v českých zemích. Ostrava 1997.

ŠTAIF, Jiří (Ed.) K novověkým sociálním dějinám českých zemí. VI. Sociální dějiny dnes. Praha 2004, s. 13-32.

STEINER, Jan: Hospodářský vývoj oblastí českých zemí 1780-1945. Sv. I. Opava 1991.

Přílohy:

Z železničních instrukcí z roku 1839

„ 1...Pojede-li téhož dne několik vlaků za sebou, smí být vypraven další vlak ze stanice nejdříve po odjezdu předešlého, třetí po odjezdu druhého atd. Stojí-li ve stanici vlak a je očekáván vlak další, musí být o tom strojvedoucí příjíždějícího vlaku uvědoměn praporcem v přiměřené vzdálenosti. Na lokomotivu, na níž konají službu jen strojvedoucí s topičem, musí být přidělena ještě třetí osoba, která hledí stále dozadu směrem k vlaku a k průvodčím. V nádraží nesmí být trpěn žádný vlak déle, než je nutné k zásobení uhlím a vodou. Není-li možné obejít se bez další zastávky, musí vlak popojet co nejvíce dopředu, za co odpovídá osobně expeditor [výpravčí] vlaků. Pokud vlak s lokomotivou neschopnou další jízdy zastaví na trati a potřebuje pomoc, musí o tom podat strážníci na trati ústní zprávu od jednoho k druhému do nejbližší stanice; ta rozhodne, zda odstaví nejbližší nákladní vlak na vedlejší kolej a použije jeho lokomotivu pro stojící osobní vlak, nebo zda tento vlak připojí k následujícímu osobnímu vlaku...“

Zdroj: Jitka Lněničková: České země v době předbřeznové 1792-1848. Praha 1999, s. 243-244.

Z odpovědi pražského magistrátu na anketu Českého gubernia o dětské práci v továrnách z června 1840

„...Podle zkušenosti zdejšího úřadu jsou stížnosti na příliš časté používání a namáhání dětí v továrnách a z toho pocházející škodlivý vliv na jejich fyzický a duševní vývoj opodstatněny, protože děti jsou zaměstnáním v části školního věku zcela odtrženy od školního vyučování, a tak při stálém styku s nejprostší a nejméně vzdělanou třídou vyrůstají v hrubosti; jejich nadměrné zaměstnávání od časného rána do pozdního večera musí mít škodlivý a ubíjející vliv na jejich tělesný vývoj a společný styk rozličně starých osob obojího pohlaví z nejnižších vrstev přispívá k nemravnosti a při převládajících sklonech ke zlu podryvá v dětech každý zárodek mravnosti... Zkušenost však ukazuje, že zejména v tiskárnách se používá mladistvých výpomocných dělníků, takzvaných barvířských chlapců a děvčat, v letních měsících nepřetržitě od 5 hodin ráno do 7 hodin večer. Ti přímo při práci musí skoupě zahánět hlad a žízeň, aniž by měli nejmenší přestávku k odpočinku a uspokojení tělesných potřeb. Příčinou tohoto nadměrného namáhání je pouze ziskovost a hrabivost tiskařských tovaryšů, kteří pracují v úkolové mzdě a sami přijímají takzvané tiskařské chlapce a dívky za velmi nízkou mzdu a též bez vlivu majitele továrny je libovolně propouštějí. Proto by se v tomto

případě, aby se zamezily veškeré škody vznikající tak pro mladou generaci, mohlo nařídít všem továrnám zavést polední klid nebo hodinu oddechu...

Zdroj: Jitka Lněničková: České země v době předbřeznové 1792-1848. Nakladatelství Libri, Praha 1999, s. 287.

Denní dělnická mzda v českých zemích v krejcarech rakouské měny v letech 1870-1880

země, město	1870	1871	1872	1873	1874	1875	1876	1877	1878	1879	1880
Praha								150	178	84	84
Čechy	62	95	93	99	96	97	115				
průměr											
ost. Čechy								68	67	65	66
Brno								65	75	75	75
Morava	57	61	64	67	63	61	61				
průměr											
ost. Morava								59	58	57	57
Opava								90	80	90	90
Slezsko	60	67	76	72	70	67	68				
průměr											
ost. Slezsko								61	61	58	57

Zdroj: Jiří Purš: Postavení dělnictva v českých zemích za hospodářské krize v letech sedmdesátých (1873-1879). In: Sborník historický 19, Praha 1972, s. 114.

Průměrné ceny potravin, paliva a nájemného v letech 1830-1978 v Čechách ve zlatých rakouské měny

Období	brambory hl	hovězí maso 1kg	pivo vědro dolnorakouské	uhlí vídeňský cent	roční nájem Praha 1.- 5. na 1.obyv.
1830-1836	0,95	0,19	2,88	0,15	18,80
1837-1845	1,11	0,21	5,11	0,20	21,10
1844-1851	1,55	0,25	3,23	0,18	24,90

1852-1859	2,01	0,33	4,14	0,28	27,00
1860-1867	1,81	0,41	4,54	0,32	-
1868-1878	2,10	0,77	4,55	0,32	44,20

Zdroj: Statistická ročenka království českého. Praha 1913.

Jídelníček havířské rodiny podle *Budoucnosti* na jaře roku 1877 s cenami v krejcarech rakouské měny

snídaně	jídlo	cena	celkem_
	mléko	5 kr.	12,5 kr.
	káva	2 kr.	
	cukr a cikorie	2,5kr.	
	chléb	5 kr.	
oběd	brambory	8 kr.	15,5 kr.
	sůl na týden	1,25 kr.	
	mouka na jíšku	2 kr.	
	česnek nebo cibule	0, 25 kr.	
	chléb	4 kr.	
večeře	chléb	5 kr.	10 kr.
	sýr, máslo nebo tvaroh	5 kr.	
denní jídlo	-	-	38 kr.

Pramen: Jiří Purš: Postavení dělnictva v českých zemích za hospodářské krize v letech sedmdesátých (1873-1879). In: Sborník historický 19, Praha 1972, s. 114.

8. téma

VZNIK ČSR

Vypuknutí Velké války znamenalo pro českou politiku katastrofu. Válka smetla výtopy české politiky, politické koncepce, které předpokládaly demokratizaci a federalizaci říše, selhaly. V Rakousku se šířil německý nacionalismus, němečtí nacionalisté chápali válku jako příležitost zúčtovat se svými protivníky, zejména s Čechy, v červenci 1915 byl vypracován tzv. Velikonoční program, který pojímal Rakousko jako německý národní stát a mizí idea nadnárodního státu. V této situaci mohla česká politika zaujmout jedno ze dvou východisek: 1) postavit se proti Rakousku a vytýčit politický program, který by počítal s rozbitím monarchie a řešením české otázky mimo její rámec, ten se mohl rozvíjet jen v emigraci nebo v ilegality, nebo 2) zaujmout loajální stanovisko k monarchii a snažit se o návrat k předválečnému Rakousku. Oba programy provázely českou politiku po celou dobu války.

Masarykova zahraniční akce. V prosinci 1914 odešel prof. T. G. Masaryk do emigrace (Itálie, Švýcarsko, Velká Británie) s cílem získat dohodové státy pro rozbití Rakouska a vytvoření samostatného českého, resp. československého státu. Masarykovy projekty, které předkládal Dohodě mezi léty 1914-1918, procházely vývojem, avšak předpokládaný rozsah nového státu zahrnoval vždy české země v historických hranicích spolu se Slovenskem, daným rozsahem slovenského etnika. Spolupracoval se skupinou českého domácího odporu tzv. Maffii vedenou Benešem, a po jeho odchodu do emigrace dr. P. Šámalem. Jejím úkolem bylo udržovat spojení mezi cizinou a domácím odbojem a zprostředkovat informace o celkové politické situaci doma. Z představitelů českých a slovenských krajanů a emigrantů vytvořil T. G. Masaryk nejdříve Národní komitét (Zahraněční výbor československý) a 6. července 1915 u příležitosti výročí upálení M. J. Husa soukromě vypověděl Rakousko-Uhersku válku. K personálnímu posílení odboje došlo v roce 1915, kdy odešel do emigrace Edvard Beneš, Masaryk navázal spolupráci s M. R. Štefánikem, slovenským astronomem, důstojníkem a generálem francouzské armády. Z českých poslanců říšské rady odešel do ciziny podpořit Masarykovu akci jen celkem bezvýznamný agrární poslanec rusofilsky orientovaný Josef Dürich. Řídícím orgánem čs. zahraničního odboje se stala Česká, později Československá národní rada (ČNR), ustavená v únoru 1916. Jejím organizačním centrem byla Paříž, kde stál Beneš v čele generálního sekretariátu, Masaryk jako předseda a politická hlava emigrace sídlil v Londýně.

Aby svým teoretickým koncepcím dodala ČNR skutečné váhy, podporovala vytváření československého zahraničního vojska, legií, které se od února 1917 formovaly na ruské, francouzské a italské frontě z českých a slovenských krajanů a především z vojenských zajatců a přeběhlíků. V roce 1918 čítalo nové československé vojsko v Rusku na 70 000 mužů, ve Francii asi 10 000 a v Itálii kolem 10 000 mužů. Do bojů proti armádám Dvojspolku zasáhly legie na východní, západní a italské frontě. Vojensky byly podřízeny vrchnímu velitelství armád států, kde se formovaly, politicky byly podřízeny ČNR. Carská vláda odmítla uznat ČNR a v lednu 1917 vznikl samostatný orgán československého odboje Československá národní rada na Rusi v čele s Josefem Dürichem. Rozkol byl zažehnán po úmorové revoluci 1917. Vojenský odboj znamenal významný přínos na cestě k uznání československé exilové vlády a samostatného československého státu. Čs. legionáři na Sibiři zasáhli přes počáteční snahu o neutralitu v občanské válce do bojů proti Rudé armádě.

Český domácí odboj. Do poloviny roku 1915, kdy došlo k porážce ruských vojsk u Gorlice, očekávala domácí politická scéna pod vlivem vítězství ruských vojsk rychlý konec války a vítězství Ruska. Pod tímto vlivem načrtl Karel Kramář první domácí koncepci českého státu, který by nebyl součástí R-U monarchie, ale tzv. Slovanské říše sahající od

Šumavy k Tichému oceánu a ovládané ruským carem. Až do únorové revoluce nevyšla česká politika z hluboké deprese, kterou ještě posílilo zatčení a odsouzení K. Kramáře a Al. Rašina a všechny pokusy o její aktivizaci nebyly úspěšné. Ke koncentraci českých politických sil dochází v listopadu 1916, kdy vznikají dvě organizace českých politických stran: Český svaz, sdružující české poslance na Říšské radě, a Národní výbor, který měl působit jako nejvyšší národní instance v Praze. Koncentrace českých politických sil a myšlenka aktivní podpory rakouského státu byla považována za nutnou s ohledem na předpokládané změny spojené s nástupem nového císaře Karla I. v roce 1916 a s úvahami o opětovném svolání Říšské rady.

Vliv únorové revoluce byl na vývoj české politiky velice výrazný. České politické strany se rychle nacionálně radikalizovaly a žádaly reorganizaci Rakouska ve smyslu českých požadavků, nebo jeho rozbití (nacionálně radikální strany). Výrazem radikalizace byl Manifest spisovatelů z května 1917, který vyzýval české politiky k vystoupení s požadavkem samostatného českého státu, který by zahrnoval i Slovensko. Od podzimu 1917 ovládli radikálové Český svaz a českou oficiální politiku. Pod dojmem prohlášení o právu národů na sebeurčení byla koncipována tzv. Tříkrálová deklarace, kterou přijali čeští poslanci z Čech, Moravy a Slezska v Praze 6. ledna 1918 a ve které požadovali, i když ne přímo, pro Čechy a Slováky státní samostatnost. (Byla zabavena jako velezrádný tisk). V červenci byl reorganizován Národní výbor v čele s K. Kramářem, který měl plnit roli vrcholného orgánu české politiky a připravoval se na převzetí moci. Koncem října došlo v Ženevě k programovému sjednocení domácí a zahraniční politiky, přičemž domácí politika se bezvýhradně ztotožnila s politickou linií Masarykovy skupiny.

Až do jara 1918 nepatřilo rozbití R-U, které bylo pokládáno za součást středoevropské rovnováhy, za protiváhu Německu a Rusku, k válečným cílům Dohody. Rok 1917 a první měsíce roku 1918 proto probíhaly ve znamení pokusu o uzavření separátního míru s Rakouskem, přičemž iniciativa vycházela střídavě od Dohody i habsburské monarchie. Ke změně postoje Dohody došlo po zhroucení východní fronty po bolševické revoluci a poté, co v tajných jednáních se nepodařilo R-U od Německa odtrhnout. Dne 29. června uznala francouzská vláda Československou národní radu v Paříži za základ příští vlády. Poté, co v srpnu uznala ČNR britská vláda a v září vláda Spojených států, byla cesta k vytvoření čs. státu na mezinárodním poli připravena. Dne 26. září se ČNR přeměnila v prozatímní československou vládu v čele s Masarykem. Ten jménem čs. vlády v zahraničí proklamoval ve Washingtonské deklaraci z 18. října 1918 vznik nezávislého Československa jako demokratické republiky. Dvacátého osmého října, po rozšíření zprávy, že Rakousko-Uhersko přijalo mírové podmínky prezidenta Wilsona, které již nepočítaly s federalizací monarchie, dochází v Praze k převratu (dobový výraz), v jehož čele stáli přední členové Národního výboru, tzv. mužové 28. října. Národní výbor převzal v průběhu dne veřejnou a vojenskou správu a vpozdvečer vydal první zákon o zřízení samostatného československého státu. Národní výbor československý reprezentoval v prvních dnech výkonnou i zákonodárnou moc. Rozšířil počet svých členů na trojnásobek (včetně Slováků), 13. listopadu přijal prozatímní ústavu a prohlásil se za Revoluční národní shromáždění. Dne 30. října se v Turčianském Sv. Martine přihlásily „k právu na sebeurčení pro česko-slovenský národ“ přední osobnosti slovenského politického života.

Vrstvy za monarchie vládnoucího jinonárodního obyvatelstva nesouhlasily se vznikem státu, do něhož měly být začleněny. Už 29. a 30. října proklamovali němečtí poslanci z českých zemí ve Vídni vznik tzv. provincií (Deutschböhmen, Sudetenland, Deutschsüdmähren a Böhmerwaldgau) a jejich připojení k Německému Rakousku. Také v osamostatněném Maďarsku nový prodohodový kabinet hraběte Károlyiho odmítal diskutovat o odstoupení Slovenska. Nečekaně se objevily i územní požadavky obnoveného Polska vůči ČSR. Stanovení definitivního průběhu hranic ČSR s poraženým Německem,

Rakouskem a Maďarskem bylo vyhrazeno Versailleské mírové konferenci.

Kontrolní otázky

1. Charakterizujte českou domácí politiku na počátku války.
2. Co víte o formování československého zahraničního odboje?
3. Co to byla Maffie a jmenujte její hlavní představitele.
4. Co víte o československých legiích?
5. Kdy dochází k nacionální radikalizaci českých politických stran?
6. Co víte o Masarykových projektech „Nezávislé Čechy“?
7. Jak se měnil postoj Dohody k Rakousko-Uhersku během roku 1918?
8. Co je obsahem dokumentu Washingtonská deklarace?
9. Co je obsahem dokumentu Martinská deklarace?
10. Jmenujte muže 28. října.

Literatura

GALANDAUER, Jan: Karel I. Poslední český král. Praha-Litomyšl 2004.

GALANDAUER, Jan: Vznik ČSR. Praha 1988.

KALVODA, Josef: Genese Československa. Praha 1998.

KÁRNÍK, Zdeněk: České země v éře I. republiky (1918-1938). I. díl. Praha 2000.

KLIMEK, Antonín: Říjen 1918. Vznik Československa. Praha 1998

KLIMEK, Antonín: Velké dějiny zemí Koruny české. Sv. XIII. 1918-1929. Praha-Litomyšl 2000.

KOVÁČ, Dušan a kol.: Muži deklaracie. Martin 1991.

KOVTUN, Jiří: Masarykův triumf. Praha 1991.

MASARYK, T. G.: Světová revoluce. Praha 1936.

PEROUTKA, Ferdinand: Budování státu. I. - IV. Praha 1991.

PICHLÍK, Karel a kol.: Českoslovenští legionáři. Praha 1996.

RYCHLÍK, Jan: Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1914-1945. Bratislava 1997.

SAK, Robert: Anabáze. Drama československých legionářů v Rusku (1914-1920). Praha 1995.

ŠEDIVÝ, Ivan: Češi, české země a velká válka 1914 – 1918. Praha 2003.

ŠEDIVÝ, Ivan: Legionáři a mocenské poměry v počátcích ČSR. In: Julie Kostrbová (ed.): Moc. Vliv a autorita v procesu utváření meziválečné ČSR (1918-1921). Praha 2008, s. 16-28.

ŠEDIVÝ, Ivan: České loajální projevy 1914-1918: Malá textová sonda. ČCH 1999, roč. 97, č. 2, s. 293-310.

VALENTA, Jaroslav - VORÁČEK, Emil - HARNA, Josef: Československo 1918-1938. Osudy demokracie ve střední Evropě. 2. Sborník z mezinárodní vědecké konference. Praha 1999.

Přílohy

Deklarace generálního sněmu českých poslanců/ tzv. Tříkrálová deklarace 6. leden 1918)

My poslancové národa českého, věrni jsouce i dnes těmto zásadám svých předchůdců s radostí jsme pozdravili, že dnes všechny ony státy, jež jsou založeny na zásadách demokracie, válčící a neutrální, pokládají stejně s námi toto svobodné sebeurčení národů za záruku trvalého míru všeobecného.

Nové Rusko při svém pokusu o mír všeobecný vložilo do stěžejních podmínek mírových zásadu sebeurčení národů tak, aby národové svobodnou volbou rozhodli o svém životě a usnesli se, chtějí-li vybudovat stát samostatný, či tvořiti státní celek ve spolku s národy jinými. Naproti tomu prohlásil zástupce Rakousko-Uherska jménem čtyřspolku, že otázka sebeurčení oněch národů, jež dosud nemají své státní samostatnosti, má býti řešena v každém státě cestou ústavní. Vzhledem na to jsme za český národ povinni prohlásiti, že toto stanovisko zástupce Rakousko-Uherska není stanoviskem naším. My jsme se naopak ve všech svých projevech a návrzích tomuto řešení vzpírali, ježto po bezpočetných trpkých zkušenostech našich neznamená ono nic jiného, nežli úplné zamítnutí zásady sebeurčení národů. Trpce žalujeme, že národ náš byl zbaven své samostatnosti státoprávní i svého práva sebeurčení a umělými řády volebními vydán nadto panství německé menšiny a německé centralistické byrokracie. Slovenská větev naše stala se pak obětí brutálnosti maďarské a neslýchaného násilnictví ve státě, jenž přese všechny zdánlivě konstituční formy zůstává nejtemnějším koutem Evropy a v němž národové nemaďarští tvořící většinu, jsou panující menšinou týráni a hubeni, od kolébky odnárodňování, zůstávající takřka beze všeho zastoupení na sněmu i v úřadech, bez veřejných škol a bez volnosti ve školách soukromých.

(...)

My, poslancové národa českého, prohlašujeme, že mír, který by našemu národu nepřinesl spravedlnosti a svobody, nemohl by pro něho býti mírem, nýbrž jen počátkem nového mohutného a důsledného zápasu za státní samostatnost, v němž by národ náš napjal veškeré své síly hmotné a mravní až do krajnosti a v tomto bezohledném boji neustal až do šťastného konce.

Národ náš hlásí se o svou samostatnost, opíraje se o své historické právo státní a jsa prodchnut všecek vřelou touhou, aby ve svobodné soutěži s jinými národy svobodnými a ve svém stát svrchovaném, plnoprávném, demokratickém, sociálně spravedlivém i na rovnosti všeho svého občanstva vybudovaném a v hranici historických zemí a sídel svých a své větve slovenské, přispěti mohl k novému velkému rozvoji lidstva, založenému na rovnosti a bratrství, přiznávaje v tomto státě národním menšinám plná rovná práva národní.

Vedeni jsouce těmito zásadami, protestujeme slavnostně proti odmítání práva na sebeurčení národů při jednání mírovém a žádáme, aby ve smyslu práva tohoto zabezpečena byla všem národům, tedy i našemu, účast a plná volnost obhájití svých práv na mírovém kongresu.

Zdroj: Dějiny českého státu v dokumentech. Ed. Zdeněk Veselý. Praha 2003, s. 268-269.

Washingtonská deklarace (18. říjen 1918)

V této vážné chvíli, kdy Hohenzollernové nabízejí mír, aby zastavili vítězný postup spojeneckých armád a zabránili rozdělení Rakousko-Uherska a Turecka, a kdy Habsburkové slibují federalizaci říše a autonomii nespokojeným národům, podrobeným jejich vládě, my, československá Národní rada, uznaná vládami spojeneckými a vládou americkou za

prozatímní vládu československého státu a národa, v plném souhlasu s prohlášením českých poslanců, učiněným v Praze 6. ledna 1918 a vědomi si toho, že federalizace a tím více autonomie neznamenají ničeho pod habsburskou dynastií, činíme a prohlašujeme toto naše prohlášení nezávislosti.

Činíme tak, poněvadž věříme, že žádný národ nemůže být nucen žít pod svrchovaností, které neuznává, a poněvadž máme vědomí a pevné přesvědčení, že náš národ nemůže se volně vyvíjet v habsburské lži-federaci,...(...)

Činíme toto prohlášení na základě našeho historického práva. (...)

Habsburkové porušili smlouvu s našim národem, nezákonně překročující naše práva a znásilňující ústavu našeho státu, kterou sami přísahali zachovávat, a my proto odpíráme zůstat déle součástí Rakousko-Uherska v jakékoli formě.

Požadujeme pro Čechy právo, aby byli spojeni se svými slovenskými bratry ze Slovenska, kdysi součástky našeho národního státu, odtržené později od našeho národního těla a před 50 lety vtělené v uherský stát Maďarů, kteří nevyličitelným násilím a krutým útiskem podrobených plemen pozbyli veškerého mravního a lidského práva vládnout komukoliv, kromě sobě samým.

(...)

... Náš národ povolal Habsburky na český trůn ze svobodné vůle a tímtež právem je sesazuje. Prohlašujeme tímto habsburskou dynastií za nehodnou, aby vedla náš národ, a upíráme jí veškerá práva vládnout československé zemi, která to zde nyní prohlašujeme, bude od nynějška svobodným lidem a národem.

Přijímáme ideály moderní demokracie a budeme k nim lnout, poněvadž to byly ideály našeho národa po staletí. (...)

Načrtneme jen hlavní znaky ústavy československého národa: konečné rozhodnutí o ústavě samé náleží zákonitě zvoleným zástupcům osvobozeného a sjednoceného národa.

Československý stát bude republikou. Ve stálé snaze o pokrok zaručí úplnou svobodu svědomí, náboženství a vědy, literatury a umění, slova, tisku a práva shromažďovacího a petičního. Církev bude odloučena od státu. Naše demokracie bude spočívat na všeobecném právu hlasovacím: ženy budou postaveny politicky, sociálně a kulturně na roveň mužům. Práva menšiny budou chráněna poměrným zastoupením; národní menšiny budou požívat rovných práv. Vláda bude mít formu parlamentární a bude uznávat zásady iniciativy a referenda. Stálé vojsko bude nahrazeno milicí.

Československý národ provede dalekosáhlé sociální a hospodářské reformy; velkostatky budou vyvlastněny pro domácí kolonizaci; výsady šlechtické budou zrušeny. Národ náš převezme svou část předválečného státního dluhu rakousko-uherského; válečné dluhy ponecháme těm, kdo do nich zabředli.

Ve své zahraniční politice přijme československý národ plnou část odpovědnosti za reorganizaci východní Evropy. Přijímá cele demokratický a sociální princip národnostní a souhlasí s naukou, a souhlasí s naukou, že veškeré úmluvy a smlouvy mají být sjednány otevřeně a upřímně, bez tajné diplomacie.

Naše ústava postará se o účinnou, rozumnou a spravedlivou vládu, která vyloučí jakékoliv zvláštní výsady a znemožní třídní zákonodárství.

Demokracie porazila teokratickou autokracii. Militarismus je zničen – demokracie je vítězná; - na základech demokracie lidstvo bude reorganizováno. Mocnosti temnoty sloužily vítězství světla – vytoužený věk lidstva vzchází.

Věříme v demokracii – věříme ve svobodu a ve svobodu vždy větší a větší.

Dáno v Paříži dne 18. října 1918.

profesor T. G. Masaryk
předseda ministerské rady a ministr financí
generál, Dr. Milan Štefánik, ministr národní obrany
Dr. Edvard Beneš, ministr zahraničních věcí a ministr vnitra

Zdroj: Dějiny českého státu v dokumentech. Ed. Zdeněk Veselý. Praha 2003, s. 273-274.

Martinská deklarace (30. říjen 1918)

Zastupitelia všetkých slovenských politických strán, shromáždění dňa 30. októbra 1918 v Turčianskom Sv. Martine a organizovaní v Národnú radu slovenskej vetvy jednotného česko-slovenského národa, trvajú na zásade samourčovacieho práva národov, prijatej celým svetom. Národná Rada vyhlasuje, že v meně česko-slovenského národa bývajúceho v hraniciach Uhorska, je jedine ona oprávnená hovoriť a konať. Nie je na to oprávnená uhorská vláda, ktorá za celé desaťročia nepoznala vážnejšej úlohy, jako potlačovať všetko, čo je slovenské, nepostavila a nedovolila nášmu národu ani jedinej školy, nedovolila, aby ssa slovenskí ľudia dostali do verejnej správy a úradov, náš ľud majetkove ničila a vykoisťovala svojou stredovekou a feudálnou sústavou a politikou.

Nie sú oprávnené na to, aby v meně slovenského ľudu hovorili, ani tie takzvané zastupiteľské sbory, ktoré sú zostavené na základe úzkého volebného práva, nedopúšťajúceho prejaviť volu národa a pozostávajúce z ľudí, ktorí vzdor naridению zákona nedopustili na výboroch čisto slovenských stolíc ani len slovenského slova.

Nie sú na to oprávnené ani také rodové shromaždenia, ktoré vynášajú uzavretie pod tlakom cudzieho násilia.

V meně slovenského národa na Slovensku oprávnená je teda hovoriť jedine Slovenská Národná Rada. Národná rada česko-slovenského národa v Uhorsku obydljeného osvedčuje:

1. Slovenský národ je čiastka i rečove i kultúrnohistoricky jednotného česko-slovenského národa. Na všetkých kulturných bojoch, ktoré viedol český národ a ktoré ho urobili známým na celom svete mala účasť i slovenská vev.
2. Pre tento česko-slovenský národ žiadame i my neobmedzené samourčovacie právo na základe úplnej neodvislosti. Na základe tejto zásady prejavujeme svoj súhlas s týmto novo utvoreným medzinárodným právním položením, ktoré dňa 18. októbra 1918 formuloval predseda Wilson a ktoré dňa 27. októbra uznal rakúsko-uhorský minister zahraničia.
3. Žiadame okamžité uzavretie pokoja, a sice na všeludských kresťanských zásadách, aby pokoj bol taký, že by medzinárodnoprávnymi zárukami znemožňoval ďalšiu vojnu a ďalšie zbrojenie."

(...)

Zo zasadnutia Slovenskej Národnej Rady. V Turčianskom Sv. Martine, 30. októbra 1918.

Karol A. Medvecký v. r.
tajemník Slovenskej Národnej Rady

Matúš Dula v. r.
predseda Slovenskej Národnej Rady

Zdroj: Dějiny českého státu v dokumentech. Ed. Zdeněk Veselý. Praha 2003, s. 278-280.

9. téma

POLITICKÝ SYSTÉM ČSR

Politický systém Československé republiky se krystalizoval postupně až do roku 1920, kdy byla 29. února přijata ústava. Při jeho vytváření působil vliv představitelů zahraničního odboje, zejména prezidenta T. G. Masaryka, spolu s názory domácích politiků. Výsledkem řady kompromisů tak vznikl pluralitní parlamentní demokratický systém. Demokratický systém se podařilo i přes složité sociální a hlavně národnostní problémy, který nový stát provázely, udržet až do zásahu mezinárodních sil v září 1938. Ve druhé polovině 30. let bylo Československo jakýmsi ostrůvkem demokracie ve střední Evropě, obklopené autoritativními či přímo fašistickými režimy, které měly většinou vůči ČSR územní požadavky.

Prvním mocenským orgánem nového státu byl Národní výbor československý, který vznikl reorganizací 13. července 1918 jako vrcholná domácí národně politická instituce. Provedl převrat 28. října a vyhlásil samostatný československý stát. Jeho předsedou byl Karel Kramář, který stál za války v čele protihabsburského domácího odboje. První parlament, Revoluční národní shromáždění, byl vytvořen delegováním členů politickými stranami podle klíče, stanoveného na základě výsledků voleb do Říšské rady roku 1911. Vedle českých poslanců zde byli zastoupeni i poslanci slovenští, delegování Slovenskou národní radou. Tento parlament na své první schůzi 14. listopadu 1918 vyhlásil Československou republiku, zvolil jejím prezidentem T. G. Masaryka a byla jmenována první československá vláda v čele s K. Kramářem. Byly zahájeny práce na nové ústavě, prozatímní ústava byla přijata 13. listopadu 1918. Novou ústavu přijalo Národní shromáždění 29. února 1920.

Ústava ČSR vycházela z premis ústav Francie a Spojených států amerických, i když měla svá specifika. Bylo to např. postavení prezidenta republiky, protože sám prezident Masaryk si prosadil zvýšení prestiže svého úřadu. Prezident byl nejen oficiálním představitelem státu, ale měl i řadu pravomocí. Mohl svolávat a rozpouštět parlament, jmenovat a odvolávat předsedu a členy vlády, jmenovat vyšší důstojníky a generály, byl vrchním velitelem branné moci a měl i právo obrátit se s poselstvím k národu. Nestál však v čele vládní administrativy, jeho opatření musela provádět vláda a spoluzodpovídat za ně, neměl právo navrhopvat zákony, mohl zákon dvakrát vrátit poslanecké sněmovně k novému projednání. Prezident byl volen parlamentem na dobu 7 let. Nejnižší věk byl stanoven na 35 let, jedna osoba mohla být zvolena nejvýše dvakrát po sobě, což neplatilo pro T. G. Masaryka.

Rozhodujícím orgánem politického systému bylo Národní shromáždění, volené ze zástupců politických stran. NS bylo dvoukomorové, skládalo se z poslanecké sněmovny (300 poslanců) a senátu (150 senátorů). Sněmovna měla zákonodárnou moc, vypisovala daně, schvalovala státní rozpočet, společně se senátem měla kontrolní právo vůči vládě a vyslovovala vládě důvěru nebo nedůvěru. Do parlamentních voleb 1920 tvořili parlament zástupci českých a slovenských politických stran, po volbách 1920 tam vstoupili i zástupci menšin.

Do poslanecké sněmovny volili občané do 21 let, volitelnost byla od 30 let, do senátu se mohlo volit od 26 let, senátor nesměl být mladší 45 let. V praxi byl parlament, i přes rozdílná volební období do poslanecké sněmovny a senátu, vždy rozpuštěn jako celek a byly vypsány nové volby. Konaly se v roce 1920, 1925, 1929, 1935. Způsob voleb do parlamentu byl na základě poměrného zastoupení. Byl uplatňován systém vázaných kandidátních listin politických stran. Pořadí kandidátů v listině nesmělo být měněno. Volby byly rovné, přímé a tajné, volit mohli všichni občané, poprvé i ženy. Zvolení poslanci mohli být zbaveni mandátu tzv. volebním soudem, pokud nedodržovali stranickou disciplínu.

Výkonnou moc ve státě měla vláda jmenovaná prezidentem republiky a schvalovaná poslaneckou sněmovnou. K získání vládní většiny v parlamentu bylo zapotřebí nadpoloviční většiny poslanců. V praxi ji nikdy neměla žádná politická strana, a proto docházelo k vytváření koalicí politických stran podporujících vládu v parlamentu. Specifikem bylo, že koalici vytvářela celá skupina politických stran. V průběhu první republiky se vystřídaly tyto koalice: všenárodní (1918-1919 a 1921-1926), složená ze zástupců českých, resp. československých občanských a socialistických stran; tzv. rudozelená (1919-1920), v níž byli čs. socialistické strany, strana agrární a poslanci slovenští; tzv. občanská, též panská koalice (1926-1929), kterou tvořily jen československé občanské strany, slovenská ľudová a dvě německé občanské strany; tzv. široká koalice (1929-1938), v níž byly občanské i socialistické strany československé i německé.

Další zvláštností byly tzv. úřednické vlády, jmenované prezidentem republiky z tzv. odborníků bez ohledu na jejich politickou příslušnost. Tyto úřednické vlády byly celkem tři, v letech 1920-1921 (Jana Černého) a v roce 1938 (generála Jana Syrového).

Vedle vlády bez právního zakotvení působil v první polovině 20. let společný orgán pěti představitelů nejsilnějších českých politických stran, tzv. „Pětka“. Koordinovala postup těchto stran, ovlivňovala vládní politiku a tvořila pro vládu potřebné politické zázemí. Význam „Pětky“ poklesl koncem první poloviny 20. let a pokusy vytvořit podobný orgán později („Osmička“, „Dvanáctka“) již nebyly tak významné.

Instituce politických stran v Československé republice nebyla ústavně ani právně zakotvena, ačkoliv politické strany hrály ve společenském i politickém systému rozhodující úlohu. O politických stranách se nepsalo ani v ústavě, ani o nich nebyl vydán žádný souhrnný zákon. Vlastního zákona se strany dočkaly až v říjnu 1933, ten se ovšem týkal zastavování činnosti a rozpouštění politických stran.

Politické strany v první Československé republice můžeme dělit podle celé řady hledisek, a to jak podle sociální, stavovské a politické skladby jejich členů, ideologických stanovisek či programových cílů, zájmů mocenských skupin, které zastupovaly, tak i podle národnostního složení (strany československé, slovenské, německé, polské a maďarské) a částečně i náboženského složení. Politických stran bylo veliké množství. Některé měly jen úzce vymezený regionální charakter, jiné existovaly jen krátkou dobu, celá řada jich kandidovala pouze v obecních volbách. Stran, případně volebních seskupení několika z nich, bývalo v parlamentních volbách velmi mnoho, nejméně kandidátních listin bylo podáno k volbám roku 1935, a to 18.

V zásadě dělíme strany na strany nacionálního zaměření, pohybující se většinou na krajní pravici, na strany stavovské (agrární a živnostenské strany), na strany katolické. Tyto skupiny stran řadíme k tzv. občanským stranám, druhou skupinu tvořily strany socialistické, jednak sociálně demokratické, Čs. strana národně socialistická, levici politického spektra pak představovala strana komunistická.

Vedle politických stran vytvářejících vládní koalice hrála v politickém systému první republiky významnou roli i některá neoficiální centra ovlivňující vnitřní a zahraniční politiku ČSR. Mezi nejvlivnější patřil tzv. Hrad a vrcholové struktury bankovního a průmyslového systému. Nejvýznamnější z těchto struktur byla skupina Živnostenské banky, druhou finanční a průmyslovou centrálu představovala Agrární banka. Svou úlohu měla také mimořádně rozsáhlá sféra zájmových organizací a spolků.

Skupina Hradu (také Hrad, hradní blok) bylo významné mocenské politické seskupení kolem prezidenta T. G. Masaryka a jeho nástupce E. Beneše. Hrad hrál velkou úlohu v intelektuálním a morálním působení na společenský a veřejný život státu. Opíral se přitom také o řadu zájmových organizací a spolků (Československou obec legionářskou, Sokol,

učitelské organizace aj. Doménou Hradu byla především zahraniční politika, v níž se angažoval hlavně dr. Edvard Beneš.

Kontrolní otázky

1. Vysvětlíte, co tvoří strukturu politického systému.
2. Co víte o ústavě z roku 1920?
3. Jaké bylo postavení prezidenta republiky v první ČSR?
4. Proč se vytvářely koaliční vlády a jaké typy koalic znáte?
5. Jmenujte nejvýznamnější československé resp. české politické strany a jejich hlavní představitele.
6. Jmenujte německé, polské a maďarské politické strany v meziválečné ČSR.
7. Charakterizujte volební systém v meziválečné ČSR.
8. Co to byla skupina Hradu?
9. Jakou roli hrála tzv. „Pětka“?
10. Jaké znáte nejvýznamnější struktury bankovního a průmyslového systému v první ČSR?

Literatura

- BÍLEK, Jan – VELEK, Luboš: Karel Kramář (1860-1937). Praha 2009.
- BROKLOVÁ, Eva: Československá demokracie. Politický systém ČSR 1918-1938. Praha 1992.
- BROKLOVÁ, Eva: První československá ústava. Praha 1992.
- BROKLOVÁ, Eva: Politická kultura německých aktivistických stran 1918-1938. Praha 1999.
- Československo 1918-1938. Osudy demokracie ve střední Evropě. Sv. 1. a 2. Praha 1999.
- ČECHUROVÁ, Jana: Česká politická pravice. Mezi převratem a krizí. Praha 1999.
- DEJMEK, Jindřich: E. Beneš. Politická biografie českého demokrata. I. II. díl. Karolinum 2006, 2008.
- HARNA, Josef: Politické strany a formování politického systému v Československu po roce 1918. In: Politický systém a státní politika v prvních letech existence Československé republiky. Praha 1990, s. 8-62.
- KLIMEK, Antonín: Velké dějiny zemí Koruny české. Sv. XIII. 1918-1929, Sv. XIV. 1929-1938. Praha 2000, 20002.
- KLIMEK, Antonín: Boj o Hrad. I., II díl, Praha 1996, 1998.
- MALÍŘ, Jiří – MAREK, Pavel a kol.: Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a v Československu 1861-2004. I. díl 1861-1938. Brno 2005.
- MAREK, Pavel: Československá živnostensko-obchodnická strana středostavovská v politickém systému ČSR v letech 1918-1938. Olomouc 1995.
- PASÁK, Tomáš: Český fašismus a kolaborace (1922-1945). Praha 1999.
- RUPNIK, Jacques: Dějiny Komunistické strany Československa: Od počátků do převzetí moci. Praha 2002.
- ŠETŘILOVÁ, Jana: Alois Rašín. Dramatický život politika. Praha 1997.

TRAPL, Miloš: Politický katolicismus a Československá strana lidová v ČSR 1918-1938. Praha 1990.

VYKOUPIĽ, Libor: Jiří Stříbrný. Portrét politika. Brno 2003.

ZEMAN, Zdeněk: Edvard Beneš. Politický životopis. Praha 2000.

Přílohy:

Ústava Československé republiky (1920, 29. února)

My, národ československý, chtějící upevniti dokonalou jednotu národa, zavésti spravedlivé řády v republice, zajistiti pokojný rozvoj domoviny československé, prospěti obecnému blahu všech občanů tohoto státu a zabezpečiti požehnání svobody příštím pokolením, přijali jsme ve svém Národním shromáždění dne 29. února 1920 ústavu pro Československou republiku, jejíž znění následuje.

Při tom my národ Československý, prohlašujeme, že chceme usilovati, aby tato ústava i všechny zákony naší země prováděny byly v duchu našich dějin stejně jako v duchu moderních zásad, obsažených v hesle sebeurčení; neboť chceme se přičleniti do společnosti národů jako člen vzdělaný, mírumilovný, demokratický a pokrokový.

(...)

HLAVA PÁTÁ.

PRÁVA A SVOBODY JAKOŽ I POVINNOSTI OBČANSKÉ.

Rovnost

§ 106/

- 1) Výsady pohlaví, rodu a povolání se neuznávají.
- 2) Všichni obyvatelé republiky Československé požívají v stejných mezích jako státní občané této republiky na jejím území plné a naprosté ochrany svého života i své svobody nehledíc k tomu, jako jsou původu, státní příslušnosti, jazyka, rasy nebo náboženství. Úchytky od této zásady jsou přípustny, jen pokud to mezinárodní právo dovoluje.
- 3) Tituly smějí býti udílány jen, pokud označují úřad nebo povolání. Toto ustanovení netýká se akademických hodností.

Svoboda osobní a majetková

§ 107/

- 1) Svoboda osobní se zaručuje. Podrobnosti upravuje zákon jako součást této ústavní listiny
- 2) Omezení nebo odnětí osobní svobody je možné jen na základě zákona. Rovněž jen na základě zákona může veřejná moc od občana požadovati osobních výkonů.

§ 108/

- 1) Každý státní občan československý může se usazovati na kterémkoli místě Československé republiky, nabývati tam nemovitosti a vykonávati výdělkovou činnost v mezích všeobecných právních ustanovení.
- 2) Omezení tohoto práva je možné jen v zájmu veřejném na základě zákona.

(...)

Svoboda tisku, právo shromažďovací a spolkové

§ 113/

- 1) Svoboda tisku, jakož i právo klidně a beze zbraně se shromažďovati a tvořiti spolky jsou zabezpečeny. Jest proto v zásadě nedovoleno podrobovati tisk předběžné cenzuře. Výkon práva spolčovacího a shromažďovacího upravují zákony.
- 2) Spolek může být rozpuštěn jen, když jeho činností byl porušen trestní zákon nebo veřejný pokoj a řád.
- 3) Zákonem mohou se zavést omezení zvláště pro shromáždění na místech sloužících veřejné dopravě, pro zakládání spolků výdělečných a pro účast cizinců v politických spolcích. Tímto způsobem může se stanoviti, jakým omezením podléhají zásady předcházejících odstavců za války nebo tehdy, vypuknou-li uvnitř státu události ohrožující zvýšenou měrou republikánskou státní formu, ústavu nebo veřejný klid a pořádek.

§ 114/

- 1) Právo spolčovací k ochraně a podpoře pracovních (zaměstnaneckých) a hospodářských poměrů se zaručuje.
- 2) Všeliké činy jednotlivců nebo sdružení, jež se jeví úmyslným rušením tohoto práva, jsou zakázány.

(...)

Svoboda učení a svědomí. Svoboda projevu mínění.

§ 117/

- 1) Každý může v mezích zákona projevovati mínění slovem, písmem, tiskem, obrazem apod.
- 2) Totéž platí o právnických osobách v mezích jejich působení.
- 3) Výkon tohoto práva nesmí nikomu býti na újmu v jeho pracovním nebo zaměstnaneckém poměru

§ 118

Vědecké bádání a hlásání jeho výsledků jakož i umění jest svobodné, pokud neporušuje trestního zákona.

§ 119/

Veřejné vyučování budiž zařízeno tak, aby neodporovalo výsledků vědeckého bádání.

§ 120/

1. Zřizovati soukromé vyučovací a vychovávací ústavy je dovoleno jen v mezích zákona.
2. Státní správě přísluší vrchní vedení a dozor na veškeré vyučování a vychovávání.

§ 121/

Svoboda svědomí a vyznání jest zaručena.

§ 122/

Všichni obyvatelé republiky Československé mají v stejných mezích jako státní občané Republiky Československé právo vykonávati veřejně i soukromě jakékoli vyznání,

náboženství nebo víru, pokud výkon ten není v neshodě s veřejným pořádkem a řádem nebo s dobrými mravy.

§ 123/

Nikdo nesmí býti ani přímo ani nepřímo nucen k účasti na jakémkoli náboženském úkonu s výhradou práv plynoucích z moci otcovské nebo poručenské.

§ 124/

Všechna náboženská vyznání jsou si před zákonem rovna.

§125

Vykonávati určité náboženské úkony může býti zakázáno, odporují-li veřejnému pořádku nebo veřejné mravnosti.

Zdroj: Dějiny českého státu v dokumentech. Ed. Zdeněk Veselý. Praha 2003, s. 296 - 297.

Rudolfa Bechyně: „Nebezpečí tří set“. (Jediný článek o Pětkce z roku 1922).

„ Shromáždění tří set poslanců netvoří ještě sněmovny. Je to spíš tábor lidu, o to hlučnější, oč sebevědomější a rozmanitější jsou jeho účastníci. Takové shromáždění bez vnitřní organizace a pevného, cílevědomého vedení nikdy by nesplnilo úkolu zákonodárce, tím méně by pak mohlo udávat směr veřejného života. Bez takového vedení stala by se sněmovna mocným činitelem rozkladu. Pětka nechce být ničím víc a nemůže být ničím méně, než vůdcem parlamentu. Je-li to vůdce nedostatečný, pak to není jenom její defekt, nýbrž z dobré míry také defekt všeho našeho života veřejného. Kdo si nařiká na nebezpečí pěti, ať si uvědomí nebezpečí tří set, kdyby nebylo organizace a vedení. (...)

Je zapotřebí zdůrazňovat, že problémem demokracie je vůdce? Demagog je výkal demokracie, vůdce zůstává jejím nejpalcivějším problémem. My jsme si otázku vůdcovství sněmovny rozřešili Pětkou.

Náš stát nemůže se uvnitř opírat o žádnou historickou a žádnou novou sílu, krom státního národa; republika naše je v jádře demokratický parlament, jenž jediný je s to republiku řídit a držet; československé strany mohou a musí prozatím pouze samojediné držet a řídit parlament – a právě proto musí mít parlamentní organizace těchto stran formu přísnou a strohou.

Shrnuji: Pětka je nezbytnost. Je to opačná strana chaosu. Bez Pětky budeme mít z parlamentu licitační shromáždění, v němž přestává rozumná politika a počíná agitační demagogie. Neřežte větve, na níž sedíte.“

Zdroj: Ferdinand Peroutka: Budování státu. IV. 1921-1922. Praha 1991, s. 1390-1391.

10. téma

NÁRODNOSTNÍ OTÁZKA V MEZIVÁLEČNÉM ČESKOSLOVENSKU

Jednou ze základních charakteristik nového Československého státu byla pestrá národnostní skladba. Podle sčítání lidu z roku 1921 žilo v Československu 13 374 364 obyvatel čs. státní příslušnosti, z nichž bylo 65,5% národnosti československé (6 800 000 Čechů a 1 941 942 Slováků), 23,4% národnosti německé (3 123 568 obyvatel), 5,6% národnosti maďarské (745 000 obyvatel), 3,4% národnosti rusínské (461 849 obyvatel), 0,6% národnosti polské (75 873 obyvatel), 1,3% národnosti židovské (189 800 obyvatel) a 0,2% národnosti jiné. Pod heslem vytvoření národního státu vznikl ve skutečnosti mnohonárodnostní stát a národnostní otázka se stala od jeho vzniku jedním ze základních a můžeme říci i osudových problémů nového státu. Představovala celý komplex problémů jazykových, školských, ekonomických a sociálních, právních, vnitropolitických i mezinárodně politických. Pestrá národnostní struktura, spojená se značnou rozdílností podmínek a stylu života jednotlivých politických sil ve státě a neobyčejně složitá a různorodá tříšť zájmů a motivací jednotlivých etnik ovlivňovaly od počátku konkrétní politický vývoj. Po celé období existence ČSR byla její stabilita narušována rozpory mezi státem a národnostními menšinami, které se různě modifikovaly od nesouhlasu se začleněním do nově utvořeného státu přes loajální opozici, autonomistické snahy až po otevřené protičeskoslovenské vystoupení. Především Němci a Maďaři se nechtěli smířit s druhořadým postavením, složitá situace byla i ve vztahu k Polákům a obyvatelům Podkarpatské Rusi.

Důležitým problémem národnostní politiky byl také vzájemný poměr Čechů a Slováků. I když od počátku stála slovenská politická reprezentace na pozicích Československé republiky, ukázalo se spojení Slovenska s českými zeměmi a uplatnění státní suverenity na území slovenského národa značně složitým problémem. Slovenský národ byl v duchu teorie čechoslovakismu prohlášen za „součást jazykově i kulturně historicky jednotného československého národa“. Z hlediska nastolení a řešení slovenské otázky je třeba zdůraznit, že vznik ČSR přinesl s sebou výrazné pozitivní změny v politické i kulturní aktivitě Slováků. Významným faktorem byla i změna v sociálních, školských, vzdělanostních podmínkách na Slovensku. Zárodkem budoucích třecích ploch česko-slovenského vztahu však byla skutečnost, že vznikem československého státu se vše české „měnilo v československé, zůstávajíc převážně českým“. Slovenský charakter se v tomto přístupu poněkud ztrácel. Projevovalo se to dlouhodobými spory mezi Slovenskou ľudovou stranou (později HSĽS) a československou vládní politikou. Třecí plochy česko-slovenského vztahu se projevovaly téměř ve všech oblastech života. První spory měly konfesijní motivaci, kde existovaly výrazné rozdíly mezi slovenskou religiozitou a českou svobodomyšlností. Další spory vznikly kolem příprav pravidel slovenského pravopisu, v sociální oblasti se ve 30. letech mladá slovenská generace kriticky stavěla k angažování množství Čechů ve státní správě na území Slovenska aj. Československé vlády však tyto projevy nepovažovaly za natolik zásadní, šlo o fatální podcenění slovenských snah po skutečné samosprávě svého teritoria. Složitý česko-slovenský vztah vyvrcholil pod tlakem vnějších událostí v roce 1938 ústavně zakotvenou autonomií Slovenska, která vstoupila v platnost 22. listopadu 1938.

Československo bylo prohlášeno za národní stát Čechů a Slováků – Čechoslováků. Zdůvodňovalo se to také tím, že ostatní národnosti mají své národní státy, jimiž se naplňovalo jejich sebeurčení. Československá republika byla demokratickým státem, vycházejícím z principu rovnosti všech jejích občanů. Zároveň byla definována jako demokratická republika, jejíž občané disponují stejnými a rovnými právy. Negativní stanovisko národnostních menšin k rodícímu se Československu ovlivnila do jisté míry také okolnost, že

nové vedení státu provádělo politiku směřující ke konstituování privilegovaného postavení Čechů a Slováků. Revoluční národní shromáždění přijalo prohlášení, že „Československá republika bude státem občansky a národnostně spravedlivým“ avšak zároveň dodávalo „Vše to při vůdčím postavení československého národa a jeho jazyka“.

Ve vztahu k národnostním menšinám byla republika vázána jednak svou ústavní listinou, jednak mezinárodním právem. Součástí versailleských mírových smluv byla i smlouva na ochranu menšin, kterou Československo podepsalo na saint-germainské konferenci v Paříži 10. září 1919. ČSR se podpisem smlouvy zavázala poskytnout všem obyvatelům úplnou a naprostou ochranu jejich života a jejich svobody bez ohledu na jejich původ, státní občanství, jazyk, rasu nebo náboženství, a právo volně vyznávat jak veřejně, tak soukromě jakékoliv vyznání, náboženství nebo víru, jejichž vykonávání nebude v neshodě s veřejným pořádkem a dobrými mravy. Smlouva o ochraně menšin byla postavena pod garanci Společnosti národů a československý parlament tak nemohl sám z vlastní vůle pasáže smlouvy o ochraně menšin měnit.

Československá ústava v §128 stanovovala, že všichni občané republiky jsou si před zákonem rovni a požívají stejných práv občanských a politických, bez ohledu na to, jaké jsou rasy, jazyka či náboženství, dále rovný přístup do veřejné služby, k úřadům a hodnostem aneb pokud jde o vykonávání jakékoliv živnosti nebo povolání, právo zakládat vlastním nákladem školy s národním vyučovacím jazykem, stejně jako „národní“ humanitní a náboženské ústavy. Jako právo rovnosti bylo chápáno i právo užívání národního jazyka ve stycích soukromých a obchodních, v tisku, jakýchkoliv publikacích, na veřejných shromážděních a ve stycích náboženských.

Nicméně i tato na svou dobu velmi tolerantní legislativa měla své mezery. Nedefinovala například přesně sám pojem národnost, pouze jej fakticky odvozovala od mateřské řeči, definovala rovná práva občana, tj. jednotlivce, ale byly pominuty požadavky menšin na práva kolektivní, neexistovaly ani systematické národnostní soupisy, které by tvořily podklad, jak pro vymezení národních kolektivit, tak pro výkon jejich samosprávy. Nacionální charakter státu posilovala i ustanovení jazykového práva. Jazykový zákon z roku 1920 stanovil, že československý jazyk (de facto čeština a slovenština) je státním oficiálním jazykem republiky. Toto ustanovení vedlo k faktickému zvýhodnění češtiny v životě země, pro užívání jazyka menšin byl stanoven 20% práh.

Politická váha menšin, jejichž zástupci se do poloviny roku 1920 neúčastnili ústředního politického života a nebyli zastoupeni v Národním shromáždění, byla rozdílná. Německá menšina měla již vzhledem ke svému nezanedbatelnému početnímu zastoupení mnohem větší politickou váhu než ostatní menšiny, zejména maďarská. Ve vztahu československých vlád vůči národnostním menšinám proto dominovala především otázka německá. Zavedení a bezproblémové uskutečnění všeobecného a rovného hlasovacího práva znamenalo, že Němci, jejichž podíl činil asi 23% obyvatelstva, obsadili v Národním shromáždění 20 až 24% všech mandátů, prakticky tedy vždy téměř čtvrtinu všech křesel zákonodárského sboru. Kromě německé menšiny byl poměrný procentuální podíl na národnostním složení NS prakticky shodný s procentuálním zastoupením na celkovém počtu populace ještě v případě polské menšiny, která v roce 1925 měla v Národním shromáždění dva mandáty. Naproti tomu měly maďarské strany v průběhu všech čtyř volebních období v NS jen zhruba 3% všech mandátů zákonodárského shromáždění, což bylo dáno asymetrií mezi volebními kraji v historických zemích a ve východní polovině republiky.

Je třeba však zdůraznit, že zákonodárský orgán meziválečného Československa byl jedním z nejdemokratičtějších parlamentů tehdejší Evropy. Ve všech evropských státech s výjimkou Finska, Litvy a Československa, se směl v zákonodárných orgánech používat pouze státní

jazyk. Právo užívání jazyka menšin v československém NS bylo velice široké, formule o slibu poslanců byla zákonodárcům menšin přečtena v jejich řeči a poslanci pak mohli ve své řeči skládat i poslanecký slib.

Kontrolní otázky

1. Co víte o národnostním složení meziválečné ČSR a podle jakých kritérií byla národnost zjišťována?
2. Jak byla zajištěna práva menšin?
3. Vysvětlete, proč nebyli zástupci národnostních menšin zastoupeni v Revolučním národním shromáždění.
4. Charakterizujte teorii čechoslovakismu a vysvětlete jeho opodstatnění při vzniku ČSR.
5. Vysvětlete příčiny komplikace vztahu mezi Čechy a Slováky v meziválečné ČSR.
6. Jmenujte slovenské autonomistické strany.
7. Jaký byl vztah národnostních menšin ke vzniku nového Československého státu?
8. Které německé strany vstoupily v roce 1925 do vlády?
9. Co rozumíte pod pojmem německé aktivistické a negativistické strany?
10. Jak se vyvíjel vztah polské menšiny k československému státu?

Literatura

- BROKLOVÁ, Eva: Politická kultura německých aktivistických stran 1918-1938. Praha 1999.
- Československo 1918-1938. Osudy demokracie ve střední Evropě. Sv. 1. a 2. 1999.
- BRÜGEL, Johann, Wolfgang: Češi a Němci 1918-1938. Praha 2006.
- BYSTRICKÝ, Valerián: Národnostný statut a státoprávní programy na Slovensku 1938. Historický časopis 40, 1992, s. 52-67.
- ČAPKOVÁ, Kateřina: Češi, Němci a Židé? Národní identita Židů v Čechách 1918-1938. Praha-Litomyšl 2005.
- GAWRECKI, Dan: Politické a národnostní poměry v Těšínském Slezsku 1918-1938. Studie o Těšínsku 15. Český Těšín 1999.
- KÁRNÍK, Zdeněk: České země v éře první republiky 1918-1938. Díl první, 1918-1929. Praha 2003.
- KLIMEK, Antonín: Velké dějiny zemí Koruny české. Sv. XIII. 1918-1929, sv. XIV. 1929-1938. Praha 2000, 2002.
- KOVÁČ, Dušan: Dějiny Slovenska. Bratislava 1998.
- KURAL, Václav: Konflikt místo společenství. Češi a Němci 1918-1938. Praha 1992.
- KURAL, Václav: Jazykový problém a jazykové právo v ČSR 1918-1938. Slezský sborník 1991, č. 1, s. 32-38.
- MALÍŘ, Jiří – MAREK, Pavel a kol.: Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a v Československu 1861-2004. I. díl 1861-1938. Brno 2005.
- PETRÁŠ, René: Menšiny v meziválečném Československu. Právní postavení národnostních menšin v první Československé republice a jejich mezinárodněprávní ochrana. Praha 2009.
- RYCHLÍK, Jan: Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1914-1945. Bratislava

1997.

SEIBT, Ferdinand: Německo a Češi. Dějiny jednoho společenství uprostřed Evropy. Praha 1996.

TÓTH, Andrej - NOVOTNÝ, Lukáš - STEHLÍK, Michal: Národnostní menšiny v ústavněprávním rámci první Československé republiky (1918-1938). Historický obzor XI. - XII., 2011, s. 256-269.

Přílohy:

Ústava Československé republiky (1920, 29. únor)

HLAVA ŠESTÁ

OCHRANA MENŠIN NÁRODNÍCH, NÁBOŽENSKÝCH A RASOVÝCH

§ 128/

- 1) Všichni státní občané republiky Československé jsou si před zákonem rovni a požívají stejných práv občanských a politických nehledíc k tomu, jaké jsou rasy, jazyka nebo náboženství.
- 2) Rozdíl v náboženství, víře, vyznání a jazyku není žádnému státnímu občanu republiky Československé v mezích všeobecných zákonů na závadu, zejména pokud jde o přístup do veřejné služby, k úřadům a hodnostem aneb pokud jde o vykonávání jakékoli živnosti nebo povolání.
- 3) Státní občané republiky Československé mohou v mezích všeobecných zákonů volně užívatí jakéhokoli jazyka ve stycích soukromých a obchodních, ve věcech týkajících se náboženství, v tisku a jakýchkoli publikacích nebo ve veřejných shromážděních lidu.
- 4) Tím však nejsou dotčena práva, jež státním orgánům v těchto směrech přísluší podle platných nebo budoucně vydaných zákonů z důvodu veřejného pořádku a bezpečnosti státní i účinného dozoru.

§ 129/

Zásady jazykového práva v republice Československé určuje zvláštní zákon, tvořící součást této ústavní listiny

§ 130/

Pokud státním občanům přísluší podle všeobecných zákonů právo zakládati, řídit a spravovati vlastním nákladem ústavy lidumilné, náboženské a sociální, školy a jiné ústavy výchovné, jsou státní občané, nehledíc k jazyku, národnosti, náboženství a rase, sobě rovni a mohou v těchto ústavách volně používatí svého jazyka a vykonávati svoje náboženství.

§ 131/

V městech a okresích, v nichž jest usedlý značný zlomek státních občanů československých jiného jazyka než československého, zaručuje se dětem těchto československých občanů ve veřejném vyučování v mezích všeobecné úpravy vyučovací přiměřená příležitost, by se jim dostalo vyučování v jejich vlastní řeči, při čemž vyučování československé řeči může býti stanoveno povinným.

§ 132/

Pokud ve městech a okresích, v nichž jest usedlý značný zlomek státních občanů

československých náležejících k menšinám náboženským, národním a jazykovým, mají býti určité částky vynaloženy na výchovu, náboženství neb lidumilnost z veřejných fondů podle rozpočtu státního, rozpočtů obecních neb jiných veřejných, zabezpečuje se těmto menšinám v mezích všeobecných předpisů pro veřejnou správu platných přiměřený podíl na požitku a používání.

§ 133/

Provedení zásad §§ 131 a 132 a zvláště vymezení pojmu „značného zlomku“ vyhrazuje se zvláštním zákonům.

§ 134/

Jakýkoli způsob násilného odnárodňování je nedovolený. Nešetření této zásady může zákon prohlásiti za jednání trestné.

(...)

Zdroj: Dějiny českého státu v dokumentech. Ed. Zdeněk Veselý. Praha 2003, s. 298.

Jazykový zákon (1920, 29. únor)

§ 1)

Jazyk československý jest státním, oficiálním jazykem republiky (čl. 7. smlouvy mezi čelnými mocnostmi spojenými a přidruženými a mezi Československem, podepsané v St. Germain-en-Laye dne 10. září 1919).

Jest tedy zejména jazykem,

1. v němž s výhradou toho, co ustavuje se v §§ 2 a 5, a s výjimkou toho, co bude podle § 6 ustanoveno pro Podkarpatskou Rus, děje se úřadování všech soudů, úřadů, ústavů, podniků a orgánů republiky, konají se jich vyhlášky a zevní označení,
2. v němž upraven je hlavní text státovek a bankovek,
3. jehož používá branná moc při velení a jako jazyka služebního; ve styku s mužstvem jazyku toho neznalým užití lze také jeho jazyka mateřského. Podrobnější předpisy o povinnosti úředníků a zřízců státních, jakož i úředníků a zřízců státních ústavů a státních podniků, aby uměli československy, upraveny budou nařízením.

§ 2)

O národních a jazykových menšinách (hlava I smlouvy St. Germainské) platí tato ustanovení: Soudy, úřady a orgány republiky, jichž působnost vztahuje se na okres soudní, v němž podle posledního soupisu lidu obývá alespoň 20% občanů téhož, však jiného jazyka než československého, jsou ve všech věcech, jichž vyřízení náleží jim na základě toho, že působnost jich vztahuje se na tento okres, povinny přijímati od příslušníků jazyka této menšiny podání v témž jazyku a vydati vyřízení těchto podání nejen v jazyku československém, nýbrž i v jazyku podání. Pokud v území jedné obce je zřízeno několik okresních soudů, pokládá se celá obec za jediný soudní okres.

Nařízením bude stanoveno, pokud a při kterých soudech a úřadech, jichž působnost obmezena je na jediný okres, a sice okres s takovou národnostní menšinou, jakož i soudech a úřadech jim instančně bezprostředně nařízených, lze obmeziti se na vydání vyřízení pouze v jazyku strany.

(...)

Moc výkonná ustanoví, kterým jazykem v těchto případech bude projednáváno.

(...)

V okresech s národnostní menšinou podle odst. 2 použiti jest při vyhláškách státních soudů, úřadů a orgánů a při jejich zevních označeních také jazyka národní menšiny.

§ 3)

Samosprávné úřady, zastupitelské sbory a veškeré veřejné korporace ve státě jsou povinny přijímati ústní i písemná podání učiněná v jazyku československém a je vyřizovati.

Ve schůzích a poradách jejich jest vždy možno tohoto jazyka užívati; návrhy a podněty v tomto jazyku učiněné musí se státi předmětem jednání.

Jazyk veřejných vyhlášek a zevní označení úřadů samosprávných stanoví státní moc výkonná.

Povinnost přijímání podání v jiném než v československém jazyku a vyřizovati je, jakož i připustiti jazyk jiný ve schůzích a poradách mají samosprávné úřady, zastupitelské sbory a veřejné korporace za podmínek § 2.

§ 4)

Užívající jazyka státního, oficiálního, úřady v onom území republiky, jež před 28. říjnem 1918 náleželo ku královstvím a zemím na říšské radě zastoupeným, nebo ku království Pruskému, úřadují zpravidla po česku, na Slovensku zpravidla po slovensku.

Slovenské úřední vyřízení k podání českému nebo úřední vyřízení české k podání slovenskému pokládá se za vyřízení, jež stalo se v jazyku podání.

§ 5)

Vyučování ve všech školách, zřízených pro příslušníky národních menšin, děje se jejich jazykem, rovněž kulturní instituce pro ně zřízené spravují se tímto jazykem (čl. 9 smlouvy St. Germainské).

(...)

§ 8)

Zevrubnější provedení tohoto zákona stane se nařízením státní moci výkonné, jež upraví v duchu tohoto zákona také užívání jazyků pro úřady samosprávné, zastupitelské sbory a veřejné korporace (§3), jako i pro ony úřady a veřejné orgány, jichž působnost vztahuje se na menší obvody než soudní okres, anebo jež nemají svého zvláštního obvodu. (...)

Nařízením mohou také po dobu prvních pěti let ode dne, kdy zákon tento nabude účinnosti, připuštěny býti výjimky z jeho ustanovení potřebné v zájmu nerušené správy.

Konečně obsahují nařízení také předpisy potřebné k tomu konci, aby se zabezpečilo úspěšné jeho provádění.

§ 9)

Zákon tento nabývá účinnosti dnem vyhlášení. Jím zrušují se všechny předpisy jazykové, jež byly v platnosti před 28. říjnem 1918.

Výkonem tohoto zákona pověřují se všichni ministři.

T. G. Masaryk v. r.

Tusar v. r.

Zdroj: Dějiny českého státu v dokumentech. Ed. Zdeněk Veselý. Praha 2003, s. 299-300.

11. téma

HOSPODÁŘSKÝ VÝVOJ MEZIVÁLEČNÉ ČSR

ČSR byla při svém vzniku státem průmyslově agrárním. Hospodářsky a technicky představovalo Československo nejvyspělejší nástupnický stát Rakouska-Uherska. ČSR převzala přibližně 21% území a 25% obyvatelstva bývalé monarchie, ale na jejím území zůstalo přibližně 60-70% její průmyslové základny. Značně nevyrovnaná však byla hospodářská skladba republiky. Její ekonomický charakter určovaly průmyslově rozvinuté české země, za nimi výrazně pokulhávalo Slovensko, které mělo agrární ráz s málo rozvinutým průmyslem, nejvíce zanedbanou oblast představovala Podkarpatská Rus. Značné rozdíly se přes všechnu snahu nepodařilo odstranit za 20 let existence republiky a nestejná hospodářská úroveň a níž plynoucí i sociální poměry jednotlivých oblastí se staly vedle národnostní otázky dalším vážným problémem Československé republiky.

Slabinou ekonomiky bylo i nerovnoměrné rozmístění průmyslové výroby. Rozhodující část průmyslu byla soustředěna v severočeském pohraničí a na Ostravsku, ve vnitrozemí pak ve středočeské, plzeňské nebo brněnské průmyslové oblasti. Ve skladbě průmyslové výroby zaujímal významné místo lehký průmysl (textil, oděvy, sklo keramika, porcelán), vysokou úroveň mělo i strojírenství a některé další obory těžkého průmyslu, takže průmyslová struktura byla vcelku kompletní. Po roce 1918 se charakter průmyslové výroby výrazně změnil a probíhaly významné strukturální změny, zmenšila se kapacita textilního průmyslu a nastupovala nová průmyslová odvětví - elektrotechnika, chemie, energetika, obuvnictví, kam směřovaly ve 20. letech i největší investice.

Rozpadem habsburské monarchie se rozpadl i její mohutný vnitřní trh, významná odbytiště průmyslových výrobků se přeměnila v zahraniční trhy, nástupnické státy se ohradily vysokými celními bariérami a bylo třeba hledat nová odbytiště, přičemž technicky vyspělejší a koncentrovanější průmysl západoevropských zemí představoval pro československé výrobky tvrdou konkurenci. Průmysl českých zemí hledal náhradu za ztracená odbytiště na Slovensku a Podkarpatské Rusi. Hospodářskou integraci ztěžovalo jak nevýhodné dopravní tarify, tak i špatné dopravní spojení mezi českými zeměmi a Slovenskem, které znemožňovalo dopravu i kooperaci podniků. Slovenský průmysl, mnohem zaostalejší a kapitálově slabší, nestačil po vzniku společného trhu konkurovat českému průmyslu a ve volné konkurenci zvítězili silnější čeští podnikatelé. Musíme odmítnout tezi slovenských nacionalistů i KSČ, že šlo o záměrný proces odbourávání slovenského průmyslu, aby se získala odbytiště a levná pracovní síla.

Zásadní význam pro hospodářské osamostatnění ČSR, pro rychlou konsolidaci a rozvoj hospodářství měla měnová reforma ministra financí A. Rašína. Prvním krokem měnového osamostatnění byl zákon o měnové odluce (25. 2.1919), kdy okolkováním dosavadních rakouských bankovek došlo k vytvoření nové měny (Kčs). S měnovou odlučkou byla spojena měnová reforma, jejímž cílem bylo zhodnotit československou měnu a zastavit inflaci. Poměr staré a nové koruny stanovil kurs 1:1. Měnová reforma byla předpokladem konsolidace československé měny a napomohla tomu, že československé hospodářství nejdříve ze střeoevropských zemí překonalo válečný chaos a brzy se stabilizovalo, což podnítilo příliv zahraničního kapitálu (francouzského, belgického, anglického, amerického). Češi a Slováci, kteří byli hospodářsky mnohem slabší než bývalé vládnoucí vrstvy německé a maďarské, se pomocí státní hospodářské politiky snažili o hospodářské osamostatnění a zlomení jejich hospodářské nadvlády. Vedle měnové odlučky a reformy k tomu sloužila i nostrifikace podniků (uznání československých státem) a repatriace akcií. Nostrifikační zákon (listopad 1919) nařizoval přenesení sídel akciových společností, které měly svá sídla ve Vídni nebo

v Budapešti, na území ČSR. Změny se týkaly i hospodářského vedení, správních rad a došlo i k přesunům v kapitálových účastech ve prospěch českého, případně slovenského kapitálu. Nostrifikace, která probíhala zhruba 10 let, byla spojena s repatriací akcií, což bylo spojeno s vykupováním zahraniční účasti rakouského případně maďarského kapitálu na průmyslových podnicích v ČSR.

Jedním z nejradikálnějších zásahů do majetkových poměrů se stala pozemková reforma. Měla i nacionální aspekt, jedna třetina půdy patřila velkostatkům, které vlastnila německá a maďarská šlechta. Na jaře 1919 přijal parlament záborový zákon, kterým se zabíral majetek o výměře nad 150ha zemědělské a 250ha veškeré půdy, celkem podléhalo záboru 28% půdy. Ve srovnání se střeoevropskými státy byla pozemková reforma v ČSR jednou z nejrozsáhlejších. Zábořem se majetek nevyvlastňoval, pouze československý stát nabýval právo majetek za náhradu přejímat a přidělovat. Přídělový zákon byl přijat 1920, přidělováním půdy byl pověřen Pozemkový úřad, který ovládali agráři. Vlastní provádění probíhalo od roku 1922 do konce 20. let, pozemková reforma zůstala do roku 1938 neukončena. Většina zabrané půdy byla podle programu agrární strany přidělena středním a drobným rolníkům, lesy si většinou ponechal ve vlastnictví stát. Na základě pozemkové reformy získala agrární strana značný vliv mezi drobným rolnictvem a významně posílil své pozice i agrární kapitál, který začal postupně pronikat i do dalších průmyslových odvětví. Od poloviny 20. let agrární kapitál a agrární strana rozhodovaly nejen o zemědělské politice, ale spolu se skupinou Živnobanky začaly spoluurčovat i státní hospodářskou politiku.

Vývoj hospodářství neprobíhal bez výkyvů. Období prosperity a konjunktury se střídala s obdobími útlumu (deprese), či dokonce krize. Období 1918-1921 představovala léta hlubokého poválečného rozvratu a postupného přeorientování hospodářství na mírové podmínky. Výrazné oživení přinesla léta 1924-1925 a po nich následovalo období hospodářské konjunktury, která vyvrcholila v roce 1929. Pokročila i hospodářská integrace státu a ČSR se díky rychlému rozvoji vnitřního trhu měnila v poměrně jednotný celek, i když rozhodující podíl na celkové výkonnosti si i nadále uchovaly české země. Československo se zařadilo mezi středně hospodářsky vyvinuté státy. Na podzim 1929 vypukla světová hospodářská krize, která republiku zasáhla poněkud opožděně. V roce 1929 postihla krize zemědělskou výrobu orientovanou na vývoz (řepa, obilí) a spotřební průmysl. Do ostatních průmyslových odvětví pronikala krize pomaleji a s určitým opožděním za světovým vývojem. Plně se projevila od poloviny roku 1931, kulminovala na rozdíl od většiny zemí až v roce 1933, kdy se průmyslová výroba snížila na 60% úroveň roku 1929 a nezaměstnanost dosáhla téměř miliónu lidí. Příčinou mimořádně hluboké krize v ČSR byl úpadek zahraničního obchodu, plně se projevily také úvěrová a měnová krize. Jádrem krize však byla krize v průmyslu, nejdříve a nejvíce byla postižena krizí exportní odvětví lehkého průmyslu.

Agrárníky vedené vlády široké koalice prosadily rozsáhlé státní zásahy do ekonomiky, zvýšily agrární cla (1930), regulovaly vývoz a dovoz, zasahovaly do úvěrových poměrů, zavedly obilní monopol (1934) a na návrh ministra financí Karla Engliša byla provedena devalvace měny (snížen zlatý obsah koruny o jednu šestinu). K prosazení protikrizových opatření zmocňoval vládu zákon o mimořádné moci nařizovací z června 1933, prodlužovaný až do léta 1937. Ke zmírnění nejtěžších sociálních dopadů krize sloužilo zvýšení státních příspěvků v nezaměstnanosti, stravovací a poukázkové akce, komunální a veřejné práce, odklad exekucí zadlužených podniků. Tato opatření však neřešila příčiny krizového stavu. Sociální radikalizace byla provázena radikalizací nacionalistickou a důsledky krize se promítaly i do napjaté národnostní situace v ČSR. V roce 1934 se projevil pomalý vzestup výroby, od poloviny 30. let opět docházelo k oživení, které bylo do značné míry spjaté s růstem zbrojní výroby v důsledku ohrožení republiky. V roce 1937 se ukazatele hospodářského růstu dostaly téměř na úroveň 20. let. Hospodářský cyklus však již nestačil

přejít v konjunkturu.

Kontrolní otázky

1. Charakterizujte hospodářské postavení nového československého státu.
2. Kde byla soustředěna hlavní část průmyslu a jaká byla jeho skladba?
3. Charakterizujte hlavní etapy hospodářského vývoje v letech 1918-1938.
4. Co vedlo k hospodářskému osamostatnění ČSR?
5. Co víte o A. Rašínovi a K. Englišovi?
6. Vysvětlete rozdíl mezi deflační a devalvační měnovou politikou.
7. Jak probíhala příprava a průběh pozemkové reformy?
8. Vysvětlete příčiny a důsledky velké hospodářské krize.
9. Charakterizujte vládní protikrizová opatření.
10. Jaké byly sociální a politické důsledky velké hospodářské krize?

Literatura

Československá pozemková reforma 1919-1935. Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference Uherské Hradiště 1994.

FALTUS, Josef - PRŮCHA, Václav: Hospodářské dějiny. Praha 1992.

HARNA, Josef - LACINA, Vlastislav: Základní problémy agrárního hnutí v Československu v letech 1918-1939. Sborník historický 34, 1987, s. 87-131.

KÁRNÍK, Zdeněk: České země v éře první republiky. Díl I., II. Praha 2000, 2003.

LACINA Vlastislav: Formování československé ekonomiky 1918-1923. Praha 1990.

LACINA, Vlastislav: Velká hospodářská krize v Československu 1929-1934. Praha 1984.

LACINA, Vlastislav: Zlatá léta československého hospodářství (1918-1929). Praha 2000.

LACINA, Vlastislav: Alois Rašín. Praha 1992.

LACINA, Vlastislav: Nostrifikace podniků a bank v prvním desetiletí Československé republiky. ČČH 92, 1994, s. 77-93.

LACINA, Vlastislav: Hospodářská politika československého státu a podnikání ve 20. letech 20. století. Moderní dějiny 4, 1996, s. 159-181.

LACINA Vlastislav - SLEZÁK, Lubomír: Hospodářská politika v ekonomickém vývoji ČSR. Praha 1994.

MYŠKA, Milan: Historická encyklopedie podnikatelů Čech, Moravy a Slezska do poloviny XX. století. Ostrava 2003.

Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa mezi světovými válkami. Praha 2000.

PRŮCHA, Václav: Pozice československého hospodářství v meziválečném období ve srovnání se státy střední Evropy. Moderní dějiny 8, 2000, s. 153-160.

STEINER, Jan - GERŠLOVÁ, Jana: Kapitoly z dějin podnikání v Československu. I. Období do roku 1938. Karviná 1992.

ŠETŘILOVÁ, Jana: Alois Rašín. Dramatický život politika. Praha 1997.

TEICHOVÁ, Alice: Mezinárodní kapitál a Československo v letech 1918-1938. Praha 1994.

Přílohy

Rašínovy projevy ve sněmovně k jeho Finančnímu plánu

„Myslím, že v naší veřejnosti se na otázku úpravy valuty díváme nesprávně. Díváme se na ni jako na nějaké finančně politické opatření, ve skutečnosti však je otázkou národohospodářskou, a ne otázkou čistě finanční. Národohospodářskou proto, poněvadž jenom při povznesení celého národního hospodářství a naší výroby můžeme se povlovně dopracovat skutečně pevné měny... Finance mohou pomáhat, ale ve skutečnosti na volném národním hospodářství a na celém jeho rozvoji záleží dobrá nebo špatná valuta.“

21. ledna 1919

„My si musíme být vědomi, že jen tenkrát bude mít ta naše česká koruna dobrý zvuk a dobrý kurs, vyhovíme-li třem základním podmínkám života hospodářského: dovedeme-li si svůj rozpočet státní upravit takovým způsobem, aby nebyl pasivní, dovedeme-li v tom státním rozpočtu šetřit, dělat jen to, co je nevyhnutelně potřebné, všechno ostatní, co nemusí hned být, odkládat na budoucí časy a přitom krýt schodky, které tady vzniknou, novými daněmi. Jestliže my vůči cizině se budeme moci vykázat skutečně aktivním rozpočtem, pak budou věřit také naší koruně. Ale ovšem to samo o sobě není ještě tím rozhodujícím. My nesmíme šetřit jenom ve státě, ale musíme šetřit vůbec. Musíme šetřit a vyrábět, jiné pomoci nám není, jinak ta koruna bude stejně devalvována, jako byla ta stará... Nemohu přestat s tím, abych skutečně všude a vždycky říkal, že my tady v Národním shromáždění nějakým prostým zákonem, nějakým dekretem valutu napravit nemůžeme, nýbrž že valutu můžeme napravit jenom tenkrát, jestliže všichni budeme pracovat a jestliže všichni budeme šetřit.“

25. února 1919

„Pánové, z té strany je zcela zbytečné, jaksi mě upozorňovat na progresi.... Daň má pro mne být jen jiným způsobem formy devalvace těch korun zbohatlických. To nemohu provést jinak než právě progresí. Já, pánové, bych si přál, - to ovšem nezáleží na mně, nýbrž na slavném shromáždění - , aby mohla být provedena daň z majetku tím způsobem, že by majetek předválečný mohl být stížen co možná mírně a přírůstek válečný velmi ostře, a současně abychom mohli udělat jednu věc: abychom u těch, kteří válkou na svém jmění utrpěli ztrátu, jejichž jmění se zmenšilo, mohli přikročit k jisté degresi a ke zmenšení sazby, která by jinak platila. Tím bychom zajisté docílili u všech lidí, co u daní je velice důležité: že by měli pocit, že tato dávka je dávkou spravedlivou.“

„Já bych si představoval systém nápravy měny tak, že bychom učinili vše možné k zlepšení kursu naší koruny... Ale poněvadž bychom touto cestou způsobili, že bychom všem těm, kterým říkáme obvykle váleční zbohatlíci, udělali z těch bezcenných papírových korun koruny dobré, museli bychom devalvací těchto válečných korun provést velkou dávkou z majetku... Stojím na stanovisku, že naše berní technika by mohla být dokonalá, že bychom nepotřebovali provádět odkolkování úplně mechanicky, nýbrž že bychom dovedli pomocí daně z majetku toto odkolkování, totiž toto znehodnocení toho majetku, provést způsobem, který by byl individualizován, který by se řídil podle velikosti toho majetku a podle toho, zdali ten majetek byl nabyt před válkou nebo ve válce.“

25. února 1919

Zdroj: Ferdinand Peroutka: Budování státu. II. Praha 1919, s. 476, 483.

Index průmyslové výroby v ČSR 1913, 1919-1937 (1929 = 100)

Rok	Průmysl celkem	Hornictví	Kovo	Textil
1913	70,9	-	-	-
1919	54,4	-	-	-
1920	53,2	-	-	-
1921	61,0	78,8	37,5	69,5
1922	55,3	66,8	31,2	67,1
1923	58,1	69,8	47,7	56,6
1924	76,0	86,8	59,3	81,4
1925	79,0	78,7	66,3	88,9
1926	76,7	84,5	61,4	80,7
1927	89,0	87,2	76,7	106,0
1928	95,8	90,0	94,4	101,1
1929	100,0	100,0	100,0	100,0
1930	89,2	85,9	85,4	90,8
1931	80,7	78,8	72,0	82,5
1932	63,5	66,5	40,0	67,9
1933	60,2	64,4	41,1	63,3
1934	66,5	64,9	48,5	75,9
1935	70,1	66,0	61,0	73,9
1936	80,1	71,5	75,9	91,3
1937	96,3	91,6	105,8	102,3

Zdroj: Vlastislav Lacina: Zlatá léta československého hospodářství (1918-1929). Praha 2000, s. 240.

12. téma

ZAHRANIČNÍ POLITIKA ČSR 1918-1938

Československá zahraniční politika, i když byla nucena reagovat a přizpůsobovat se proměnám mezinárodní situace, byla charakterizována řadou konstantních činitelů. Prvním byla snaha o udržení poválečného statu quo tzv. versailleského systému, jenž v mírových smlouvách fixoval vznik ČSR, zajišťoval její hranice i místo po boku vítězných mocností. Hlavní osu zahraniční politiky tvořil přátelský vztah k vítězným státům Dohody, především k Francii, který vyplýval z takřka hegemonního postavení Francie na evropském kontinentu, ale i příbuzných ideologických, politických a strategických zájmů ve střední Evropě. Pro bezpečnost a hospodářskou orientaci ČSR mělo hrát významnou roli také vytvoření spojeneckého bloku Malé dohody (s Rumunskem a královstvím Srbů, Chorvatů a Slovinců). Zájem na stabilitě mezinárodní politické scény a smírném řešení mezinárodních sporů vedl československou diplomacii k aktivní angažovanosti ve Společnosti národů, evropské organizaci se sídlem v Ženevě, jejíž založení bylo výsledkem Versailleské mírové konference. Součástí strategie československé diplomacie bylo také udržování přátelských vztahů se všemi státy, zejména sousedními, což bohužel zůstávalo spíše v rovině přání.

Oblast zahraniční politiky ovládal od počátku téměř monopolně tzv. Hrad. Masarykem vybraný nástupce do funkce hlavy státu E. Beneš zastával post ministra zahraničí již od počátku 20. let až do roku 1935, avšak ani po svém zvolení prezidentem, kdy se stal ministrem zahraničí Kamil Krofta, se faktického řízení rezortu nevzdal. Byl to důsledek skutečnosti, že Masaryk a Beneš spolu se zesnulým Štefánikem tvořili za války vedení Národní rady československé, která se zasloužila o vznik nového státu, a disponovali na rozdíl od domácí politické reprezentace osobními kontakty a diplomatickými zkušenostmi.

Definitivní stanovení hranic ČSR s poraženým Německem, Rakouskem a Maďarskem bylo vyhrazeno Versailleské mírové konferenci. Republice byly přiznány historické české země (včetně Chebska), k nimž byla od Rakouska připojena menší část území Valticka a Vitorazska, od Německa získala ČSR Hlučínsko a k republice byla připojena i Podkarpatská Rus, která byla součástí předválečných Uher. S územními nároky vůči ČSR se ozval i původně předpokládaný spojenec – Polsko. Šlo zejména o hospodářsky a strategicky významnou historickou součást českých zemí Těšínsko. Těšínska otázka byla vyřešena na konferenci velvyslanců v roce 1920 rozdělením Těšínska mezi ČSR a Polsko, představovala však po celé meziválečné období, ale i později, jablko sváru mezi oběma zeměmi. Z Versailleské konference vyšla ČSR s finančními závazky. Převzala podíl na rakousko-uherských předválečných dlužích (celkem 5 mld. Kč.), reparační náhrady vítězů (7,6 mld. Kč.) a musela platit tzv. příspěvek za osvobození (za náklady války, udržování legií ve výši cca. 5 mld. Kč). Z různých důvodů nebyl však tento dluh z valné části uhrazen.

E. Beneš stál u zrodu obranné koncepce malých států střední a jihovýchodní Evropy proti revanšistickým snahám Maďarska. Základem tzv. Malé dohody byla československo-jugoslávská spojenecká smlouva ze srpna 1920. Po dvojím pokusu Karla I. o návrat na uherský trůn v roce 1921 uzavřela ČSR podobnou smlouvu s Rumunskem a svazek byl dovršen rumunsko-jugoslávským spojenectvím. Státy Malé dohody patřily k francouzskému spojeneckému systému, upevněnému v polovině 20. let bilaterálními smlouvami. Politická orientace ČSR na Francii však postrádala pevnější hospodářský základ, protože tomu bránily tradiční hospodářské vazby i geografická poloha. ČSR nesdílela přání Francie připojit k Malé dohodě i Polsko, i když hraniční spory byly smluvně vyřešeny československo-polskou smlouvou v roce 1921. I před úsilí ČSR o upevnění malodohodového spojenectví se nedařilo ve všech případech koordinovat zahraniční politiku a svazek byl oslabován i rozpornými

hospodářskými zájmy. V roce 1922 uzavřel Beneš obchodní dohodu se sovětským Ruskem, která zůstala izolována a nebyla ratifikována. Nebyla spojena s uznáním státu sovětského Ruska de iure.

Vztah československo-německý byl Benešem označen za stěžejní problém zahraniční politiky. Na vztahy obou států silně emočně působil problém německé menšiny v ČSR a její protičeskoslovenská vystoupení v prvních letech a také říšskoněmecká podpora iredentistických organizací českých Němců. S Německem měla ČSR silné hospodářské vazby, jako první z dohodových států uzavřela ČSR s Německem v roce 1920 obchodní smlouvu a zřekla se práva na sekvestraci říšskoněmeckého majetku v ČSR. O tři roky později zachovala přes nátlak Francie v rúském konfliktu neutralitu.

Ve vztahu k Rakousku usilovala čs. diplomacie o sblížení s Vídní, což u rakouských vlád nacházelo příznivý ohlas. Značnou roli zde hrála i hospodářská složka, hospodářské sepětí obou států bylo ještě větší než s Německem. V roce 1921 byla podepsána tzv. lánská smlouva, která deklarovala princip neutrality ve vzájemných vztazích a zaručovala neměnnost hranic. Jako kompenzaci poskytla ČSR Rakousku půjčku ve výši 50 mil. Kč a v roce 1920 Beneš požádal o přijetí Rakouska do Společnosti národů. Beneš se aktivně angažoval ve Společnosti národů a podílel se na vypracování Protokolu k pokojnému uspořádání mezinárodních vztahů v roce 1924, který byl založen na zásadách arbitráží, bezpečnosti a odzbrojení.

Uzavření locarnských dohod v říjnu 1925 bylo známkou oslabení zahraničně politického postavení Československa. S ČSR a Polskem uzavřely Německo a Francie arbitrážní smlouvy, které však nebyly zahrnuty do locarnských dohod a neznamenal mezinárodní zajištění nezměnitelnosti východních hranic Německa.

V období velké hospodářské krize rostly hospodářské problémy Malé dohody, Československo nedokázalo absorbovat agrární produkty svých balkánských spojenců, kde získávalo hospodářský a politický vliv Německo. Ohrožení ČSR se po příchodu Hitlera k moci v Německu zvyšovalo úměrně s agresivitou německé politiky a neúspěchy snah o vytvoření protiváhy systémem kolektivní bezpečnosti. V roce 1933 vystoupilo Německo ze Společnosti národů a opustilo odzbrojovací konferenci. Rozklad francouzského spojeneckého systému se podařilo Hitlerovi urychlit izolací Polska, s nímž uzavřel v roce 1934 pakt o neútočení.

V roce 1934 vstoupil SSSR do Společnosti národů, o rok později reagovala Francie na připojení Sárska k Německu a Hitlerem zavedenou všeobecnou brannou povinnost uzavřením spojenecké smlouvy se SSSR (květen 1935). Československo na ni navázalo obdobnou smlouvou československou - sovětskou, uzavřenou 16. května 1935, která obsahovala ustanovení, „ že závazky vzájemné pomoci budou účinné jen tehdy, pokud bude oběti útoku poskytnuta pomoc ze strany Francie“. Británie zvolila taktiku usmírování (appeasementu) hitlerovského Německa, kterému Československo stálo v cestě v zatím tajně vyhlášeném cíli dobytí životního prostoru na východě. ČSR se snažila čelit sílícímu tlaku pokusem o aktivizaci Malé dohody a nakrátko ministr zahraničí Milan Hodža chtěl prosadit projekt, kterým by se poněkud měnil dosavadní zahraniční kurs ČSR. Hodžův plán tzv. dunajské unie počítal v ekonomické oblasti s exportem zemědělských přebytků ze střední Evropy a Podunají na západní trhy zejména Velké Británie. Politicky mělo dojít k užším vazbám s V. Británií a zejména Itálií, když se plánovalo nejprve sblížení Malé dohody a států římských protokolů (Itálie, Maďarska, Rakouska). Plán však narazil na nedůvěru V. Británie, a odpor Itálie a Německa, které v něm viděly křížení svých plánů se střední Evropou. Vývoj a řešení sudetoněmecké otázky v letech 1936-1938 na vnitropolitické a mezinárodní scéně viz kapitola Mnichov.

Kontrolní otázky

1. Vysvětlete termín versailleský mírový systém.
2. Objasněte problémy se stanovením hranic československého státu a připojením Podkarpatské Rusi.
3. Charakterizujte vztahy ČSR k Německu, Rakousku, Maďarsku a Polsku.
4. Co byla Malá dohoda?
5. Jmenujte ministry zahraničí první československé republiky.
6. Charakterizujte orientaci čs. zahraniční politiky v meziválečném období.
7. Co se řešilo v Locarnu v roce 1925?
8. Co víte o československo-sovětské smlouvě z roku 1935?
9. Charakterizujte čs. zahraniční politiku po nástupu Hitlera k moci v Německu.
10. Objasněte politiku appeasementu.

Literatura

- Československo 1918-1938. Osudy demokracie ve střední Evropě. Sv. 1. a 2. Praha 1999.
- DEJMEK, Jindřich: E. Beneš. Politická biografie českého demokrata. I. II. díl. Praha 2006, 2008.
- DEJMEK, Jindřich: Politické vztahy mezi Československem a Rakouskem po smlouvě lánské (1922-1925). Moderní dějiny 3, 1995, s. 121-166.
- DEJMEK, Jindřich: Nenaplněné naděje: Politické a diplomatické vztahy Československa a Velké Británie (1918-1938). Praha 2003.
- DEJMEK, Jindřich - NĚMEČEK, Jan (eds.): Československo na pařížské mírové konferenci 1918-1920. Praha 2011.
- GAWRECKI, Dan: Politické a národnostní poměry v Těšínském Slezsku 1918-1938. Studie o Těšínsku 15. Český Těšín 1999.
- KLIMEK, Antonín: Jak se dělal mír roku 1919. Praha 1989.
- KLIMEK, Antonín - KUBŮ, Eduard: Československá zahraniční politika 1918-1938. Kapitoly z dějin mezinárodních vztahů. Praha 1995.
- KUBŮ, Eduard: Německo-zahraněpolitické dilema Edvarda Beneše. (Hospodářské vztahy s Německem v československé zahraniční politice (1918-1924). Praha 1994.
- KVAČEK, Robert: Obtížené spojení. Politicko-diplomatické vztahy mezi Československem a Francií 1937-1938. Praha 1989.
- MORAVCOVÁ, Dagmar - BĚLINA, Pavel a kol.: Kapitoly z dějin mezinárodních vztahů 1914-1941. Praha 1994.
- OLIVOVÁ, Věra: Zápas o Československo 1938. Praha 1996.
- OLIVOVÁ, Věra: Československo a Německo 1918-1929. Praha 2011.
- PEROUTKA, Ferdinand: Budování státu I. - IV. Praha 1991.
- ŠEDIVÝ, Jaroslav: Osudné spojení: Praha a Moskva 1920-1948. Praha 2015.
- ZEMAN, Zbyněk: Edvard Beneš. Politický životopis. Praha 2000.

Přílohy:

Mírová smlouva s Rakouskem (19. září 1919)

ČÁST III.

Politické klausule evropské

Oddíl III.

Stát československý

Článek 53) Rakousko uznává, jak to již byly učinily mocnosti spojené a sdružené, úplnou nezávislost státu československého, zahrnujícího i autonomní území Rusínů na jih od Karpat.

Článek 54) Rakousko se vzdává, pokud se jeho týče, ve prospěch státu československého všech práv a právních titulů na území bývalého mocnářství rakousko-uherského, která leží za hranicemi Rakouska, tak jak jsou stanoveny v článku 27 Část II (Hranice Rakouska), a která jsou uznána podle této smlouvy za části československého státu.

Článek 55) Komise složená ze sedmi členů, z nichž pět bude jmenováno Čelnými mocnostmi spojenými a sdruženými, jeden státem československým a jeden Rakouskem, bude ustavena do čtrnácti dnů po tom, kdy nabude působnosti tato smlouva, aby určila na místě samém hraniční čáru, popsanou v článku 27-60 Části III: (Hranice Rakouska) této smlouvy.

Rozhodnutí komise stanou se většinou hlasů a budou závazná pro zúčastněné strany.

Článek 56) Stát československý se zavazuje nebudovati žádných vojenských zařízení na části svého území, která leží na pravém břehu Dunaje na jih od Bratislavy.

Článek 57) Stát československý tím, že svoluje k jejich zařazení do smlouvy s Čelnými mocnostmi spojenými a sdruženými, přijímá ustanovení, která tyto mocnosti budou pokládati za nutná k ochraně zájmů těch obyvatelů v Československu, kteří se od většiny obyvatelstva liší rasou, jazykem neb náboženstvím.

Stát československý rovněž schvaluje, aby byla pojata ve smlouvu s Čelnými mocnostmi spojenými a sdruženými ustanovení, která tyto mocnosti uznají za nutná, aby byly obchodu ostatních států zabezpečeny svoboda průvozu a způsob obchodování vyhovující zásadám slušnosti.

Článek 58) Podíl a povaha finančních břemen bývalého císařství rakouského, která bude státu československému převzítí za území postavené pod jeho svrchovanost, budou určeny podle článku 203 Části IX. (Klausule finanční) této smlouvy.

Pozdější úmluvy upraví veškeré otázky, které by nebyly upraveny touto smlouvou a ke kterým by mohlo dáti podnět postoupení řečeného území.

Zdroj: Dějiny českého státu v dokumentech. Ed. Zdeněk Veselý. Praha 2003, s. 287.

Rozhodnutí konference velvyslanců o Těšínsku, Oravě a Spiši (28. července 1920)

3.

1. Osoby, které měly před 1. lednem 1914 domovské právo v bývalém vévodství těšínském neb v území Oravy a Spiše, nad nimiž svrchovanost Polska neb Československa byla uznána, nabudou plným právem polskou nebo československou státní příslušnost. Stejně tak bude i s osobami, které aniž by měly domovského práva, by sídlily v řečených územích

před 1. lednem 1908.

2. Osoby, starší 18 let, získávající plným právem polskou nebo československou státní příslušnost ve smyslu čl. 1, budou mít možnost během jednoho roku, počínajíc dnešním dnem, optovati pro československou nebo polskou státní příslušnost, v úvahu přicházející.

Pokud se týče osob, které nabyly domovského práva na území Těšína, Oravy nebo Spiše po prvním lednu 1914 neb které, aniž tam měly domovského práva, sídlily tam po prvním lednu 1908, bude nabytí polské neb československé státní příslušnosti opcí odvislé od souhlasu vlády polské neb československé podle okolností. Bude-li souhlas odmítnut, bude o těchto osobách platiti ustanovení podle odstavce 2 čísla 1 tohoto článku.

Opce manžela zahrnuje v sobě opci manželčinu a opce rodičů opci dětí mladších 18. let.

Osoby, které použily výše zmíněného práva opce, budou muset přesídliti do státu, pro nějž optovaly během příštích dvanácti měsíců.

Budou moci svobodně podržeti nemovitý majetek, jež mají na území druhého státu, kde měly své bydliště před opcí.

Budou moci odvéztí svůj movitý majetek všeho druhu. Nebudou jim uloženy za to žádné poplatky, žádné vývozní nebo dovozní clo.

3. Osoby, které mají domovské právo v území přiřknuté Polsku neb Československého státu ve smyslu tohoto rozhodnutí a které se odlišují rasou neb jazykem od většiny obyvatelstva, budou moci v šestiměsíční lhůtě, počínajíc dnešním dnem, optovat pro tu zemi, která byla součástí rakousko-uherské monarchie neb se stala nástupkyní území řečené monarchie, v níž jest většina obyvatelstva složená z osob, mluvících týmž jazykem a jsoucích téže rasy jako ony. Ustanovení článku 2, týkající se provádění opčního práva, vztahují se na provádění práva uznaného tímto článkem.

4. Žádné obtíže nebudou činěny vykonávání opčního práva, stanoveného tímto rozhodnutím a dovolujícího těm, jichž se týká nabytí neomezeně jakékoliv státní příslušnosti.

5. Pokud se týče použití předcházejících ustanovení, plátí pro vdané ženy ve všem tytéž podmínky jako pro jejich muže a pro děti mladší 18 let jako pro jejich rodiče.

4.

Žádný z obyvatelů bývalého vévodství Těšínského neb území Oravy neb Spiše nesmí býti stíhán neb pronásledován, ať pro své politické chování od 28. července 1914 až do převzetí řečených území Polskem neb Československem, zvláště ne pro činy související s úpravou svrchovanosti, ať pro své rozhodnutí o své státní příslušnosti ve smyslu tohoto ustanovení.

(...)

Zdroj: Dějiny českého státu v dokumentech. Ed. Zdeněk Veselý. Praha 2003, s. 303.

Československo-sovětská spojenecká smlouva (16. květen 1935)

(...)

Článek 1.

Pro případ, že by Republika československá nebo Svaz sovětských socialistických republik byly předmětem hrozby nebo nebezpečí útoku ze strany některého evropského státu, Svaz sovětských socialistických republik stejně jako Republika československá se navzájem zavazují přikročiti bez odkladů k úradě o opatřeních, aby byla zachována stanovení článku 10.

Paktu Společnosti národů.

Článek 2.

V případě, že by za podmínek, předvídaných v článku 15. odstavci 7. Paktu Společnosti národů, Republika československá nebo Svaz sovětských socialistických republik byly přes upřímně mírumilovné své úmysly předmětem nevyvolaného útoku ze strany některého evropského státu, Svaz sovětských socialistických republik stejně jako Republika československá si bez odkladu vzájemně poskytnou pomoc a podporu.

(...)

Článek 4.

Bez újmy předchozích ustanovení této smlouvy stanoví se, že bude-li jedna z vysokých smluvních stran napadena jedním nebo několika třetími státy za podmínek nedávajících podkladu k poskytnutí pomoci a podpory podle této smlouvy, druhá Vysoká smluvní strana se zavazuje, že za trvání konfliktu neposkytne přímo ani nepřímo pomoci ani podpory útočnickovi nebo útočnickům, při čemž každá ze stran prohlašuje, že není vázána žádnou dohodou o pomoci, která by byla v rozporu s tímto závazkem.

(...)

Dáno v Praze ve dvojím vyhotovení dne 16. května 1935.

Dr. Edvard Beneš

S. Alexandrovskij

Podpisový protokol.

Přistupující k podpisu československo-sovětské smlouvy o vzájemné pomoci z dnešního dne, zmocněnci podepsali tento protokol, jenž bude ratifikován spolu se smlouvou.

(...)

II.

Obě vlády konstatují, že dosah závazků obsažených v člancích 1., 2. a 3. této smlouvy, která byla sjednána ve snaze, přispěti k tomu, aby ve východní Evropě byl vybudován regionální systém bezpečnosti, jehož počátek byl učiněn československo-sovětskou smlouvou z 2. května 1935, jest vymezen tak, jak je stanoveno ve 4. bodě podpisového protokolu k řečené smlouvě. Obě vlády zároveň uznávají, že závazky vzájemné pomoci budou mezi nimi účinné jen potud, pokud tu budou podmínky předvídané touto smlouvou a pokud bude oběti útoku poskytnuta pomoc ze strany Francie.

(...)

Dáno v Praze dne 16. května 1935.

Dr. Edvard Beneš

S. Alexandrovskij

Zdroj: Dějiny českého státu v dokumentech. Ed. Zdeněk Veselý. Praha 2003, s. 303.

12.téma

MNICHOV A JEHO PŘÍČINY

Následky světové hospodářské krize se neblaze promítly v celém systému mezinárodních vztahů v Evropě. Po nástupu Hitlera k moci v Německu v roce 1933 se úměrně rostoucí agresivitě nacistické politiky a stále vyhocenější nacionální agitaci Henleinovy Sudetoněmecké strany (SdP) zvyšovalo ohrožení Československa. K urychlení rozkladu francouzského spojeneckého systému přispěla i Hitlerova izolace Polska, s nímž Hitler uzavřel v únoru 1934 pakt o neútočení, což se odrazilo ve zhoršení česko-polských vztahů jak zahraničních tak vnitřních.

Přímou hrozbu však představoval pro Československo především nacistický režim v Německu, který stupňoval své útoky na ČSR, na její demokratické uspořádání, spojenecké svazky, prohlašoval se za ochránce sudetských Němců a vybičovanou nacionalistickou propagandou dosáhl postupného příklonu značné části německého obyvatelstva k Hitlerovu programu sjednocení všech Němců v říši. Nebezpečím pro samotnou existenci republiky se stávalo i sudetoněmecké politické hnutí pod vedením Konráda Henleina, které vzniklo v říjnu 1933 jako Sudetoněmecká vlastenecká fronta (Sudetendeutsche Heimatsfront, SHF) a před volbami 1935 se změnilo v politickou stranu Sudetendeutsche Partei (SdP). Hnutí vystupovalo nejprve s požadavkem autonomie pro sudetské Němce, minimálně od roku 1937 až do kritického září 1938 se však ztotožnilo s nacistickým taktickým záměrem, navenek stát zvláště před západními mocnostmi na půdě československého státu, ve skutečnosti však přispívat k jeho likvidaci a vnitřnímu rozkladu. Požadavky vůči vládě měly být stupňovány tak, aby nemohly být splněny a vina za ztroskotání jednání mohla být svalena na československou vládu.

S vyhocenou protičeskou agitací vystupovala na Slovensku i Hlinkova ľudová strana (HSĽS)), která požadovala zavedení slovenské autonomie. V srpnu 1933 využila oslav 1 100. výročí založení prvního křesťanského kostela v Nitře knížetem Pribinou k rozsáhlým demonstracím, které se zvrhly v propagaci slovenských autonomistických požadavků a dostaly výrazně protičeský charakter.

Autoritativní a fašistické tendence se projevíly i v českém politickém táboře. Vedle Gajdovy Národní obce fašistické, hlásící se otevřeně k fašistickému hnutí podle italského vzoru, či Stříbrného Národní ligy se ostrý nacionalistický kurs prosazuje i uvnitř Národní demokracie, která se před volbami 1935 spojila s Národní ligou a Marešovou Národní frontou ve stranu Národního sjednocení. I uvnitř některých vládních stran, např. agrární nebo živnostenské, vznikala pravicová křídla, která požadovala autoritativní demokracii. Vnitropolitickou krizi dokumentovaly parlamentní volby 1935, v nichž sice Národní sjednocení neuspělo a vládní koaliční strany, které šly do voleb s programem boje proti fašismu a obrany demokracie si svoje pozice udržely, nicméně na Slovensku zaznamenala HSĽS kandidující v rámci Autonomistického bloku spolu se Slovenskou národní stranou a polskými stranami přírůstek hlasů. Varovné bylo zejména vítězství SdP v pohraničních oblastech, kde ji volily dvě třetiny obyvatelstva. Absolutně získala SdP ve volbách největší počet hlasů, z hlediska poslaneckých mandátů ji o jeden mandát předstihla Republikánská strana. Nejvýrazněji se vnitropolitická krize projevila v prosinci 1935 v souvislosti s prezidentskou volbou. Prezident Masaryk, který na sklonku roku abdikoval, navrhl za svého nástupce E. Beneše, v němž viděl záruky pokračování demokratické politiky, s jeho kandidaturou však nebyl všeobecný souhlas. Agrární strana pod předsednictvím R. Berana postavila proti Benešovi svého vlastního kandidáta prof. B. Němce v naději, že tuto kandidaturu podpoří i další pravicové síly včetně HSĽS a SdP. Předpokládány „prosincový

blok“ pravicových nacionalistických stran se však nakonec nezdařil, neboť od spojení s agrárníky nakonec odstoupili slovenští řuďáci (na pokyn Vatikánu) i henleinovci a Beneš byl v prosinci 1935 zvolen prezidentem republiky.

Ve druhé polovině 30. let se stupňoval kombinovaný tlak, který byl na ČSR vyvíjen zevnitř i zvenčí. Požadavky SdP i HSLS se radikalizovaly a nebylo možno přehlédnout ani vojenské přípravy Německa proti ČSR. Na počátku roku 1937 prohlásil Hitler na důvěrné schůzce čelných reprezentantů nacistického režimu, že Rakousko a ČSR budou nejbližšími objekty německého útoku. Doma inicioval Milan Hodža jednání s tzv. neoaktivistickým křídlem uvnitř německých agrárníků, křesťanských sociálů a sociálních demokratů ohledně zlepšení postavení německé menšiny. V únoru 1937 předložila vláda projekt o národnostním vyrovnání, který měl zlepšit hospodářskou a sociální situaci v pohraničí a upravit státní správu podle národnostního klíče. SdP však toto řešení odmítla jako nedostatečné a dala přednost přímým kontaktům s Hitlerem, podle jehož instrukcí měla strana klást požadavky, které byly pro českou stranu nepřijatelné. Na sjezdu SdP v Karlových Varech v dubnu 1938 vyhlásil Henlein program vytvoření uzavřeného německého sídelního území uvnitř ČSR a strana se přihlásila k nacismu. Tzv. karlovarské požadavky SdP obsahovaly celkem osm bodů a jejich úplná realizace by fakticky znamenala konec státní suverenity ČSR. Obecní volby konané v květnu 1938, které Henlein pojal jako plebiscit pro karlovarské požadavky, přinesly straně jednoznačné vítězství, jen 10% německého obyvatelstva jí neodevzdalo svůj hlas. Nepokoje v pohraničí v souvislosti s volbami a hlášené přesuny německých vojsk v blízkosti československých hranic přiměly československou vládu 20. května k vyhlášení částečné mobilizace.

O osudu Československa se nakonec rozhodovalo v zahraničí. Problém česko-německý byl stále méně posuzován ve Velké Británii a Francii jako vnitřní záležitost suverénního státu, ale především jako záležitost mezinárodní, jako možná záminka k válce. Neochota západních velmocí ke konfrontaci s Hitlerem se projevila v srpnu 1938 v rámci mise lorda Runcimana, který jako „nezávislý pozorovatel“ měl posoudit situaci německé menšiny v ČSR. V průběhu Runcimanovy mise předložila československá vláda SdP plán, kterým přistupovala na požadavky autonomie německého pohraničního území. SdP však o plánu odmítla jednat a po Hitlerově projevu na sjezdu NSDAP v Norimberku 12. září se pokusila o ozbrojený puč v pohraničí (13. a 14. září), který byl československou vládou potlačen, a jeho vůdcové uprchli do Německa.

Na schůzce v Berchtesgadenu uznal premiér N. Chamberlain Hitlerovy požadavky na odstoupení československého pohraničí. Hodžova vláda ultimativní „doporučení“ britské a francouzské vlády z 19. září na odstoupení pohraničních oblastí s více než 50% německého obyvatelstva okamžitě a bez plebiscitu nejprve odmítla, po dalším nátlaku vyslovila 21. září souhlas s odstoupením požadovaného území, což vyvolalo prudký nesouhlas veřejnosti. Hodžova vláda padla a do čela nové vlády byl jmenován generál Jan Syrový. Dne 22. září na dalším setkání Hitlera s N. Chamberlainem v Bad Godesbergu žádal Hitler ještě rozsáhlejší zabor pohraničního území a podpořil územní nároky Polska a Maďarska vůči ČSR. Následující den vyhlásila Syrového vláda všeobecnou mobilizaci, která ukázala odhodlání většiny českého národa bránit republiku.

Z iniciativy britské diplomacie a z podnětu Mussoliniho byla svolána schůzka zástupců Německa, Itálie, Francie a Velké Británie na 29. září do Mnichova k jednání o německých požadavcích, českoslovenští zástupci nebyli k jednání přizváni. A. Hitler, B. Mussolini, E. Daladier a N. Chamberlain uzavřeli dohodu o odtržení pohraničních území Československa ve prospěch Německa. Dne 30. září vláda a prezident republiky mnichovský diktát přijali.

V průběhu října na základě ultimáta obsadili Poláci Těšínsko a provedli úpravy hranic ve svůj

prospěch. Druhého listopadu byla Vídeňskou arbitráží připojena k Maďarsku část jižního a východního území Slovenska a téměř polovina Podkarpatské Rusi.

Kontrolní otázky

1. Charakterizujte vývoj sudetoněmecké politiky po nástupu Hitlera k moci v roce 1933.
2. Vysvětlíte příčiny a okolnosti vnitropolitické krize v Československu v roce 1935.
3. Co byl tzv. prosincový blok?
4. Charakterizujte „neoaktivistickou“ politiku německých stran.
5. V čem spočívala taktika SdP při jednání s československou vládou?
6. Které strany na Slovensku vystupovaly s požadavkem slovenské autonomie?
7. Uveďte požadavky karlovarského programu SdP.
8. Charakterizujte postoj Velké Británie a Francie k Hitlerovým požadavkům vůči Československu a jednání, která předcházela Mnichovské konferenci.
9. Vyjmenujte signatáře Mnichovské dohody.
10. Které území odstoupila ČSR na základě Vídeňské arbitráže?

Literatura

BENEŠ, Edvard: Mnichovské dny: paměti. Praha 2003.

BRANDES, Detlef: Sudetští Němci v krizovém roce 1938. Praha 2012.

BRÜGEL, J. W.: Češi a Němci. Brno 2006.

ČELOVSKÝ, Bořivoj: Mnichovská dohoda 1938. Šenov u Ostravy 1999.

DEJMEK, Jindřich: E. Beneš. Politická biografie českého demokrata. I. II. díl. Praha 2006, 2008.

KLIMEK, Antonín: Velké dějiny zemí Koruny české. Sv. XIV. 1929-1938. Praha 2002.

KUKLÍK, Jan - NĚMEČEK, Jan - ŠEBEK, Jaroslav: Dlouhé stíny Mnichova. Mnichovská dohoda očima jejich signatářů a její dopady na Československo. Praha 2011.

Kural, Václav: Konflikt místo společenství. Češi a Němci 1918-1938. Praha 1992.

KURAL, Václav - RADVANOVSKÝ, Zdeněk a kol: „Sudety“ pod hákovým křížem. Ústí nad Labem 2002

KVAČEK, Robert: Poslední den. Z dramatického roku 1938. Praha 1989.

KVAČEK, Robert - HEYDUK, Miloš: Československý rok 1938. Česká Kamenice-Praha 2011.

LVOVÁ, Míla: Mnichov a Edvard Beneš. Praha 1968.

NĚMEČEK, Jan a kol: Mnichovská dohoda: cesta k destrukci demokracie v Evropě = Munich agreement: the way to destruction of democracy in Europa. Praha 2004.

OLIVOVÁ, Věra: Zápas o Československo 1938. Praha 1996.

Přílohy:

Mnichovská dohoda (30. září 1938)

Německo, Spojené království, Francie a Itálie se shodly se zřetelem k dohodě, jíž bylo v podstatě dosaženo o odstoupení sudetoněmeckého území, na těchto podmínkách a způsobech tohoto odstoupení a na opatřeních, jež třeba pro to učinit, a prohlašují, že podle této dohody je každý jednotlivě odpověden za kroky, které je třeba učinit, aby bylo zajištěno její provedení.

1. Vyklizení započne 1. října.
2. Spojené království, Francie a Itálie se shodují v tom, že vyklizení bude provedeno do 10. října, a to bez ničení jakýchkoli existujících zařízení, a že československá vláda je odpovědna za to, že vyklizení bude provedeno bez poškození uvedených zařízení.
3. Podmínky vyklizení podrobně určí mezinárodní výbor, složený ze zástupců Německa, Spojeného království, Francie, Itálie a Československa.
4. Postupné obsazování převážně německých území německými oddíly započne 1. října. Čtyři územní úseky, označené na přiložené mapě, obsadí německé oddíly v tomto pořadí: úsek označený I. 1. a 2. října, úsek označený II. 2. a 3. října, úsek označený III. 3. 4. a 5. října, úsek označený IV. - 6. a 7. října. Výše uvedený mezinárodní výbor bez odkladu vymeze zbývající území převážně německého charakteru a německé oddíly je obsadí do 10. října.
5. Mezinárodní výbor uvedený v§ 3 určí území, v nichž se má provést lidové hlasování. Tato území budou až do skončení lidového hlasování obsazena mezinárodními jednotkami. Týž výbor určí způsob, jakým se má lidové hlasování provést, přičemž bude vycházet ze způsobu hlasování v Sársku. Výbor stanoví rovněž den, kdy se lidové hlasování bude konat; tento den nesmí být pozdější než konec listopadu.
6. Konečné vymezení hranic provede mezinárodní výbor. Tento výbor je oprávněn doporučit čtyřem mocnostem – Německu, Spojenému království, Francii a Itálii – v určitých výjimečných případech menší odchylky od přísně etnografického stanovení pásu, jež mají být převedena bez lidového hlasování.
7. Zavede se opční právo pro přesídlení do odstoupených území a pro vystěhování z nich. Opce musí být provedena během šesti měsíců ode dne uzavření této dohody. Německo-československý výbor určí podrobnosti opce, uváží způsob, jak usnadnit výměnu obyvatelstva, a vyjasní základní otázky, které z této výměny vzniknou.
8. Československá vláda propustí ve lhůtě čtyř týdnů ode dne uzavření této dohody sudetské Němce, kteří si toto propuštění přejí, ze svých vojenských a policejních jednotek. V téže lhůtě propustí československá vláda sudetoněmecké vězně, kteří si odpykávají tresty odnětí svobody za politické trestné činy.

Mnichov 29. září 1938

A. Hitler

Ed. Daladier

Mussolini

Neville Chamberlain

D o d a t e k k d o h o d ě

Vláda Jeho Veličenstva ve Spojeném království a francouzská vláda se připojily k této dohodě s tím, že stojí za návrhem obsaženým v § 6 anglo-francouzských návrhů z 19. září, týkajícím se mezinárodní záruky nových hranic československého státu proti nevyprovokovanému útoku.

Jakmile bude upravena otázka polských a maďarských menšin v Československu, dají Německo a Itálie Československu záruky ze své strany.

Mnichov 29. září 1938

(Podpisy)

D o p l ň u j í c í p r o h l á š e n í

Čtyři přítomné hlavy vlád se shodují v to, že mezinárodní výbor předvídaný dnešní dohodou bude složen ze státního sekretáře německého ministerstva zahraniční věcí, z anglického, francouzského a italského velvyslance akreditovaných v Berlíně a z jednoho zástupce, jmenovaného československou vládou.

Mnichov 29. září 1938

(Podpisy)

D o p l ň u j í c í p r o h l á š e n í

Všechny otázky vyplývající z postoupení území podléhají příslušnosti mezinárodního výboru.

Mnichov 29. září 1938

(Podpisy)

D o p l ň u j í c í p r o h l á š e n í

Hlavy vlád čtyř mocností prohlašují, že nebude-li do tří měsíců problém polských a maďarských menšin v Československu vyřešen mezi zainteresovanými vládami cestou dohody, stane se tento problém předmětem dalšího jednání hlav vlád čtyř mocností, které jsou zde přítomny.

Mnichov 29. září 1938

(Podpisy)

Zdroj: Dějiny českého státu v dokumentech. Ed. Zdeněk Veselý. Praha 2003, s. 325-326.

Karlovarské požadavky SdP

Karlovy Vary 24. dubna 1938

1. Úplná rovnoprávnost německé národnostní skupiny s českým národem.
2. Uznání sudetoněmecké národnostní skupiny jako právnické osoby k ochraně tohoto rovnoprávného postavení ve státě.

3. Vymezení a uznání sudetoněmeckého území.
4. Vybudování německé samosprávy v sudetoněmeckém území ve všech oborech veřejného života, pokud jde o zájmy a o věci německé národnostní skupiny.
5. Zákonná ochrana ustanovení pro ty sudetoněmecké státní příslušníky, kteří žijí mimo uzavřené území své národnostní skupiny.
6. Napravení všeho bezpráví, které bylo učiněno sudetským Němcům od roku 1918 a nahrazení škod, které tímto bezprávím vznikly.
7. Uznání a provedení zásady: v německém území němečtí veřejní zaměstnanci.
8. Úplná svoboda přiznání k německému národu a k německému světovému názoru.

Zdroj: Mnichov v dokumentech II. Praha 1958, s. 113.